
III.

**ONOMAZIOLOGICKÉ ASPEKTY
SLOVOTVORNEJ MOTIVÁCIE**

Martin Ološtiak

0 Úvodné poznámky	141
1 Prehľad doterajších prístupov.....	141
1.1 Konceptia Miloša Dokulila	141
1.2 Konceptia Jána Horeckého	143
1.3 Konceptia Juraja Furdíka	144
1.4 Onomaziológia v prácach ďalších autorov	146
2 Reflexia a návrh riešenia	151
2.1 Východiskové poznámky.....	151
2.2 Onomaziologická báza	154
2.2.1 Poznámky ku koncepcii Jána Horeckého	155
2.3 Onomaziologický príznak	158
2.4 Onomaziologický spoj	159
2.4.1 Onomaziologický spoj a príslušnosť k onomaziologickej kategórii	165
2.5 Onomaziologický dodatok	166
2.6 Poznámky k niektorým javom	167
2.6.1 Status prefixálnej konfixácie	167
2.6.2 Status modifikácie.....	169
2.6.3 Status relatív	169
2.7 Onomaziologická štruktúra a onomaziologický význam	170
2.7.1 Deriváty.....	170
2.7.2 Kompozitá	171
3 Systematický prehľad.....	172
3.1 Slovtvorne motivované pomenovania	173
3.1.1 Deriváty.....	173
3.1.1.1 Modifikácia	173
3.1.1.2 Mutácia	175
3.1.1.3 Transpozícia	180
3.1.2 Kompozitá	183
3.1.2.1 Substantíva	185
3.1.2.2 Adjektíva	189
3.2 Syntakticky motivované pomenovania	192
3.2.1 Dvojslovné štruktúry	192
3.2.2 Trojslovné štruktúry	193
4 Onomaziologická explicitnosť.....	196
4.1 Úvodné poznámky	196
4.2 Onomaziologické komponenty a typ onomaziologickej kategórie	196
4.3 Škála onomaziologickej explicitnosti.....	198
5 Zhrnutie.....	202
Literatúra	204
Zoznam skratiek a značiek	206

0 Úvodné poznámky

Možno konštatovať, že v česko-slovenskej tradícii v oblasti výskumu tvorenia slov je onomaziologický prístup permanentne prítomný a tvorí metodologickú „červenú niť“, ktorá usmerňovala a usmerňuje bádanie v tomto priestore. V dielach čelných predstaviteľov česko-slovenskej slovotvornej školy sa postup od obsahu k forme aplikuje dominantne (prirodzene, v niektorých prácach vo väčšej, v niektorých v menšej miere). Na túto líniu uvažovania sa pokúsime nadviazať aj v tejto kapitole, ktorá pozostáva z dvoch hlavných častí. V prvej predstavujeme a stručne komentujeme onomaziologické koncepcie Miloša Dokulila, Jána Horeckého, Juraja Furdíka a niektorých ďalších bádateľov. V druhej časti ponúkame návrh na onomaziologickú klasifikáciu jednotlivých pomenovacích jednotiek utvorených pomocou slovotvornej a syntaktickej motivácie.

1 Prehľad doterajších prístupov

V nasledujúcej časti pozornosť zameriame na analýzu prístupov v dielach tých bádateľov v oblasti tvorenia slov, ktorí najväčšmi prispeli do kontextu poznania v tejto oblasti derivatologického výskumu.

1.1 Koncepcia Miloša Dokulila

Miloša Dokulila možno pokladať za priekopníka a tvorca modernej česko-slovenskej náuky o tvorení slov. Svoju koncepciu komplexne predstavil v epochálnej monografii *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov* (1962, ďalej TSČ 1), dopracúval v niekoľkých ďalších štúdiách,¹ ako aj v kolektívnej monografii *Mluvnice češtiny 1* (ďalej MČ 1; kapitola Obecné pojetí tvoření slov, s. 193 – 230) a ako člen autorského kolektívu a redaktor ju aplikoval v kompendiu *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen* (1967; ďalej TSČ 2). Pravdou však ostáva, že samotnou onomaziologickou štruktúrou sa M. Dokulil zaoberal skôr okrajovo (porov. aj Horecký, 1994, s. 43).

Východiskový bod v Dokulilovom prístupe predstavuje onomaziologická kategória, ktorú pokladá za elementárnu pojmovú štruktúru tvoriacu v danom jazyku základ pomenovania (TSČ 1, s. 29 n.). Štruktúru onomaziologickej kategórie pokladá v zásade za dvojčlennú – najprv sa pomenovaný jav zaraďuje do istej pojmovej triedy, a potom je v rámci tejto triedy bližšie určený. Kategoriálnu (určovanú) zložku nazýva termínom **onomaziologická báza**, špecifikačnú (určujúcu) zložku nazýva termínom **onomaziologický príznak**. Báza je vždy jednoduchá, pričom stupeň jej kategoriálnosti môže byť rôzny. Príznak býva jednoduchý a zložený. Zložený príznak má dvojakú štruktúru, ktorá: a) môže spočívať v rozvinutí príznaku deja paciensem, výsledkom, prostriedkom, časom, spôsobom, príp. mierou deja (uvádzajú sa príklady *dřevorubec* = človek roubající dřevo, *dělostřelec* = človek střílající z děla, *týdeník* = časopis vycházející týdně a i.);² b) môže byť tvorená určitým (nedejovým) vzťahom k substancii (napr. *milicionář* = človek, který je členem milice, *hadice* = věc podobná hadu). Zloženie príznaku môže byť aj viacnásobné (z jednoslovných pomenovaní sa

¹ Ke koncepcii porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti „tvoření slov“ (1963), K otázce prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova (1978), K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice (1982).

² Autor poznamenáva, že zriedkavejšie môže ísť aj o rozvinutie príznaku vlastnosti. Uvádza však príklady, ktoré nespádajú do kategórie pomenovaní: *velice starý člověk*, *světle hnědý plášť* (TSČ 1, s. 30).

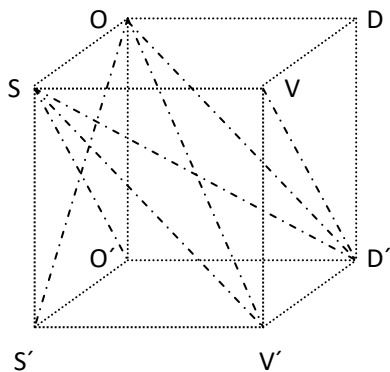
uvádzajú príklady *levák* = kto pracuje levou rukou, *prvníčka* = žena, ktorá prvně rodí, *čtvrtečník* = účastník schůzek konaných pravidelně ve čtvrtek). Onomaziologický príznak teda podľa autora možno ďalej členiť na zložku určujúcu a na zložku určovanú.

Slovotvorne motivované slová sa vyznačujú rôznou mierou explicitnosti, resp. implicitnosti, čo sa prirodzene týka aj onomaziologickej štruktúry. M. Dokulil konštatuje (TSČ 1, s. 31), že nie všetky zložky zloženého príznaku musia byť nevyhnutne vyjadrené explicitne; porov. príklady uvádzané autorom: *románopisec* vz. *povídkář*. V druhom prípade nie je explicitne vyjadrený komponent „spisovať, písať“, teoreticky možno uvažovať napr. o komponente „rozprávať“. Z toho prirodzene vyplýva, že explicitnejšie sú kompozitá než deriváty.

Autor ďalej konštatuje: „Z tohoto hľadiska jeví se nám pak onomaziologická struktura v četných případech jako struktura, jejímiž pevnými vyhraněnými póly jsou jednak onomaziologická báze, jednak poslední určující složka onomaziologického příznaku – mohli bychom ji nazvat onomaziologický motiv – mezi nimiž je více méně variabilní tranzitní člen, onomaziologický „spoj“ (TSČ 1, s. 31). Autor sumarizuje, že najkonkrétnejším členom onomaziologickej štruktúry je motív, báza má často všeobecný ráz a spoj môže byť jednoduchý alebo zložitý.

Na báze tohto prístupu M. Dokulil rozlišuje základné typy onomaziologických štruktúr (onomaziologické kategórie) podľa kategoriálnej príslušnosti dvoch polárnych členov týchto štruktúr. Každú zo štyroch kategórií (SUBSTANCIA, VLASTNOSTĚ, DEJ, OKOLNOSTĚ) možno v pomenovaniach kombinovať so zvyšnými tromi, napr. substancia vo vzťahu k substancii (*straník*), substancia vo vzťahu k vlastnosti (*černice*) atď. Tieto vzťahy autor schematicky naznačuje v podobe kocky (porov. [1]):

[1] Dokulilov mnoho-mnohoznačný vzťah medzi onomaziologickými kategóriami (TSČ 1, s. 33)

Vysvetlivky: S – substancia, V – vlastnosť, D – dej, O – okolnosť.

Tieto štruktúry (a ich rozličné konfigurácie) vytvárajú pri nominačnom akte viacero možností, ako príslušný denotát pomenovať (TSČ 1, s. 33 n.).

Podľa tohto konceptu pri substantívach vymedzuje a podrobnejšie charakterizuje základné typy onomaziologických kategórií: kategórie s jednoduchým príznakom: nositeľ vlastnosti (*širočina*, *tvrdokov*); nositeľ dejového vzťahu – s týmito modifikáciami: nositeľ deja, agens, prostriedok činnosti, paciens, výsledok deja (činnosti); komplexná kategória

nositeľa predmetného vzťahu a nositeľa okolnostného určenia. Okrem uvedeného typu autor definuje transpozičný (abstrakčný) typ onomaziologickej kategórie, do ktorého zaraďuje kategóriu spredmetnenia vlastnosti, spredmetnenia deja a kategóriu, ktorá transponuje určenie základného príznaku na vlastnosť,³ a modifikačný typ (s kategóriami: deminutívnosť, augmentatívnosť, prechýlenosť, nedospelosť (názvy mláďat), hromadnosť; substančné modifikácie). Všetky uvedené kategórie aj s množstvom dokladového materiálu sa bližšie analyzujú v TSČ 2.

Klasifikáciu typov onomaziologických kategórií autor dopĺňa o reprodukčný typ (príklady M. Dokulila: *bědovat* „naříkat běda“, *sakrovat* „říkat sakra“, *čimčarovat* „volat čimčara/ra/“), podstatou ktorého je skutočnosť, že sloveso reprodukuje určitý jazykový výraz, výrok alebo zvuk (porov. Dokulil, 1982, s. 3).

1.2 Koncepcia Jána Horeckého

Primárne onomaziologický pohľad na lexikálne javy je taktiež prítomný prakticky v celom diele zakladateľa modernej slovenskej derivatológie – Jána Horeckého. J. Furdík (2000, s. 331 – 332), odvolávajúc sa na autocharakteristiku J. Horeckého (1997), poukazuje na skutočnosť, že jeho „onomaziologickosť“ pramení v potrebách terminologickej praxe ako jednej z oblastí, kde sa výrazne prejavuje vedomá, aktívna tvorba pomenovaní (je dobre známe, že J. Horecký sa zásadným spôsobom zaslúžil aj o rozvoj slovenskej odbornej terminológie). Pregnantne sa to vyjadruje už v monografii *Základy slovenskej terminológie* (Horecký, 1956, s. 6): „Pre terminologické bádanie je ... základným hľadisko onomaziologické.“ Príznačne výraznú teoreticko-metodologickú vážnosť má jeho onomaziologická koncepcia, ktorú predstavil v kompendiu *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 19 a nasl.). Tu poukazuje na nedostatky klasického „trojuholníkového“ znázornenia jazykového znaku, napr. na nemožnosť naznačenia vzťahu medzi langue a parole, ako aj na skutočnosť, že sémantickým trojuholníkom sa vlastne znázorňuje znak používaný v komunikácii, nejde teda o systémový (languový) charakter znakového prvku. Pre transparentnejšie znázornenie semiotických zložiek (či semiotických „krokov“) navrhuje pracovať s tzv. **onomaziologickým reťazcom**, prostredníctvom ktorého možno zachytiť aj prirodzený smer semiózy (modeluje sa ontogenetický rozmer znakového procesu) – od objektu k pomenovaniu, aj proces sémantickej diferenciácie – od pomenovania k objektu. Horeckého lineárny onomaziologický reťazec má takúto podobu: $(JJJ) \rightarrow J \rightarrow \Delta \rightarrow \bigcirc \rightarrow \square \rightarrow I \rightarrow J$. Východisko tvorí mimojazyková skutočnosť (JJJ), resp. zovšeobecnená trieda objektov J, prechádza sa cez konceptuálnu (myšlienkovú oblasť) Δ , cez jazykovú oblasť (obsah + forma: $\bigcirc + \square$), cez oblasť používania jazyka I a končí sa pri konkrétnom denotáte J.

Onomaziologický pohľad pri výskume slovotvorby začal Ján Horecký intenzívnejšie rozvíjať v poslednej dekáde svojho vedeckého života; najmä v štúdiách *Onomaziologická interpretácia tvorenia slov* (1999), *Onomaziologická teória tvorenia slov* (2001), *Typy*

³ M. Dokulil upozorňuje, že abstrakčnú transpozíciu možno za typ onomaziologickej kategórie považovať len podmienene, pretože pri ňom nejde o pomenovanie (napr. pomenovanie istej vlastnosti), ale o abstrahovanie tejto vlastnosti od nositeľa. Avšak poznamenáva, že aj úplne abstraktné názvy vlastnosti či deja možno rozložiť na vzťah adjektívum + abstraktné substantívum, pričom nositeľ sa vyznačuje vysokým stupňom abstraktnosti, všeobecnosti: *upřímnost* = upřímná povaha, a teda nie je úplne vylúčený ani vlastný onomaziologický, teda aktívny pomenovací akt, prístup k skutočnosti (TSČ 1, s. 45).

onomaziologickej bázy (2008) a komplexne v publikácii *Onomaziologická štruktúra slovenčiny* (2003). Podstatou jeho prístupu je akcentovanie binárnosti onomaziologickej štruktúry (v zmysle onomaziologická báza [OB] – onomaziologický príznak [OP]), v rámci ktorej sa vyzdvihuje postavenie onomaziologickej bázy. Na dominantné postavenie OB explicitne upozorňuje v reakcii na Dokulilovo (porov. 1.1) a Furdíkovo (porov. 1.3) poňatie onomaziologickej štruktúry: „Podľa našej mienky tieto tzv. spoje treba klásť nie do oblasti onomaziologického príznaku, ale do samého základu, do onomaziologickej bázy. Potom bude táto báza nielenže odkazovať na vonkajší, pojmový obsah, ale bude zahrňovať aj možné sémantické odtiene (významy), ba aj rozličné „onomatologické“ pravidlá, resp. poukazy na fonologické alternácie.“ (Horecký, 2003, s. 10).

Podľa J. Horeckého onomaziologickú štruktúru majú všetky typy pomenovaní, teda nielen slovotvorne motivované slová, ale aj slovotvorne nemotivované jednotky a viacslovné pomenovania. Na základe tohto postulátu vymedzuje tri typy onomaziologickej bázy: gramatickú, derivačnú a lexikálnu bázu. Gramatickú bázu majú: a) slovotvorne nemotivované lexémy (*loviť, žena, skala*); b) slovotvorne motivované slová utvorené pomocou transflexie (*lov, žieňa, skálie*); c) posesívne kompozitá (*horenos, krutichvosť*); d) metonymické a metaforické pomenovania (*orech* „plod stromu orech“, *plášť* „obal“). Derivačnú bázu majú sufixálne deriváty (*knižka, drevený*) a napokon lexikálnou bázou sa vyznačujú: a) kompozitá (*veľkomesto, drevovýroba*); b) prefixálne deriváty (*prerobiť, predzápas*), c) viacslovné pomenovania (*nevynútená chyba, pena na holenie*).

K diskusii o koncepcii Jána Horeckého porov. časť 2.1.1.

1.3 Koncepcia Juraja Furdíka

J. Furdík sa k otázke významu slovotvorne motivovaného slova vyjadril vo viacerých prácach a z rozličných uhlov pohľadu, najmä však v štúdiách *K syntakticko-sémantickej interpretácii slovotvorných štruktúr* (1978/1993),⁴ *K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova* (2002/2005),⁵ a v kapitole Obsahová štruktúra derivatémy v učebnici *Slovenská slovotvorba* (2004, s. 52 – 63).

V štúdiu z roku 1978/1993 reflektuje názory na vzťah slovotvorby a syntaxe. Predstavuje tri koncepcie („slovotvorné školy“), ktoré sa vo vývine derivatologického uvažovania v tomto smere etablovali: 1) poľská škola (J. Rozwadowski, W. Doroszewski); 2) ruská škola (G. O. Vinokur, V. V. Vinogradov, L. V. Ščerba a i.); 3) česko-slovenská škola (M. Dokulil, J. Horecký). Vyvinuli sa pritom dve vzájomne skôr protichodné koncepcie: logicko-sémantická koncepcia, preferovaná poľskou školou,⁶ a onomaziologicko-sémantická koncepcia, rozvíjaná v česko-slovenskej škole,⁷ ktorá nadväzovala najmä na ruskú školu. J. Furdík sa pokúša o akési „zmierenie“ rozdielných teoreticko-metodologických východísk týchto koncepcií, hľadá medzi nimi styčné body, pričom vychádza z nutnosti zjemnenia striktných pozícií týchto koncepcií a nachádza argumenty pre tvrdenie, že „i pri zdanlivo diametrálne odlišných metodologických východiskách nájde sa vo výskumných metódach jednej i dru-

⁴ Štúdia bola publikovaná aj ako kapitola v monografii *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (Furdík, 1993, s. 76 – 93). V ďalšom texte citujeme z tejto monografie.

⁵ Štúdia bola tiež zaradená do publikácie *Život so slovotvorbou a lexikológiou* (Furdík, 2005, s. 283 – 293). V ďalšom texte citujeme z tejto knižnej práce.

⁶ Podstatou je syntaktický (vetnočlenský) výklad zložiek slovotvorne motivovaných slov.

⁷ Podstatou je onomaziologicko-sémantická interpretácia zložiek slovotvorne motivovaných slov.

hej slovotvornej školy veľa impulzov, ktoré sa dajú obojstranne a s úspechom využiť“ (Furdík, 1993, s. 79 – 80).

Syntaktické štruktúry nepokladá za východiskové voči štruktúram slovotvorným, ale ich vzťah považuje za paralelný, čo umožňuje porovnať sústavu onomaziologických kategórií s množinou štandardných syntaktických štruktúr. Na tento účel využíva metódu substitúcií, zdôrazňujúc, že zložky slovotvorne motivovaného slova nemožno priamo stotožňovať s vetnými členmi. Substitúcie sú metajazykovou operáciou, súčasťou metodologického inštrumentária (porov. aj Horecký, 1981; Buzássyová, 1984).⁸

Na príklade substantívnych derivátov metódu substitúcií modifikuje a rozširuje; nepočíta len s vetnými formami substitúcií („ten, kto...“; „to, že...“; „to, čo...“), ale pre modifikačné deriváty navrhuje štruktúry so stavbou syntagmy, napr. *stolček* „malý stôl“. Syntaktický charakter substitúcie (perifrázy) sa však nemení. Jednotlivým typom onomaziologických kategórií pripisuje substitúcie s rovnakou konštantnou časťou, deriváty patriace do konkrétnych onomaziologických kategórií v rámci typu majú aj variabilnú zložku, ktorá je indikátorom špecifickosti a vnútornej diferenciacie. Vychádza z tézy, že „pre istú slovotvorne realizovanú onomaziologickú štruktúru [...] možno zostrojiť substitúciu s istou špecifickou lexikálno-syntaktickou štruktúrou. Súbor týchto substitúcií je paralelný s vyčleniteľným súborom onomaziologických štruktúr, ktoré možno zistiť pri derivátoch istého slovného druhu“ (Furdík, 1993, s. 85). Na príkladoch sufixálne a transflexne utvorených substantívnych derivátov tak vyčleňuje substitúcie v rámci jednotlivých typov onomaziologických kategórií. V rámci modifikačného typu sú to kategórie deminutív, augmentatív, kolektív, feminatív a pomenovaní mláďat. V rámci transpozičného typu sú to kategórie spredmetnenia deja a spredmetnenia vlastnosti. V rámci mutačného typu sú to názvy nositeľa vlastnosti (deadjektíva); názvy činiteľa a nositeľa deja, prostriedku činnosti, objektu činnosti, výsledku činnosti (deverbátiva); názvy osôb: konateľské názvy, obyvateľské mená, názvy podľa príslušnosti, názvy neosôb: názvy podľa miesta, prostriedku, pôvodu, príslušnosti, podobnosti (desubstantíva).

Najpregnantnejšie sa J. Furdík k onomaziologickej problematike vyjadril v štúdií *K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova* (2002/2005), ktorej časti sme použili aj pri editovaní učebnice *Slovenská slovotvorba* (2004). V nej vychádza zo zdanlivého paradoxu, že slovotvorne motivované slovo (prototypovo derivát) je na jednej strane sémantickou skratkou, nositeľom kondenzačnej funkcie, na druhej strane je nositeľom pomerne bohatého súboru sémantických príznakov, z ktorých nie všetky musia byť nevyhnutne stvárnené prvkami formálnej štruktúry (základ, formant). J. Furdík tak postuluje tézu o trojčlennosti onomaziologickej štruktúry slovotvorne motivovaných slov, ktorú tvoria: onomaziologická báza (OB), onomaziologický spoj (OS), onomaziologický príznak (OP). Jeho úvahy o charaktere slovotvorného významu vychádzajú z otázky, „kde sa vlastne ‚skrývajú‘ tie prvky lexikálneho významu derivatémy, ktoré nie sú explicitne vyjadrené v jej formálnej ... štruktúre“ (Furdík, 2005, s. 286). Dospieva pritom k týmto východiskovým tézám (Furdík, 2005, s. 287):

⁸ „Substitúcie môžu slúžiť na postihnutie základnej onomaziologicko-sémantickej diferenciacie slovotvorných štruktúr. Metóda interpretácie derivátov pomocou ekvivalentných substitúcií má svoj pôvod v syntaktickej koncepcii slovotvorby; ale súbor vyčleniteľných substitúcií svedčí o tom, že dané štruktúry nie sú odrazom syntaktických, lež širšie ponímaných gramatických (teda i morfológických) a onomaziologicko-sémantických vlastností zložiek derivátov.“ (Furdík, 1993, s. 92 – 93).

a) onomaziologická formula slovotvorne motivovaného slova nemá binárny, lež ternárny charakter;

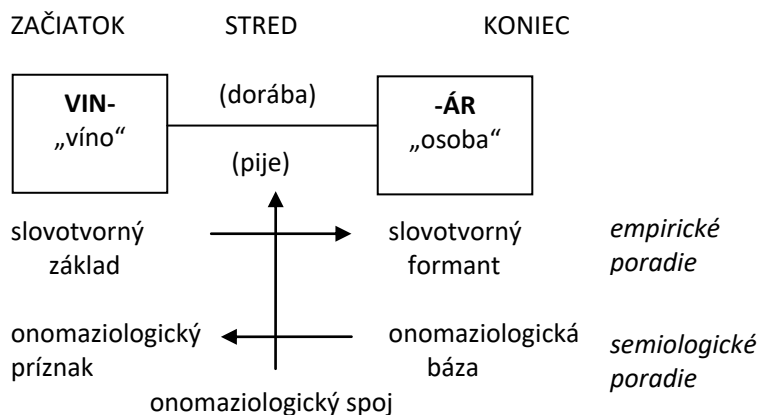
b) je v nej dialekticky protikladne zjednotené (podľa terminológie Ľ. Nováka⁹) empirické a semiologické smerovanie vzťahu **začiatok – koniec**: empiricky ide o poradie **slovotvorný základ – slovotvorný formant**, semiologicky opačne o poradie **onomaziologická báza – onomaziologický príznak** (pri prefixálnych a vôbec modifikačných derivátoch ide o modifikáciu v opačnom smere, podstata sa však nemení);

c) stred formuly tvorí onomaziologický spoj (podľa Dokulila), resp. konkrétny predikát (podľa Kubriakovovej), ktorý však v slovotvornej forme derivátu nie je explicitne vyjadrený;

d) práve chýbajúca explicitnosť vyjadrenia stredu umožňuje vyplniť ho doplňujúcimi sémantickými príznakmi;

e) postupné navrstvovanie týchto doplňujúcich sémantických príznakov potenciálne môže viesť k prekrytiu slovotvorného významu lexikálno-sémantickými príznakmi, čoho výsledkom je „sémantická demotivácia“ pôvodne slovotvorne motivovaného slova; porov. [2].

[2] Onomaziologická štruktúra lexémy *vinár* (Furdík, 2005, s. 289)

J. Furdík zdôrazňuje, že onomaziologický spoj lexémy *vinár* obsahuje sémantické prvky, ktoré síce nie sú explicitne vyjadrené slovotvornou formou, ale bez ktorých by ani slovotvorný, ani lexikálny význam tohto desubstantívneho derivátu nebol úplný. Ternárnosť onomaziologickej štruktúry pritom autor pripisuje nielen mutačným, ale aj transpozičným a modifikačným derivátom, ako aj kompozitám, teda všetkým slovotvorne motivovaným lexémam (k diskusii o tomto prístupe porov. ďalej).

1.4 Onomaziológia v prácach ďalších autorov

V tejto časti si stručne všimneme prístupy v prácach ďalších autorov – Kataríny Vužňákovovej, Patrika Mittera, Nicol Janočkovej, Miloslavy Sokolovej a Pavla Štekauera.

Využívajúc metódu substitúcií, K. Vužňáková v štúdiu *Binárnosť a ternárnosť onomaziologickej a onomatologickej štruktúry slovotvorne motivovaného slova* (2009) nadväzuje na

⁹ Znenie troch Novákových axiém: 1. Každý lineárny útvar má začiatok, stred a koniec. 2. Koniec je znakom začiatku. 3. Znakový vzťah konca k začiatku uskutočňuje sa prostredníctvom stredu, ktorý je funkciou tohto označenia (Novák, 1969, s. 23). Komentár k týmto axiómam porov. Furdík (2005, s. 417 n.).

konceptiu J. Furdíka, avšak upozorňuje, že ternaristická koncepcia sa nedá uplatniť pri všetkých slovotvorne motivovaných pomenovaniach (uvádza príklady *študent „ten, kto študuje“*, *pracovisko „to, kde sa pracuje“*, *gazdovať „byť gazdom“*). Prikláňa sa teda k názoru, že existujú aj ternárne, aj binárne onomaziologické štruktúry, pričom binárne štruktúry sa podľa nej uplatňujú pri transpozičných a modifikačných derivátoch a kompozitách a integračných kompozitách a na formálnej (onomatologickej) úrovni sa dvojčlennosť vyskytuje aj pri mutácii. Ďalej analyzuje vzťah formálnej a obsahovej stránky derivátom, pričom konštatuje, že onomaziologická a onomatologická zložka nie vždy vzájomne korešpondujú: onomaziologická štruktúra je bohatšia než onomatologická (tento prípad je častejší): *kovorobotník „ten, kto pracuje v kovopriemysle“*, *krasopis „to, že niekto krásne píše“*; onomatologická štruktúra je bohatšia než onomaziologická: *medovožltý „žltý ako med“*.

V monografii *Kompozitá v slovenčine* (2012) sa tejto problematike venuje v podkapitole 3.1 *Onomaziologická štruktúra kompozít* (s. 86 – 91) v kontexte analýzy vzťahu medzi slovotvorným a lexikálnym významom kompozít. Nadväzujúc na citovanú štúdiu (Vužňáková, 2009), autorka konštatuje, že „onomaziologická štruktúra kompozít nemusí byť vždy trojčlenná a každý z jej prvkov môže byť aspoň čiastočne formálne nevyjadrený“ (2012, s. 87). Pri integrácii onomaziologickú štruktúru podľa autorky tvoria dve bázy, medzi ktorými sa nachádza formálne nevyjadrený onomaziologický spoj: *hudobno-slovný* „hudobný (OB₁) a (OS) slovný (OB₂)“. Modifikačné kompozitá sa vyznačujú dvojčlennou stavbou v zmysle báza – príznak: *čiernobiely* „biely (OB) do čiernej (OP)“. Explicitne vyjadrenú ternárnu štruktúru majú len mutačné kompozitá: napr. *zememerač* „ten, kto (OB) meria (OS) zem (OP)“. Ďalej sa autorka venuje statusu onomaziologického spoja a ďalším okolnostiam, ktoré prispievajú k asymetrii medzi slovotvorným a lexikálnym významom kompozít (porov. ďalej).

K onomaziologickej štruktúre kompozít sa vyjadril aj P. Mitter v monografii *Kompozita v kontextu súčasnej češtiny* (2006; kap. 3.2 *Onomaziologická a slovotvorná stavba kompozít*, s. 41 – 45), v ktorej nadväzuje na ternaristické chápanie J. Furdíka a onomaziologický spoj chápe ako sémantický dodatok, ktorý vedie slovo k novému lexikálnemu významu. Ak sa medzi slovotvorným a lexikálnym významom realizuje ekvivalentný vzťah, podľa P. Mittera ide o nulový variant onomaziologického spoja. Napr. slovotvornú a onomaziologickú štruktúru kompozita *velkoměsto* znázorňuje tak, že slovotvorný formant (spájajúci morfému -o-) považuje za nositeľa onomaziologického spoja; porov. [3]:

[3] Onomaziologická štruktúra modifikačného kompozita <i>velkoměsto</i>		
SZ	SF	SZ
VELK-	-O-	MĚSTO
velké	rozlohou, počtem obyvatel (zprav. nad 100 000)	město
OP	OS	OB

Onomaziologickú štruktúru mutačných zložených slov podľa autora tvoria dva príznaky, báza a spoj, ktorý na rozdiel od J. Furdíka neprpisuje jednému zo slovotvorných základov (zväčša druhému v poradí). Druhý základ pokladá za nositeľa onomaziologického príznaku, pričom spoj je vyjadrený spájacou morfému (slovotvorným formantom -o-); porov. [4]:

[4] Kompozitum utvorené kompozično-sufixálnym postupom

SZ	SF	SZ	SF
DŘEV-	-O-	-RUB-	-EC
stromů	pracující	při kácení	dělník (v lese)
OP	OS	OP	OB

Pri kompozično-transflexných kompozitách sa podľa P. Mittera onomaziologická báza nachádza mimo slovotvornej štruktúry, pretože gramatické morfémy nemôžu vyjadrovať žiadny všeobecný lexikálny význam (k tejto otázke sa ešte vrátíme); porov. [5]:

[5] Kompozitum utvorené kompozično-transflexným postupom

SZ	SF	SZ	SF
VOD-	-O-	-VOD-	-O
vody	sloužící	na přívod	zařízení
OP	OS	OP	OB

N. Janočková v štúdiu *Poznámky k onomaziologickej štruktúre slovies* (2009) taktiež nadväzuje na J. Furdíka, keď konštatuje, že onomaziologický spoj má charakter tranzitného člena medzi bázou a príznakom a v ňom dochádza ku kumulácii neslovotvorných sém. Prostredníctvom spoja možno taktiež odlišiť jednotlivé významy polysémantu. V tomto zmysle načrtáva jeden z možných prístupov k onomaziologickej štruktúre slovies, porov. [6]:

[6] Onomaziologická štruktúra lexémy *voňat* (Janočková, 2009, s. 217)

SZ	SF
VOŇ-	-AŤ
„vôňu“ [1. „vydávať, šíriť“: <i>kvety voňajú</i>]	„dej“
[2. „zistiť, ovoniavať“: <i>voňat výpary z kuchyne</i>]	
OP	OS
	OB

V štúdiu sa autorka vyjadruje aj k ďalším onomaziologickým aspektom: prikláňa sa k názoru J. Horeckého, ktorý spoj lokalizuje do sféry onomaziologickej bázy (k diskusii o tejto otázke porov. 2.1.1); pri konfixálne utvorených desubstantívnych a deadjektívnych verbách uvažuje o rozštiepenej báze; pri reprodukčných verbách vo vzťahu k lexikografickej praxi za výstižnejší považuje opis „vydávať zvuk + citoslovce“ (napr. *bé* „vydávať zvuk *bé*“);¹⁰ pri prefixálnych verbách počíta so slovotvorným základom ako nositeľom onomaziologickej bázy.

Hoci M. Sokolová sa explicitne k onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaných slov nevyjadřila, jej štúdie *Vzťah slovnodruhových a onomaziologických kategóriálnych významov* (2007) a v spoluautorstve *Prínos slovníka koreňových morfémy k charakteristike kompozít* (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005) predstavujú podnetné diskusné príspevky do oblasti skúmania typov onomaziologických kategórií, ktorý možno využiť aj pri reflexii onomaziologickej štruktúry lexikálnych jednotiek. Tradičnú triádu typov onomaziologických kategórií (transpozícia, modifikácia, mutácia) dopĺňa o formálne typy (formálna

¹⁰ V porovnaní so štruktúrou „vydávať zvuk + prirovnávanie k denotátu“ (napr. *bé* „vydávať zvuk ako ovca“).

transpozícia, formálna modifikácia) a o prechodné typy (transpozíčno-mutačný typ, modifikačno-mutačný typ, integračno-modifikačný typ, integračno-mutačný typ). V ďalšej časti stručne zreprodukuje Sokolovej charakteristiku prechodných typov; k základným typom pripájame poznámku len v prípade, ak sa to týka delimitácie vo vzťahu k prechodným typom, príp. zmenenému chápaniu základného typu oproti dokulilovsko-furdíkovskému prístupu.

Formálnu transpozíciu charakterizuje M. Sokolová (2007, s. 181) ako zmenu slovnodruhovej formy bez zmeny slovného druhu v dvoch typoch prípadov: a) na úrovni lexémy: pri nadstavbových slovných druhoch bez vlastnej formy a kategórií (numeráliá a pronomína, napr. *päťnásobný* → *päťnásobne*; *nejaký* → *nejako*); b) na úrovni gramatického tvaru: pri verbách (verbálne substantíva, participiá, transgresív, s príkladmi *hromadenie sa*, *smejúci sa*, *vrátiš*, *bitý*, *smejúc sa*). Transpozíčno-mutačný typ je podľa M. Sokolovej taký, v ktorom okrem zmeny syntaktickej funkcie dochádza k rozšíreniu významu, avšak menej výrazne než pri mutácii (transpozícia s rozšírením významu o jednu sému), napr. ordináliá (*tri* → *tretí*), individuálne posesívne adjektíva (*matka* → *matkin*), depronominálne kvalitatívne slovné druhy (*vtedy* → *vtedajší*, *tam* → *tamojší*),¹¹ reprodukčné verbá (depronomináliá, deinterjekcionáliá: *tykať*, *jojkať*). Variantnosť M. Sokolová pokladá za formálnu modifikáciu (ide o nesémantickú modifikáciu bez zmeny slovného druhu): *späť* – *spiatky*, *kuť* – *kovat*; *čača* → *čačaný*, *taxi* → *taxík*; *semä* → *semeno*; *vdova* → *vdovica* a viaceré ďalšie typy. O prechodnom modifikačno-mutačnom type uvažuje pri týchto kategóriách: temporálnosť (*predjarie*), lokalizovanosť (*predizba*),¹² negácia substantív, adjektív, adverbíí, pronomín (*neúspech*, *iracionálny*, *neskoro*, *nič*), modifikácia pôvodu a počiatku (*praotec*, *prasila*), multiplikatívna zmena kvantity násobením (*dvaťsať*, *dvesto*). Integračno-modifikačný typ (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 112 – 113) autorka vymedzuje v prípadoch zvýraznenia nerovnocennosti zložiek pomenovania (*šéfredaktor* „šéf redaktorov“, *generálplukovník* „hlavný generál“). S integračno-mutačným typom počíta pri numeráliách (*dvesto*, *dvetisíc*), podielových a multiplikačných kompozitách na označenie váhy a dĺžky (*ampérhodina*; *centiliter*; *kilogram*) a zriedkavo pri niektorých ďalších skupinách (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 113 – 114).

Porovnanie tradičnej klasifikácie typov onomaziologických kategórií s návrhom M. Sokolovej znázorňujú schémy [7], [8].

[7] Typy onomaziologických kategórií (M. Dokulil, J. Furdík)

Deriváty

Transpozícia	Modifikácia	Mutácia	Reprodukcia
--------------	-------------	---------	-------------

Kompozitá

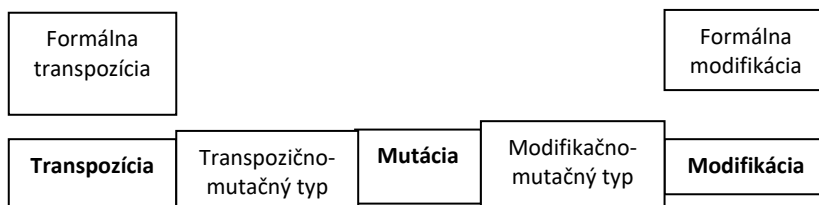
Integrácia	Modifikácia	Mutácia
------------	-------------	---------

¹¹ V relácii kvalitatívnosť → kvalitatívnosť ide podľa M. Sokolovej (2009, s. 182) o transpozíciu (*dnes* → *dnešný*, *včera* → *včerajší*), v relácii nekvalitatívnosť → kvalitatívnosť ide o transpozíčno-mutačný typ.

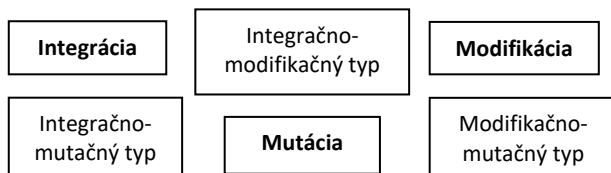
¹² Pri adverbíách a verbách modifikáciu na báze lokalizovanosti a temporálnosti hodnotí ako čistú modifikáciu (*predvčerom*).

[8] Typy onomaziologických kategórií (M. Sokolová)

Deriváty

Kompozitá

Slovenský anglista P. Štekauer, ktorý sa hlási k česko-slovenskej onomaziologickej línii uvažovania (nadväzujúc najmä na práce M. Dokulila a J. Horeckého), svoju koncepciu synteticky predstavil v monografii *An Onomasiological Theory of English Word-Formation* (1998). jeho onomaziologický model pozostáva zo šiestich úrovní (s. 8 n.): 1) mimojazyková skutočnosť, 2) konceptuálna (pojmová) rovina, 3) sémantická rovina, 4) onomaziologická rovina, 5) onomatologická rovina, 6) fonologická rovina. Východiskovým bodom sú pomenovacie potreby používateľov jazyka (rovina 1), ktorí pojmovo analyzujú objekt mimojazykovej reality v podobe logických predikátov (noém) (rovina 2). Isté logické predikáty, ktoré používatelia jazyka považujú za relevantné, sa stávajú sémami na úrovni 3. Niektoré zo sém následne fungujú ako prvky úrovne 4 (báza, príznak, spoj), ktoré sa na úrovni 5 vyjadrujú príslušnými slovotvornými prvkami (základmi, formantmi), pričom výslednú formálnu podobu (s náležitým fonologickým „vznením“) lexéma získava na úrovni 6.

Na úrovni 4 autor vyčleňuje päť onomaziologických typov (štruktúr) (s. 8 – 20):

1) Úplná komplexná štruktúra (Complete Complex Structure): *truck driver*,¹³ napr. slov. kompozitá typu *chlebodarca*, *ľadoborec*, *mucholapka*.

2) Nekompletná komplexná štruktúra s vyjadreným pravostranným (determinovaným) členom onomaziologického príznaku (Incomplete Complex Structure R): *writer*; napr. slov. deverbatívne substantíva *pisár*, *herec*.

3) Nekompletná komplexná štruktúra s vyjadreným ľavostranným (determinujúcim) členom onomaziologického príznaku (Incomplete Complex Structure L): *hatter*, slov. de-substantíva *klobučník*, *maskér*.

¹³ Lexémy typu *truck driver* sa považujú za kompozitá (porov. Štekauer, 1993), aj keď formálne ortograficky sú tvorené z dvoch slov. Status kompozít vo vzťahu k viacslovným pomenovaniám (collocations) je v anglistike stále predmetom diskusie.

4) Jednoduchá štruktúra (Simple Structure), v ktorej onomaziologický príznak nemožno analyzovať na určujúci a určený komponent: *black board*, slov. *vysočina*, *malotraktor*, *černozem*.

5) Posledný typ zahrnuje onomaziologickú rekategorizáciu, teda vznik nového pomenovania na základe slovnodruhového prechodu (klasický termín konverzia, angl. *conversion*). Slovnodruhové prechody sú v teórii lexikálnej motivácie záležitosťou samostatného motivačného typu – morfolologickej motivácie (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011), preto s konverziou v rámci slovotvornej motivácie nepočítame. Aj citovaný P. Štekauer (1998, s. 11) poznamenáva, že tento typ sa od ostatných výrazne odlišuje, tým, že lexémy utvorené konverziou sa vyznačujú neprítomnosťou onomaziologickej štruktúry, nemožno ich teda členiť na bázu a príznak.

2 Reflexia a návrh riešenia

2.1 Východiskové poznámky

V doterajšej literatúre sa uvažuje o binárnosti a ternárnosti onomaziologickej štruktúry slovotvorne motivovaného slova. Dôslednú binárnosť postuluje J. Horecký (porov. 1.2), koncepciu ternárnosti predstavil J. Furdík (porov. 1.3), nie jednoznačné stanovisko k tejto otázke zaujíma M. Dokulil (porov. 1.1); porov. aj Furdík (2002); Ološtiak (2010). Nazdávame sa, že ani jednu z koncepcií nemožno považovať za univerzálne platnú (porov. aj Vužňáková, 2006). Opierame sa o tieto východiskové konštatovania.

- Onomaziologická štruktúra sa týka lexikálnych jednotiek. Onomaziologickú štruktúru majú jednoslovné slovotvorne motivované pomenovania (*orlica*, *jazyčný*, *okysliť*) a viac-slovné syntakticky motivované pomenovania (*materinský jazyk*, *kníha priani a sťažností*). Možno teda hovoriť o **slovotvorne motivovanej onomaziologickej štruktúre** a o **syntakticky motivovanej onomaziologickej štruktúre**. Formálnymi vyjadrovaťelmi slovotvorne motivovanej onomaziologickej štruktúry sú slovotvorný základ (slovotvorné základy) a slovotvorný formant (slovotvorné formanty), ktoré sú tvorené z morfém, resp. z morfe-matických komplexov. Formálnymi vyjadrovaťelmi syntakticky motivovanej onomaziolo-gickej štruktúry sú fonologicky samostatné slová.

- Každá onomaziologická štruktúra sa vyznačuje istým stupňom explicitnosti, ktorá sa môže znižovať, neutralizovať, a to na základe pôsobenia dvoch faktorov. Pri slovotvorne motivovaných slovách je to slovotvorná demotivácia, t. j. proces oslabovania až zániku formálno-významovej, resp. len významovej súvzťažnosti medzi slovotvorným motivan-tom a motivátom. Pri syntakticky motivovaných pomenovaniach je takýmto neutralizač-ným činiteľom sémantická transpozícia. Onomaziologicky explicitnejšie sú kompozitá než deriváty, onomaziologicky explicitnejšie sú viacslovné pomenovania než kompozitá. Z hľa-diska narastajúcej miery onomaziologickej explicitnosti možno stanoviť postupnosť: slovo-tvorne motivované deriváty – slovotvorne motivované kompozitá – viacslovné (nefrazeo-logické) pomenovania (bližšie porov. kap. 4).

- Počet onomaziologických štruktúr je konečný. Onomaziologické štruktúry sú vnútor-ne hierarchizované. Ako **onomaziologické komponenty** (členy onomaziologickej štruktú-ry) môžu fungovať: **onomaziologická báza**, **onomaziologický príznak**, **onomaziologický spoj**

a **onomaziologický dodatok**. Za vlastné onomaziologické komponenty pokladáme len tie, ktoré majú autosémantický charakter; ako prvky synsémantického charakteru hodnotíme pomocné komponenty majúce „subonomaziologický“ ráz.

- Onomaziologická štruktúra je najvšeobecnejší pomenovací rámec, na základe ktorého sa tvoria sekundárne lexikálne prostriedky (jednoslovné alebo viacslovné), teda také, ktoré sú utvorené od iných, v lexike už jestvujúcich prostriedkov. Jednotlivé typy onomaziologických štruktúr môžu mať rôzne konkrétne realizácie. Napríklad binárna onomaziologická štruktúra *báza a príznak* (**OB** ← **OP**) sa môže konkretizovať ako substančná báza – neosoba (SUB_{inanim}), ktorá je bližšie určená statickým príznakom (**QUAL**). Túto konkretizáciu budeme nazývať onomaziologický význam. Onomaziologický význam $SUB_{inanim} \leftarrow QUAL$ sa môže realizovať ako jednoslovné pomenovanie – derivát (*metrovíca, modrina, oblúk*) alebo kompozitum (*novotvar, rýchlodráha, veľkofilm; jazykoveda*), alebo ako viacslovné pomenovanie – adjektívno-substantívne (*člnkový beh, elektronická cigareta, jedálny lístok*), substantívno-substantívne (*klad listov, otras mozgu, tlak vzduchu*) a i. Deriváty nadobúdajú slovotvorný význam „**niečo A_{mot}** “ („niečo také, ako sa pomenúva motivujúcim adjektívom“) a motivačný význam podľa konkrétneho motivátu, napr. „**niečo oblé**“ (*oblúk*); k diferenciácii slovotvorného a motivačného významu porov. Furdík, 2004, s. 61 – 62. Pri viacslovných štruktúrach uvažujeme o štruktúrnom význame, ktorý vyplýva z významu jednotlivých komponentov (slov). Hierarchia základných pojmov/termínov je vyjadrená v schéme [9].

- Onomaziologická štruktúra s jednotlivými svojimi komponentmi a konkretizáciami (onomaziologický význam, slovotvorný význam, motivačný význam; štruktúrny význam) je rámcom pre komunikačne relevantný lexikálny význam, ktorý sa môže viac alebo menej od významu daného onomaziologickou štruktúrou odchyľovať.

Slovotvorný a motivačný význam slovotvorne motivovaných slov vyjadrujeme pomocou metódy substitúcií, diagnostických parafráz (Furdík, 1978/1993; Horecký, 1981; Bužássyová, 1984). V porovnaní s J. Furdíkom pristupujeme k niekoľkým modifikáciám, ktoré sú dôsledkom cizelovania aplikovanej metodológie. Hlavným cieľom je korelácia formy substitúcie s podobou onomaziologickej štruktúry, hoci v niektorých prípadoch tým nedodržiavame syntaktické a slovosledné zákonitosti slovenčiny. Parafrázy pokladáme za meta-jazykové operácie, nie za súčasť prirodzeného jazyka.

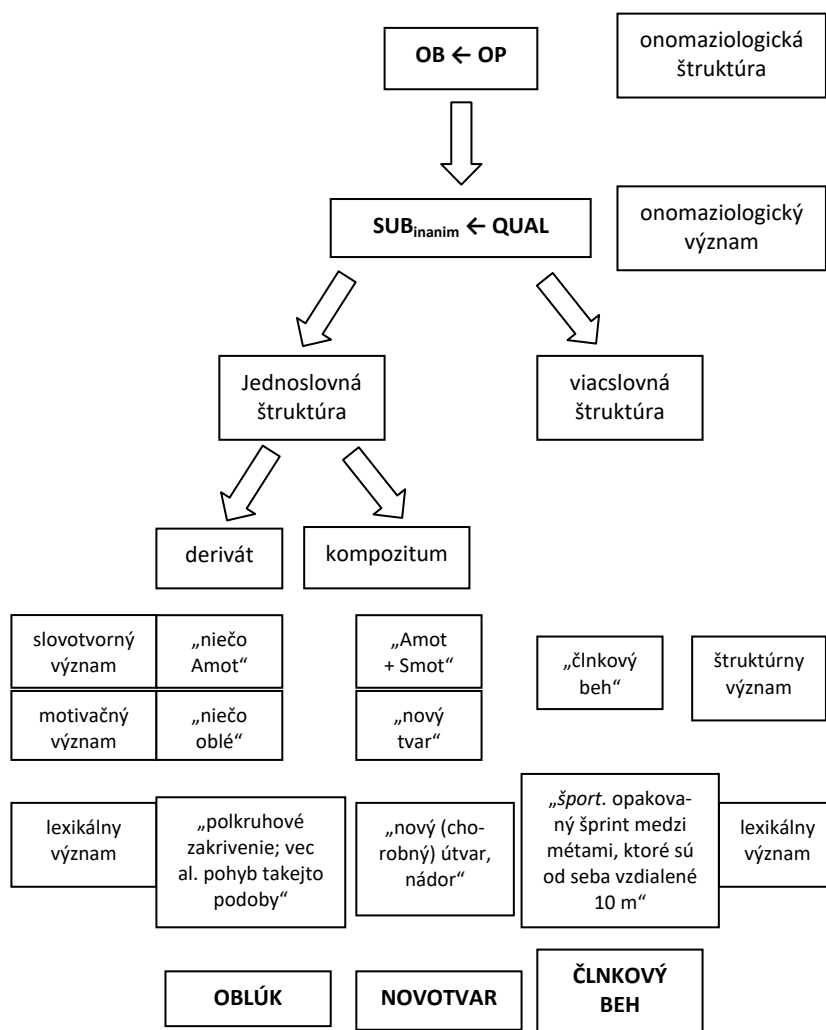
a) Na prvom mieste dôsledne uvádzame korelát onomaziologickej bázy a až na ďalších miestach koreláty ostatných častí onomaziologickej štruktúry (príznak, príp. spoj), napr. pri kolektívach typu *lístie* „list + veľa“; J. Furdík (1993, s. 85) uvádza podobu „veľa + S_G “ (*tŕnie* „veľa tŕňov“).

b) Okrem foriem „ten, kto“, „to, čo“ uvádzame aj podoby s neučitými zámenami „niekto“, „niečo“, napr. *pehavec* „niekto pehavý“, *pevnina* „niečo pevné“. Súvisí to aj s poznámkami uvedenými sub c) a d).

c) Parafrázy slovotvorného a motivačného významu mutačných deadjektívnych substantív zachytávame v podobe „niekto/niečo A_{mot} “, napr. *nenásytník* „niekto nenásytný“, ktorá podľa nášho názoru adekvátnejšie odráža štruktúru **OB – OP**. J. Furdík uvádza podobu „ten, kto (je) A_{mot} “, napr. *nenásytník* „ten, kto (je) nenásytný“ (Furdík, 2004, s. 93). Upustenie od formy so sponovo-mennou zložkou so sponou v zátvorke („... (je) A_{mot} “) odbúrava možnú interpretáciu spony (*je*) ako onomaziologického spoja. Táto podoba si zároveň vyžaduje aj

zmenu formy bázy z „ten, kto“, „to, čo“ na neurčité zámená, čím vytvárame zrozumiteľnejšie formulácie typu „niekto nenásytý“ než *„ten, kto nenásytý“.

[9] Hierarchia základných pojmov/termínov

d) Pri deverbatívnych substantívach ponechávame podobu bázy „ten, kto“, „to, čo“, pretože v týchto prípadoch by použitím neurčitých zámen vznikli parafrázy s funkciou výpovede (napr. *bádateľ* „niekto báda“), čo by nekorešpondovalo s onomaziologickou štruktúrou a statusom týchto pomenovaní.

e) Onomaziologické bázy transpozičných derivátov uvádzame v podobe kategoriálnych korelátov na najvšeobecnejšej úrovni, napr. SUB = substancia, CIRC = okolnostné určenie. Domnievame sa, že tým sa pregnantnejšie vystihuje charakter tohto slovotvorného javu, ktorého podstata spočíva v kategoriálnom prechode bez zmeny lexikálneho významu;

porov. napr. čistý prechod z vlastnosti do kategórie predmetnosti: *perlivý* → *perlivosť* „SUB + A_{mot}/perlivý“.

V ďalšej časti výkladu budeme charakterizovať jednotlivé onomaziologické komponenty: bázu, príznak, spoj a dodatok.

2.2 Onomaziologická báza

Onomaziologická báza je základom každej onomaziologickej štruktúry, preto tento komponent v diagnostických parafrázach uvádzame vždy na prvom mieste. Je prítomná vo všetkých typoch slovotvorne a syntakticky motivovaných pomenovaní. Pri slovotvornej motivácii môže byť formálne vyjadrená týmito prvkami slovotvornej formy:

a) slovotvorný formant:

aa) derivácia

aaa) sufixácia

– mutačná: *volejbal-ista* „ten, kto (má nejaký vzťah k) volejbalu“, *jubil-ant* „ten, kto jubiluje“, *zdvih-ák* „to, čím sa zdvíha“, *chod-ba* „to, kadiaľ sa chodí“,

– transpozičná: *hád-ka* „SUB + hádať sa“, *finaliz-ácia* „SUB + finalizovať“, *zdvoril-ost'* „SUB + zdvorilý“, *absurd-ita* „SUB + absurdný“;

aab) transflexia:

– mutačná: *smej-o* „ten, kto sa smeje“, *posol-R* „ten, koho poslali“, *kaz-R* „to, čo sa pokazilo“, *obklad-R* „to, čo obložili“;

– transpozičná: *vzdych-R* „SUB + vzdychnúť“, *súhlas-R* „SUB + súhlasiť“, *flirt-R* „SUB + flirtovať“, *klik-R* „SUB + kliknúť“;

ab) kompozícia:

aba) kompozičná sufixácia: *dvoj-ploš-ník* „to, čo (má nejaký vzťah k) dvom plochám“, *zlat-o-nos-ný* „taký, ktorý nosí/prináša zlato“;

abb) kompozičná transflexia: *päť-čísľ-ie* „to, čo (má nejaký vzťah k) piatim číslam“, *dlh-o-noh-ý* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) dlhým nohám“;

b) slovotvorný základ:

ba) derivácia (len modifikačný typ onomaziologickej kategórie):

baa) prefixácia: *pra-podstata* „podstata pôvodná“, *ne-mladý* „mladý nie“, *pod-liezt'* „liezť pod“;

bab) sufixácia: *volejbalist-ka* „volejbalista + fem“, *padáč-ik* „padák malý“, *drobn-učký* „drobný veľmi“, *chod-ievať* „chodiť opakovane“;

bac) reflexivizácia: *preniesť sa* „preniesť, sám seba“ (k chápaniu komponentu „sám seba“ a k reflexívnosti porov. oddiel VII. kap. 2.3.2.5);

bb) kompozícia:

bba) juxtapozícia: *super-hrdina* „hrdina super“, *ohľadu-plný* „plný ohľadu“;

bbb) čistá kompozícia: *mal-o-traktor* „traktor malý“, *skal-o-pevný* „pevný ako skala“.

V pomenovaniach býva zväčša prítomná jedna báza: *horár*, *duchaplný*. Dve bázy (zriedkavo aj viac báz) sa vyskytujú v štruktúre integračných kompozít (*hlavohruď*, *zeleno-žltý*, *bielo-modro-červený* „biely + modrý + červený“) a v koordinačnom type viacslovných pomenovaní (*straty a nálezy*).

Báza môže mať všeobecný význam („ten, kto“ = „niekto; osoba“; „to, čo“ = „niečo, vec“; „SUB“ = „substancia“; „CIRC“ = „okolnosť“) alebo sa môže významovo špecifikovať

(TŠČ 1, s. 41); porov. všeobecné významy: *chodec* „ten, kto chodí“, *příhlava* „to, čo príhli“; špecifikácie: *miešačka* „to, čím sa mieša“ (nástroj); *úpravňa* „to, kde sa upravuje“ (miesto).

Konkrétny význam má báza v prípadoch, keď jej nositeľom je slovotvorný základ (pri prefixácii: *podpísať* „písať“, juxtapozícii: *Pánboh* „boh“, čistej kompozícii: *biosféra* „sféra“), resp. slovo ako komponent substantívneho viacslovného pomenovania: *prvá pomoc*, *spoločnosť* s *ručením obmedzeným*. Všeobecnejší význam vo viacslovných pomenovaniach majú kategoriálne slová, najmä slovesá (porov. multiverbizované slovesné pomenovania typu *mať strach*, *dať pozor*, *dať prednosť*); nižším stupňom kategoriálnosti sa vyznačujú substantíva (vodné *dielo*, školské *potreby*).

2.2.1 Poznámky ku koncepcii Jána Horeckého

Nazdávame sa, že J. Horecký predstavil inšpiratívnu koncepciu (porov. časť 1.2), ktorá prirodzeným spôsobom podnecuje k ďalším úvahám. V nasledujúcej pasáži preto k jeho výkladu pridávame niekoľko diskusných poznámok.

V prvom rade sa vynára otázka, či vymedzenie OB nie je príliš široké. Parafrázujúc formuláciu, ktorú citujeme vyššie, podľa J. Horeckého súčasťou bázy sú aj poukazy na fonologické alternácie, aj tzv. spoje (takto báza obsahuje aj sémantické odtiene, významy).

a) Pokiaľ ide o fonologické alternácie („onomatologické“ pravidlá), domnievame sa, že alternácie nie sú primárne záležitosťou onomaziologickej bázy. Slovotvorné alternácie sú zapríčinené synergickou interakciou slovotvorného základu a formantu, týkajú sa teda oboch zložiek formálnej slovotvornej štruktúry, nielen formantu, resp. základu. Väčšina alternatívnych zmien sa realizuje v slovotvornom základe, teda v rámci onomaziologického príznaku (pri transflexii a sufixácii, príp. ako súčasť kompozično-derivačného postupu). V súvislosti s tézou o tom, že OB zahŕňa aj alternatívne zmeny, sa núka ešte jedna otázka: Aj keď pripustíme spätosť výrazu a významu, ako môže OB ako obsahová entita sama osebe podmieňovať alternatívne fonologické pravidlá? Vychádzame tu z tradičného názoru, že alternácie ako nekombinačné fónické zmeny sú zo synchronného pohľadu nevysvetliteľné. Ako dôležitý sa ukazuje aj poznatok, že v analogických prípadoch (v slovách s rovnakým typom bázy) v slovotvornom základe raz k alternácii dochádza (*porodiť* → *pôrod*, *víno* → *vinár*), inokedy nie (*posypať* → *posyp*, *bábka* → *bábkár/bábkar*).

b) Druhý diskusný okruh týkajúci sa vymedzenia OB je komplikovanejší. J. Horecký napríklad v rámci sémantémy „desubstantívne názvy osôb“ uvádza lexémy so sufixom *-ár* (*-ar/-iar*), pri ktorých poukazuje na ďalšiu špecifikáciu: *stolár* (názov podľa vyrábaného objektu), *zemiakar* (osoba podľa ošetrovaného objektu). Môže dôjsť aj k ďalšej špecifikácii: *ovčiar* (chovateľ), *zeleninár* (pestovateľ).¹⁴ Ak by sme prijali túto tézu, museli by sme počítať s pomerne veľkým množstvom báz, prípadne bázy by sme museli ďalej vnútorne členiť. Vnútorne členenie však nemá oporu na úrovni formy (doplňujúce špecifikujúce príznaky nie sú formálne vyjadrené). Preto skôr súhlasíme s tézou M. Dokulila (1962, s. 29), že báza je vždy jednoduchá (hoci na rôznych úrovniach zovšeobecnenia)¹⁵ a príznak môže byť jednoduchý alebo zložitý. Preto sa prikláňame skôr k prístupu, ktorý pri desub-

¹⁴ Autor síce explicitne neuvádza, že špecifikácia v zmysle „osoba vyrábajúca...“, „osoba starajúca sa o...“ je bázou, ale z kontextu uvedeného chápania to vyplýva.

¹⁵ Napr. v deverbatívnych substantívach neživá substancia v báze nemusí vystupovať všeobecne ako substancia, ale napr. ako prostriedok činnosti (*čerpadlo*), miesto činnosti (*pekáreň*), výsledok činnosti (*odrezok*) a i.

stantívnych substantívach typu *stolár* tzv. špecifikačnú zložku kladie na úroveň onomaziologickeho spoja. Je to najmä preto, lebo špecifikátor možno vysvetliť ako premostujúci prvok medzi bázou a príznakom (porov. [10] a 2.4):

[10] Onomaziologická štruktúra lexém *ovčiar* a *zeleninár*

<i>ovčiar</i>	ten, kto	(má vzťah k)	ovciam
<i>zeleninár</i>	ten, kto	(má vzťah k)	zelenine
	OB	(OS)	OP

Ďalším argumentom v prospech takéhoto „spojového“ chápania je izomorfnosť niektorých desubstantívno-substantívnych derivátov s objektovými mutačnými substantívny-
mi kompozitami s druhým základom slovesným – typ *drevorubač*, *veršotepec*, *mucholapka* (porov. Furdík, 2004, s. 107). Tieto štruktúry možno chápať ako izomorfné, pravda, s tým rozdielom, že v kompozite je spájací (podľa J. Horeckého špecifikujúci) prvok vyjadrený explicitne (druhým základom), v deriváte nie (bližšie porov. 2.7.2, úvodná časť ku kompozitám).¹⁶

[11] Izomorfnosť štruktúry derivátu *drevár* a kompozita *drevorubač*

<i>drevár</i>	ten, kto	(má vzťah k)	drevu
	OB	(OS)	OP
<i>drevorubač</i>	ten, kto	rúbe	drevo
	OB	OS	OP

Stanovisko J. Horeckého k onomaziologickej štruktúre kompozít nie je jednoznačné, a to najmä v prípade kompozično-derivačných kompozít. Na jednej strane vo viacerých prípadoch kompozično-sufixálnych kompozít uvažuje o lexikálnej báze,¹⁷ na druhej strane pri kompozično-transflexných jednotkách typu *krutichvosť* uvažuje o gramatickej báze, teda formálnu trojčlennosť týchto útvarov si uvedomuje (pravda, ďalej sa nešpecifikuje, ako analyzovať nebázovú časť).

Ďalším miestom, ktoré si podľa nášho názoru vyžaduje niekoľko poznámok, je vymedzenie gramatickej onomaziologickej bázy. V doterajšom výskume sa onomaziologická štruktúra pripisuje len motivovaným pomenovaniám (slovotvorne motivovaným slovám a viacslovným pomenovaniám), teda pomenovaniám s vnútornou formou, na základe čoho používateľa jazyka dokážu intuitívne odpovedať na otázku *Prečo sa lexéma X volá tak?* (porov. Furdík, 1993, 2004):

Prečo sa slovník volá slovník? → Lebo sú v ňom slová.

Prečo sa odraz volá odraz? → Lebo niekto/niečo sa odrazí.

Prečo sa kruhový objazd volá kruhový objazd? → Lebo je to objazd a je kruhový.

J. Horecký poznamenáva, že v prípadoch jednoduchých (slovotvorne nemotivovaných) lexém typu *dom*, *nový*, *chodiť* východiskom pomenovania je súbor gramatických kategórií,

¹⁶ M. Dokulil (TŠČ 1) v týchto prípadoch takisto uvažuje o elemente, ktorý nie je súčasťou bázy. Pravda, pri derivátoch uvažuje o spoji, pri kompozitách o zloženom príznaku.

¹⁷ Podľa nášho názoru typ *prvoročiak* je adekvátnejšie hodnotiť ako pomenovanie s derivačnou bázou (porov. Ološtiak, 2004, s. 224). Nie je to však vo všetkých prípadoch, napr. medzi pomenovaniami prostriedkov J. Horecký uvádza príklad *dvojkoľka*, s formantom *-ka* ako nositeľom (derivačnej) bázy.

pričom „na túto bázu sa pripája označenie pomenúvaného, identifikovaného objektu, pravda, bez bližšej špecifikácie sémantických vlastností tohto pomenovania“ (Horecký, 2003, s. 11).

Možno súhlasiť s tým, že východisko pomenovania tvorí kategoriálna (presnejšie: hyperkategoriálna) morfológická úroveň gramatických kategórií. Diskutabilné však je, či nejde o úroveň stojacu mimo pomenovania.

Pri komponentovej analýze lexikálneho významu slova sa do úvahy berú lexikálno-gramatické kategórie (pri substantívach napr. životnosť/neživotnosť, konkrétnosť/abstraktnosť, príp. hromadnosť, materiálovosť); uvažuje sa o úrovni klasifikačných sém (porov. Blanár, 1984, s. 30 n.; Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 37 – 39), resp. o úrovni kategoriálneho a subkategoriálneho komponentu (Kačala, 1989). J. Horecký však pri charakteristike gramatickej OB poukazuje na kategórie, ktoré sa viažu na gramatické a pritom nelexikálne entity: rod, číslo, pád (pri substantívach), osoba, číslo, čas (pri slovesách) (Horecký, 2003, s. 11); výnimkou z čisto gramatických kategórií je slovesný vid.

Horeckého poňatím gramatickej OB sa podľa nášho názoru opúšťa rovina pomenovania (úroveň lexikálnej jednotky) a smeruje sa k morfológickej úrovni gramatického tvaru. Nazdávame sa, že ak by sme s existenciou gramatickej OB aj počítali ako s hyperkategoriálnym pomenovacím východiskom, tento druh bázy sa zásadným spôsobom odlišuje od ostatných dvoch typov – derivačnej a lexikálnej. Súhlasíme s konštatovaním N. Janočkovej (2009, s. 218), ktorá existenciu gramatickej OB pri nemotivovaných slovesách takisto pripúšťa, ale poznamenáva, že v takýchto lexémach nie je OP, teda vlastne onomaziologická štruktúra ako celok neexistuje a sloveso (ako aj všetky slovotvorne nemotivované lexémy), nemá slovotvorný, ale „len“ lexikálny význam.

Návrh J. Horeckého na vymedzenie gramatickej OB by však bolo možné využiť a modifikovať iným spôsobom. J. Horecký v podstate pracuje so „substančným“ vyčlenením typov onomaziologickej bázy podľa toho, aké typy morfémy sú jej nositeľmi na úrovni formy: gramatické morfémy – gramatická OB, derivačné morfémy – derivačná OB, celé slová – lexikálna OB. Ak toto pôvodné vymedzenie zúžime a budeme počítať len so slovotvorne motivovanými lexémami, možno konštatovať, že gramatickú OB majú pomenovania utvorené transflexným postupom (deriváty), resp. kombinovaným kompozično-transflexným postupom (kompozitá), pretože nositeľom slovotvorných funkcií je súbor gramatických morfémy.

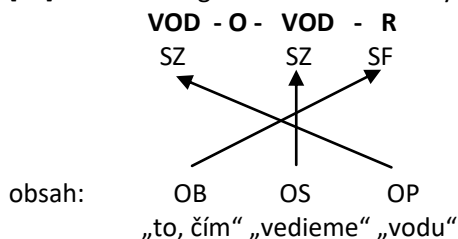
V tejto súvislosti sa vraciame k poznámke P. Mittera, ktorý súbor gramatických morfémy nepovažuje za korelát onomaziologickej bázy: „Koncovka je totiž morfémy výlučne gramatický, takže nemôže vyjadřovať žádný obecný lexikální význam. Nabízí se totiž otázka, jak např. souvisí nulová koncovka s onomaziologickou bází slova *vodovod*? Na tuto otázku nemůžeme dát uspokojivou odpověď“ (Mitter, 2006, s. 43). Opätovne uveďme Mitterov príklad *vodovod* [12]:

[12] Onomaziologická štruktúra lexémy *vodovod* (Mitter, 2006, s. 42)

SZ	SF	SZ	SF
VOD-	-O-	-VOD-	-O
vody	sloužící	na přívod	zařízení
OP	OS	OP	OB

Pri argumentácii sa ponúka takáto protiotázka: Ak je gramatická koncovka „výlučne gramatickou morférou“ ako nositeľkou výlučne kategoriálnych gramatických významov, ako je možné, že prostredníctvom súboru gramatických morfém (transflexiou) môže vzniknúť nové pomenovanie? Utvorenie nového pomenovania totiž zásadným spôsobom presahuje hranice gramatiky, resp. morfológie, ktorá sa týka *tvorenia tvarov*, nie *tvorenia slov*. Chceme tým poukázať na fakt, že hoci relačné morfémy sú *primárne* nositeľmi gramatických významov, ich „náplň práce“ sa môže rozšíriť, preto môžu fungovať *sekundárne* aj ako nositele slovotvorných funkcií, a teda aj slovotvorných významov. Pri transflexii sa totiž k základnej morfolologickej funkcii pridáva aj slovotvorná funkcia, a tak napr. súbor gramatických morfém ženského rodu (typ *kosť*) pri slovenskej lexéme *prímes-R*¹⁸ má gramatický význam (rodu, čísla a pádu – diferencovane podľa jednotlivých gramatických tvarov). Možno teda podčiarknuť, že zatiaľ čo gramatický význam má každá relačná morféma samostatne, nositeľmi slovotvorného významu¹⁹ sú všetky relačné morfémy spoločne (preto sa nám zdá adekvátny termín *súbor relačných morfém*). Navyše, slovotvorný a motivačný význam tu pramení zo vzťahu motivátu k svojmu motivantu (porov. pozn. 18). Onomaziologickú štruktúru lexémy *vodovod* pokladáme za ternárnu v zmysle báza – spoj – príznak (k chápaniu onomaziologického spoja pozri 2.4); porov. [13]:

[13] Onomaziologická štruktúra lexémy *vodovod*

2.3 Onomaziologický príznak

Onomaziologický príznak bližšie určuje onomaziologickú bázu, a to buď priamo (*lenivec* „niekto **lenivý**“, *pekár* „to, kde **sa pečie**“), alebo prostredníctvom onomaziologického spoja (*knihár* „ten, kto (má nejaký vzťah ku) **knihám**“, *vidiecky* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) **vidieku**“). Onomaziologický príznak môže byť vyjadrený týmito prvkami formálnej štruktúry slovotvorne motivovaného slova:

a) slovotvorný formant:

aa) derivácia – modifikačný typ onomaziologickej kategórie

aaa) sufixácia: *ovocinár-ka* „ovocinár + **fem**“, *dobrôť-ka* „dobrota **malá**“, *hned-astý* „hnedý **trochu**“, *káz-avať* „kázať **opakovane**“;

aab) transflexia: *kačič-a* „kačica + **mláďa**“, *prút-ie* „prút + **veľa**“;

b) slovotvorný základ:

¹⁸ Slovo bolo utvorené transflexiou, jeho motivantom je sloveso *primiešať*; porov. význam *prímes* „to, čo primiešame“.

¹⁹ V prípade lexémy *zmes* ide o význam veci: porov. sémantizáciu „to, čo...“; lexému zaradíme do onomaziologickej kategórie názvov predmetu podľa činnosti.

ba) derivácia – mutačný a transpozičný typ onomaziologickej kategórie

baa) sufixácia: ovč-iar „ten, kto (má vzťah k) ovciam“, otc-ovský „taký, ktorý (má vzťah k) otcovi“;

bab) transflexia: zápal-R „SUB + zapáliť sa“, ps-í „taký, ktorý (má vzťah k) psom“, otroč-íť „byť ako otrok“;

bb) kompozícia

bba) juxtapozícia: super-hrdina „hrdina super“, ohľadu-plný „plný ohľadu“;

bbb) čistá kompozícia: mal-o-traktor „traktor malý“, skal-o-pevný „pevný ako skala“.

bbc) kompozično-derivačný postup: peňaz-o-kaz-ec „ten, kto kazí peniaze“, plod-o-nos-ný „taký, ktorý nosí plod“, piv-o-var-R „to, kde varia pivo“, vod-o-tesn-ý „taký, ktorý tesní vodu“.

Podľa M. Dokulila (1962, s. 29 n.) onomaziologický príznak môže byť jednoduchý alebo zložený (porov. 1.1). V nadväznosti naňho P. Štekauer (1998) onomaziologický príznak člení na určujúcu časť (determining constituent) a určovanú časť (determined constituent), napr. v lexéme *truck driver* (vodič kamióna) *truck* je určujúci komponent (konkrétne substancia) a *drive* (*driv*-) je určovaný komponent (dej). Určujúci komponent možno konkretizovať na špecifikujúcu časť (specifying element) a špecifikovanú časť (specified element), napr. *transformational grammarian* („kto sa zaoberá transformačnou gramatikou“): *transformational* (špecifikujúca časť) *grammar*- (špecifikovaná časť), *-ian* (báza: osoba; činiteľ); formálne nevyjadrený je dej (Štekauer, 1998, s. 139). V našom prístupe budeme špecifikujúcu zložku onomaziologického príznaku nazývať termínom **onomaziologický príznak príznaku** (OPP), napr. *páťhviezdičkový* „taký, ktorý (má vzťah k) hviezdičkám piatim“ OB + (OS) + {OP – OPP}, *koncoročný* „taký, ktorý (má vzťah ku) koncu roka“ OB + (OS) + {OP – OPP}.

2.4 Onomaziologický spoj

Za onomaziologický spoj považujeme ten element, ktorý logicky premoštuje bázu s príznakom. Pri derivátoch má spoj najlepšie existenčné predpoklady v skupine mutačných desubstantívnych substantív, pretože substancia nemôže priamo určovať inú substanciu, vzťah medzi dvoma substanciami je sprostredkovaný (TŠČ 1, s. 35): napr. *hokejista* „ten, kto (má nejaký vzťah k) hokeju“, nestačí len „ten, kto“ – „hokej“. Naproti tomu, ako uvádza M. Dokulil, vlastnosť a dej môžu substanciu bližšie určovať aj priamo, preto mutačným deadjektívnym a deverbatívnym substantívam pripisujeme binárnu štruktúru: *bojazlivec* „niekto bojazlivý“, *bádateľ* „ten, kto báda“.

Onomaziologický spoj premoštuje bázu s príznakom, pričom na formálnej úrovni: a) nemá korelát (táto skutočnosť sa znázorňuje okrúhlymi zátvorkami): *flautista* „ten, kto (má nejaký vzťah k) flaute“, *prešovský* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) Prešovu“, *zlatovláska* „tá, ktorá (má nejaký vzťah k) zlatým vlasom“; b) má korelát (v podobe slovotvorného základu pri niektorých typoch kompozít): *drevorubač* „ten, kto rúbe drevo“, *povrazolezec* „ten, kto lezie po povraze“.

Aby nedošlo k neadekvátnemu miešaniu roviny slovotvorného a roviny lexikálneho významu, v prípadoch, keď spoj nie je explicitne vyjadrený slovotvornou formou, použijeme všeobecnú formulu (má nejaký vzťah k), resp. (rel) (=relácia, relátor). Vychádzame pritom z konštatovania, že „na úrovni slovotvorného významu by obsah onomaziologické-

ho spoja bolo možné vyjadriť formulou (*má dejový vzťah k*), sémantické príznaky uvedené v schéme (porov. príklady [14], [15], [16], pozn. M. O.) sú jej konkretizáciou na úrovni lexikálneho významu.“ (Furdík, 2004, s. 58).

Onomaziologická štruktúra je odrazom slovotvornej motivovanosti pomenovania v zmysle genetickej motivácie. Rozličné posuny a odchýlky od slovotvorného významu pokladáme za záležitosť lexikálneho významu. Tým sa reflektuje funkcia slovotvorného významu ako nápovede vo vzťahu ku komunikačne relevantnému lexikálnemu významu (Furdík, 2004, s. 24). Nadväzujeme tak na prístup K. Buzássyovej, ktorá „všetky sémantické rozdiely nevyjadriteľné kombináciou kategoriálnych a sprievodných príznakov pokladá za rozdiely v lexikálnych, a nie slovotvorných významoch derivátov.“ (Furdík, 2005, s. 283; o práci K. Buzássyovej, 1974).

Táto snaha o dôslednosť pri charakteristike slovotvorného významu vedie k revízii, resp. k modifikácii viacerých doterajších prístupov. Uvedieme príklady z prác J. Furdíka, K. Vužňákovvej, N. Janočkovej a P. Mittera.

J. Furdík (2004, s. 59) uvádza takúto štruktúru troch derivátov utvorených od slovesa *písať* (*pisár, pisateľ, spisovateľ*); porov. [14] – [16]:

[14] Schéma onomaziologickej štruktúry substantíva *pisár*

SZ		SF
PIS-		-ÁR
	[doklady, písomnosti]	
	[ako zamestnanie]	
„píše“		„človek“
OP	OS	OB

[15] Schéma onomaziologickej štruktúry substantíva *pisateľ*

SZ		SF
PISA-		-TEĽ
	[autor]	
	[niečoho napísaného]	
„(na)písal“		„človek“
OP	OS	OB

[16] Schéma onomaziologickej štruktúry substantíva *spisovateľ*

SZ		SF
(S)PIS(OVA)-		-TEĽ
	[literárne diela]	
	[prozaické]	
	[ako profesionál]	
„píše“		„človek“
OP	OS	OB

J. Furdík v komentári konštatuje, že uvedené deriváty sa odlišujú lexikálnym významom lokalizovateľným v rámci onomaziologického spoja. Keďže tieto sémy nepatria do slovotvornej štruktúry, ale sú súčasťou lexikálneho významu, do slovotvornej parafrázy ich nezaraďujeme a onomaziologickú štruktúru uvedených deverbatívnych substantív hodnotíme ako

identickú a binárnu: *pisár, pisateľ, spisovateľ* „ten, kto píše“; porov. aj dvojice *herec – hráč, huslista – husliar* a pod.

Onomaziologický spoj autor pokladá za miesto, ktoré „môže poskytnúť východisko na konštituovanie sémantického dodatku, vedúceho k novému lexikálnemu významu“ (Furdík, 2004, s. 56).²⁰ Schopnosť absorbovať „neslovotvorné“ sémy a mieru sémantického dodatku autor nazýva sémantická kapacita derivatémy.²¹ Sémantický dodatok v podobe konkrétnych sém nepokladáme za záležitosť slovotvorného významu. Ide pritom o sémy, ktoré na rozdiel od onomaziologického spoja nevyhnutne nevyplývajú zo vzťahu medzi bázou a príznakom; napr. pri kompozite *malomesto* J. Furdík (2004, s. 57) predpokladá štruktúru „[malé] (OP), [teda bezvýznamné] (OS) [mesto] (OB). Binárna významová štruktúra „malé mesto“, ktorá je odrazom binárnej štruktúry na úrovni formy (základ + základ), plne vyčerpáva onomaziologickú štruktúru tohto kompozita. Komponent [bezvýznamné] nie je súčasťou slovotvorného významu, patrí do lexikálneho významu.

Za automatizmus siahajúci mimo hraníc slovotvorného významu možno považovať poznámku, v ktorej sa za onomaziologický spoj pokladajú „useknuté“ časti novších kompozít: napr. *tele(vízna)technika – teletechnika, eko(logické)potraviny – ekopotraviny, disko (tékový)klub – diskoklub* (Furdík, 2004, s. 57). Komponenty *vízna, logické, tékový* nie sú nositeľmi žiadneho samostatného významu, z genetického aspektu tento proces považujeme za prejav abreviačnej motivácie (Ološtiak, 2011, s. 229 – 232). Useknuté časti, ktoré sú produktom abreviačnej motivácie, majú plnohodnotný význam svojich motivantov, napr. *ekopotraviny, eko* = „ekologický“. Komponent „ekologický“ je onomaziologickým príznakom: OB – OP „potraviny“ – „ekologické“.

K. Vužňáková (2009) medzi príkladmi na štruktúry obsahujúce onomaziologický spoj okrem iných uvádza tieto (spoj je zvýraznený boldom): *rybár „ten, kto **chytá** ryby“, prsteň „to, čo **sa nosí** na prste“, svalnatý (muž) „taký, ktorý **má vyvinuté** svaly“, štvorsten „to, čo **má štyri trojuholníkové** steny“.*

Vo všetkých príkladoch onomaziologický spoj v takejto explicitnej podobe nie je súčasťou slovotvornej štruktúry. Lexémy *rybár, prsteň, svalnatý* hodnotíme ako ternárne s implicitne prítomným onomaziologickým spojom: *rybár* „ten, kto (má nejaký vzťah k) rybám“, *prsteň* „to, čo (má nejaký vzťah k) prstu“, *svalnatý* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) svalom“. Kompozitum *štvorsten* hodnotíme ako jednotku s ternárnou, resp. kvadrárnou štruktúrou (podľa toho, či rozložený onomaziologický príklad pokladáme za dve jednotky, alebo ako komplexný, ale funkčne jednoliaty komponent): *štvorsten* „to, čo (má nejaký vzťah k) štyrom stenám“.

²⁰ K tomu K. Vužňáková (2012, s. 88) dodáva, že príčinou odchýlenia lexikálneho významu od slovotvorného významu nemusí byť len onomaziologický spoj, ale aj onomaziologická báza, napr. *bolehlav „to, z čoho* (OB) *bolí* (OS) *hlava* (OP)“, ale aj onomaziologický príznak, ktorý nie je formálne vyjadrený v úplnosti, napr. *dvojsýtny „taký, ktorý* (OB) *je nasýtený* (OS) *dvoma atómami vodíka* (OP)“. K vzťahu slovotvorného postupu transflexie (aj ako súčasti kompozično-transflexného postupu) porov. ďalej. V druhom príklade *dvojsýtny* komponenty *atómy vodíka* pokladáme za súčasť lexikálneho významu. K otázke vzťahu medzi slovotvornou demotiváciou a dynamikou onomaziologickej štruktúry sa bude treba vrátiť.

²¹ Z tejto tézy vychádza aj N. Janočková, keď píše: „Onomaziologický spoj explicitne nevyjadrený vo forme, to sú v podstate implicitné sémantické príznaky, ktoré sa navrstvujú na motivačný význam motívatu (slovotvorne odvodeného alebo zloženého slova) ako sémantický dodatok a vedú k vzniku nového lexikálneho významu slova.“ (Janočková, 2009, s. 216).

K neadekvátnemu miešaniu lexikálneho a slovotvorného významu podľa nášho názoru dochádza aj u P. Mittera, porov. príklad [17]:

[17] Onomaziologická štruktúra kompozita *velkoměsto*

SZ	SF	SZ
VELK-	-O-	MĚSTO
velké rozlohou, počtem obyvatel (zprav. nad 100 000)		město
OP	OS	OB

Nadväzujúc na J. Furdíka, P. Mitter otázku významu slovotvorne motivovaných slov posudzuje z dvoch úrovní – vertikálnej a horizontálnej. Na vertikálnej úrovni sa slovotvorne motivované slovo chápe ako bilaterálna, formálno-obsahová entita. Problematickejšie je Mitterovo chápanie horizontálnej štruktúry; porov. nepresnú formuláciu: „Ve směru horizontálním je každá složenina na úrovni formy jednotkou binární, neboť sestáva ze slovotvorného základu (SZ) a slovotvorného formantu (SF)” (2006, s. 41). Kompozitá sú však kompozitami práve tým, že vo svojej slovotvornej štruktúre neobsahujú jeden, ale najmenej dva základy. Táto veta sa následne dopĺňa príkladom *velkoměsto*, kde sa adekvátnejšie píše o dvoch základoch (*velk-* a *město*). Diskutabilnejšie je však autorovo hodnotenie spájacieho vokálu *-o-* ako slovotvorného formantu. V derivatológii sa konštatuje, že prvky formálnej štruktúry slovotvorne motivovaného slova (základ a formant) majú svoje koreláty na obsahovej úrovni. Vzniká otázka, čo je obsahovým korelátom vokálu *-o-*, ktorému autor prisudzuje status formantu (aspoň to tak z príslušných schém vyplýva). Mitter túto otázku osvetľuje v schéme na s. 41, v ktorej sa prvý základ *velk-* pokladá za nositeľa onomaziologického príznaku („velké“), druhý základ za nositeľa onomaziologickej bázy („město“). Slovotvornému formantu *-o-* sa pripisuje význam onomaziologického spoja: „rozlohou, počtem obyvatel (zprav. nad 100 000)“. Z morfematického hľadiska sa segment *-o-* bežne hodnotí ako interfix, spájacia morféma, resp. submorféma. Ide o segment, ktorý nemá význam, plní len (spájaciu) funkciu. Domnievame sa, že tento asémantický morfematický segment nemôže na slovotvornej úrovni nadobudnúť bilaterálny charakter. Žiadny konekt v žiadnom type kompozita nie je nositeľom onomaziologického spoja, ide o submorfému, ktorej na úrovni slovotvorby možno pripísať nanajvýš funkciu sprievodného, doplnkového slovotvorného formantu (avšak len na úrovni formy).

Inými slovami, pokladáme za potrebné dôslednejšie rozlišovať plnohodnotné slovotvorné formanty, ktoré sú nositeľmi istého obsahu (prefix, sufix, súbor gramatických morfémy, reflexívny formant alebo ich kombinácia), a sprievodné formanty asémantického charakteru, plniace isté funkcie. Nedôslednosť v tomto ohľade možno zaregistrovať aj v Mluvnici češtiny 1 (1986, s. 217), kde sa za kompozitné slovotvorné formanty pokladajú spájací vokál, poradie členov kompozít, zvukový a grafický signál celistvosti slova, afixy a alternácie, avšak bez bližšieho vymedzenia vo vzťahu k onomaziologickej štruktúre (vychádza sa z tézy, že formantom je všetko, čím sa motivát odlišuje od motivantu).

Modifikačné kompozitá typu *velkoměsto* podľa nášho názoru nemajú slovotvorný formant a ich onomaziologická štruktúra obsahuje dva komponenty (príznak a bázu: „velké město“). Sémantický komponent „rozlohou, počtem obyvatel (zprav. nad 100 000)“ je podľa nášho názoru súčasťou lexikálneho významu. Za plnohodnotný slovotvorný for-

mant, ktorému zodpovedá nejaká obsahová entita, možno pri kompozícii pokladať len sufix alebo súbor gramatických morférov v kompozično-derivačných kompozitách.

Podobným spôsobom – ako neadekvátnu interpretáciu slovotvorného významu s využitím prvkov lexikálneho významu – možno hodnotiť aj Mitterov príklad *chlorovodík*; porov. [18]:

[18] Onomaziologická štruktúra slova *chlorovodík* (Mitter, 2006, s. 43)

SZ	SF	SZ	
CHLOR-	-O-	-VODÍK	
(OB1	+	OB2) OS	OB
chlór			
	a		výsledná plynná
			zlúčenina
			obsahujúca

Onomaziologickú štruktúru kompozita *chlorovodík* tvoria komponenty „chlór“ a „vodík“, ktoré považujeme za dve rovnocenné onomaziologické bázy. Komponent „výsledná plynná zlúčenina obsahujúca“ patrí na úroveň lexikálneho významu.

N. Janočková prostredníctvom onomaziologického spoja vysvetľuje aj existenciu polysémie slovotvorne motivovaných verb, okrem príkladu [8] (*voňať*, porov. časť 1.4) porov. napr. [19], [20]:

[19] Schéma onomaziologickej štruktúry polysémantu *prepáliť* (Janočková, 2009, s. 221)

SF		SZ
PRE-		-PÁLIŤ
„lokalizovanosť – smerovanie cez niečo“	[1. zničiť, poškodiť: <i>p. obrus</i>]	„dej – vydávať teplo“
„temporálnosť – výsledok deja (rezultatívnosť)“	[2. spotrebovať: <i>p. veľa plynu</i>]	
„temporálnosť – zopakovanie niečoho (nového pálenia)“	[3. upraviť: <i>p. vínny destilát</i>]	
OP	OS	OB

[20] Schéma onomaziologickej štruktúry polysémantu *strelec* (Janočková, 2009, s. 216)

SZ		SF
STREL-		-EC
„striela“	[1. „zo zbrane“]	„osoba mužského pohlavia“
	[2. „loptu na bránu“]	
	[3. „šachová figúrka“]	
OP	OS	OB

Z hľadiska slovotvorného významu prefixálne verbá pokladáme za modifikačné a binárne: *prepáliť obrus* „páliť + lokalizovanosť“, *prepáliť veľa plynu* „páliť + rezultatívnosť“, *prepáliť vínny destilát* „páliť + temporálnosť“. Špecifikácie, ktoré autorka pripisuje jednot-

livým významom a lokalizuje do onomaziologického spoja, podľa nášho názoru nie sú výsledkom slovotvorného aktu v danom motivačnom kroku (verbum > prefigované verbum), ale pokladáme ich za súčasť onomaziologickej bázy, ktorá je reflexom motivujúceho verba *páliť* s jednotlivými významami (sémantizácia podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 2003): *prepáliť obrus* < *páliť* „vydávať veľké teplo, horúcosť, veľmi silne hriať“; *prepáliť veľa plynu* < *páliť* „spaľovať (kvôli teplu, svetlu)“; *prepáliť vínný destilát* < *páliť* „spracúvať, pripravovať pôsobením ohňa, žiaru“.

Onomaziologická štruktúra lexémy *strelec* má podľa nášho názoru binárnu povahu: „ten, kto (OB) strieľa (OP)“. Komponent „zo zbrane“ v rámci prvého významu hodnotíme ako súčasť lexikálneho významu; sekundárne významy, ktorých súčasťou sú Janočkovou uvádzané „spojové“ komponenty „loptu na bránu“ a „šachová figúrka“, pokladáme za výsledok pôsobenia sémantickej motivácie.

Ako sme konštatovali, za vlastné prvky onomaziologickej štruktúry pokladáme len tie, ktoré majú autosémantický charakter; prvky synsémantického charakteru pokladáme za pomocné komponenty, majúce „subonomaziologický“ charakter. Napr. K. Vužňáková (2012, s. 87 – 88) poznamenáva, že onomaziologický spoj môže vyjadrovať vzťah medzi bázou a príznakom, medzi dvoma bázami a medzi dvoma príznakmi.

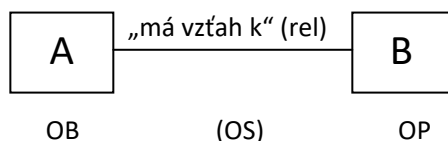
Komponenty onomaziologickej štruktúry vyjadrujúce zlučovací, odporovací či iný vzťah považujeme za „funktory“, ktoré síce podobne ako onomaziologický spoj vyjadrujú isté vzťahy medzi vlastnými onomaziologickými komponentmi, avšak tieto vzťahy majú kategoriálnejší charakter než onomaziologický spoj, ktorý vyjadrujeme formuláciou (má dejový vzťah k).

Pri čiastkovom zhrnutí o charaktere onomaziologického spoja možno konštatovať, že existenčné prepoklady pre ternárnosť sú vytvorené v týchto typoch slovotvorne motivovaných slov:

a) Desubstantívne substantíva, v ktorých sa explicitne vyjadrujú dve samostatné substancie. Podľa TŠČ 1 (s. 35) substancia (na rozdiel od deja a vlastnosti) nemôže priamo určovať inú substanciu, vzťah medzi dvoma substanciami je sprostredkovaný. Túto sprostredkovanosť zabezpečuje onomaziologický spoj, ktorý však vo formálnej štruktúre derivátov nie je explicitne vyjadrený. Ako sme konštatovali, na úrovni slovotvorného významu onomaziologický spoj možno formulovať všeobecne ako „má dejový vzťah k“ (REL).

b) Desubstantívne/deadverbiálne relačné adjektíva. V tejto skupine je onomaziologickou bázou statický príznak („taký, ktorý“), ktorý sa so substanciou, resp. príznakom príznaku vo funkcii onomaziologického príznaku taktiež spája prostredníctvom onomaziologického spoja: napr. *sezónny* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) sezóne“, *košický* „taký, ktorý (má nejaký vzťah ku) Košiciam“, *dolný* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) dole“. Týka sa to aj kompozitných štruktúr, ktoré sú rozvinutím štruktúr derivátov, napr. *celosezónny* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) celej sezóne“.

Celú onomaziologickú štruktúru možno všeobecne vyjadriť takto: a) „substancia A má vzťah k (rel) substancii B“; „statický príznak A má vzťah k (rel) substancii B“; „statický príznak A má vzťah k (rel) príznaku príznaku B“:

2.4.1 Onomaziologický spoj a príslušnosť k onomaziologickej kategórii

J. Furdík v rámci skupiny desubstantívnych substantívnych derivátov vyčleňuje celkovo osem onomaziologických kategórií, ktoré sú rozdelené do dvoch skupín: tri v rámci skupiny názvov osôb, päť v rámci skupiny názvov neosôb. Tieto kategórie sa vymedzujú na základe špecifikácie v onomaziologickom spoji, ktorý sa uvádza v zátvorkách (Furdík, 2004, s. 96 – 98):

názvy osôb:

- konateľské názvy: *lodiar = ten, kto (vyrába; vlastní) lode*
- obyvateľské názvy: *Bratislavčan = ten, kto (je z) Bratislavy*
- názvy podľa príslušnosti: *heglovec = ten, kto (patrí k) Heglovi*

názvy neosôb:

- názvy miesta: *mostáreň = to, kde (sa vyrábajú) mosty*
- názvy podľa účelu: *peňaženka = to, čo (je na) peniaze*
- názvy podľa pôvodu: *baranica = to, čo (je z) barana*
- názvy podľa podobnosti: *kotlina = to, čo (je ako) kotol*
- názvy podľa okolnosti: *náhrobok = to, čo (je) na hrobe*

Takáto špecifikácia onomaziologického spoja však podľa nášho názoru nemá oporu v onomaziologickej štruktúre, preto ju lokalizujeme na úroveň lexikálneho významu. Keďže v našom ponímaní význam onomaziologického spoja v prípadoch, keď tento element nie je formálne vyjadrený, striktno vyjadrujeme všeobecnou relačnou formulou (má nejaký vzťah k), nemôžeme vymedzovanie onomaziologických kategórií desubstantívnych substantív založiť na prvkoch patriacich do lexikálneho významu. Vychádzame preto len z charakteristiky onomaziologickej bázy, na základe čoho možno vymedziť skupiny osôb („ten, kto“) a neosôb („to, čo“) a v skupine neosôb možno bližšie špecifikovať ešte názvy podľa miesta („to, kde“). Slovtvorný význam uvedených slov má v našom prístupe takúto štruktúru:

- lodiar = ten, kto (má nejaký vzťah k) lodiam*
- Bratislavčan = ten, kto (má nejaký vzťah k) Bratislave*
- heglovec = ten, kto (má nejaký vzťah k) Heglovi*
- mostáreň = to, kde (miesto, ktoré) (má nejaký vzťah k) mostom*
- peňaženka = to, čo (má nejaký vzťah k) peniazom*
- baranica = to, čo (má nejaký vzťah k) baranovi*
- kotlina = to, čo (má nejaký vzťah ku) kotlu*
- náhrobok = to, čo (má nejaký vzťah k) hrobe*

Podobným spôsobom pristupujeme k analýze desubstantívnych adjektív. Tie sa v koncepcii M. Nábělkovej (1993), ktorú prevzali J. Furdík (2004) a K. Vužňáková (2006), vo veľkej miere rozdeľujú do skupín podľa špecifikácie v oblasti onomaziologického spoja. Autorka k týmto špecifikáciám (typovým významom) dospieva na základe analógie s mutačnými desubstantívnymi substantívami; relačné adjektíva ako nesamostatné pomenovania príznakov analyzuje až v spojení s nadradeným substantívom.²² Analógiu

²² „[Relačné adjektíva] ako nesamostatné pomenovania príznakov potrebujú na uzavretie trojčlennej vzťahovej schémy významovú konkretizáciu pomenovaním za hranicami derivačnej štruktúry, t. j. analógom pomenovacej štruktúry je tu až spojenie slov.“ (Nábělková, 1993, s. 85).

k onomaziologickému významu desubstantívnych substantív SUB + REL + SUB (substancia vo vzťahu k inej substancii) je teda v zmysle interpretácie M. Nábělkovej pri desubstantívnych adjektívach vlastne štruktúra [SUB] + ATR + (REL) + SUB, teda znova štruktúra s formálne nevyjadreným predikatívnym vzťahom (t. j. onomaziologickým spojom). Z uvedeného dôvodu pri všetkých desubstantívnych adjektívach pracujeme s onomaziologickým významom ADJ + (REL) + SUB, t. j. so štruktúrou OB + (OS) + OP. To znamená, že všetky adjektíva tohto typu zaraďujeme do skupiny adjektív s významom širokého vzťahu (porov. Nábělková, 1993, s. 102 – 104); porov.:

klasifikácia M. Nábělkovej (1993) ²³	náš návrh
<i>obilný</i> (program) AsV širokého vzťahu	<i>obilný</i> (program) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) obiliiu“
<i>detský</i> (smiech) AsV subjektu	<i>detský</i> (smiech) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) deťom“
<i>vetný</i> (rozbor) AsV objektu	<i>vetný</i> (rozbor) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) vete“
<i>májový</i> (dážď) AsV časového určenia	<i>májový</i> (dážď) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) dažďu“
<i>atmosférický</i> (tlak) AsV priestorového určenia	<i>atmosférický</i> (tlak) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) atmosfére“
<i>orientálny</i> (koberec) AsV pôvodu	<i>orientálny</i> (koberec) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) orientu“
<i>poznámkový</i> (zošit) AsV účelu	<i>poznámkový</i> (zošit) AsV širokého vzťahu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) poznámkam“

2.5 Onomaziologický dodatok

M. Dokulil (TSČ 1, s. 30) poznamenáva, že všetky jednotlivé intencie (komponenty) nemusia byť v pomenovaní vyjadrené (týka sa to aj hlavnej intencie), pretože: a) logicky vyplývajú z danej štruktúry, napr. *obuvník* (topánok), *vychovávateľ* (mládeže); b) nezáleží na nich, napr. *učiteľ* (nezáleží na tom, koho a čo učí); c) sú neurčité, všeobecné, napr. *spevák* (spieva piesne). A tak aj vlastnosť, aj dej sa môžu prisudzovať bezintencne (prírodzene, s výnimkou základnej intencie k nositeľovi príznaku), čo znamená, že v štruktúre figuruje jednoduchý príznak.

Pozrime sa však na dva typy prípadov, v ktorých isté intencie nie sú explicitne vyjadrené, ale viac alebo menej v onomaziologickej štruktúre sú prítomné.

a) Existujú onomaziologické štruktúry s explicitne nevyjadreným nadradeným komponentom a s explicitne vyjadreným podradeným komponentom, typy *ľavák*, *spoločník* (TSČ 1, s. 37). Napr. v slove *ľavák* statický príznak „ľavý“ zastupuje substančný príznak „niečo“ (na úrovni lexikálneho významu sú to komponenty „ruka“, „noha“). Máme tu vlastne dočinenia s pomenovaním nositeľa predmetného vzťahu, v ktorom sprostredkujúcu funkciu medzi dvomi substanciami plní onomaziologický spoj: *ľavák* „ten, kto (má nejaký vzťah k) [niečomu] ľavému“, lexikálny význam: „kto uprednostňuje ľavú ruku alebo nohu“. Podobne v českom substantíve *prvníčka* „tá, ktorá [vykonáva niečo] prvýkrát“ je explicitne nevy-

²³ Príklady uvádzame z prehľadu J. Furdíka (2004, s. 102 – 103). AsV = adjektívum s významom. Uvádzame len niektoré skupiny.

jadrený dynamický príznak substance; porov. slov. *prvorodička* „tá, ktorá rodí prvýkrát“, kde dynamický príznak je explicitne prítomný.

b) Existujú aj onomaziologické štruktúry s explicitne vyjadreným nadradeným komponentom a nevyjadreným podradeným komponentom, napr. deverbatívne činiteľské substantíva motivované objektovými slovesami, pri ktorých objektová valencia v štruktúre motivovaného substantíva je prítomná implicitne: napr. *riaditeľ* „ten, kto riadi [niečo]“, *sprostredkovateľ* „ten, kto sprostredkuje [niečo]“. Podobne pri desubstantívnych verbách typu *garážovať* „mať [niečo] v garáži“ objektové doplnenie v onomaziologickej štruktúre je prítomné implicitne; porov. lexikálny význam „mať motorové vozidlo v garáži“.

Tie prvky onomaziologickej štruktúry, ktoré síce nie sú explicitne vyjadrené a logicky nepremosťujú bázu s príznakom, no zároveň logicky spoluurčujú onomaziologickú štruktúru, pokladáme za súčasť onomaziologického dodatku, ktorý v parafráze znázorňujeme v hranatých zátvorkách, napr. *ľavák* „ten, kto (má nejaký vzťah k) ľavému [niečomu]“. Vzhľadom na to, že onomaziologický dodatok nemá na formálnej úrovni slovotvorne motivovaného slova korelát, tento komponent vyjadrujeme neurčitými zámenami.

Za súčasť onomaziologickej štruktúry nepovažujeme tie prvky, ktoré štruktúrne a logicky s onomaziologickými komponentmi nesúvisia a sú „len“ súčasťou lexikálneho významu daného pomenovania, napr. *spáť* „ten, kto spí dlho a rád“; *guľovať sa* „hádzat’ (sa) snehovými guľami“. V jednom aj v druhom príklade sa podčiarknuté elementy viažu na onomaziologický príznak, neplnia úlohu, aká by vyplývala z uvedených axiém Ľ. Nováka (1969),²⁴ nemožno ich teda hodnotiť ako onomaziologický spoj, no zároveň neplnia ani funkciu onomaziologického dodatku.

2.6 Poznámky k niektorým javom

Pred samotným prehľadom onomaziologických štruktúr si všimneme niekoľko problémových okruhov, ktoré súvisia s pertraktovanými otázkami. Konkrétne ide o: status prefixálnej konfixácie (2.6.1); status modifikácie (2.6.2); status relatív (2.6.2).

2.6.1 Status prefixálnej konfixácie

Pri odvodeninách tohto typu J. Horecký (1971, s. 45) konštatuje, že ich možno chápať jednak ako deriváty od predložkových názvov (*pod vodou* → *podvodný*, *po brehu* → *pobrežie*), jednak ako prefixálno-sufixálne (dodajme, že aj prefixálno-transflexné) odvodeniny. Autor sa prikláňa k druhému chápaniu, argumentujúc: „Zdá sa, že toto chápanie je primeranejšie, lebo často sa takéto slová vyskytujú aj tam, kde predložkového spojenia niet, napr. *výslnie*, *úslnie*, *územie*.“ (Horecký, 1971, s. 45). Na J. Horeckého sa súhlasne odvolávajú aj M. Dokulil (1962, s. 136) a J. Furdík (2004, s. 70).

Vyjdime z poznatku, že prvkom onomaziologickej štruktúry na formálnej úrovni zodpovedajú slovotvorný základ a slovotvorný formant, pričom formant je nositeľom bázy a základ je nositeľom príznaku (pri mutácii, transpozícii), alebo naopak, základ je nositeľom bázy a formant nositeľom príznaku (pri modifikácii). Pozrime sa z tohto pohľadu na konfixálne deriváty *náušnica* „to, čo (rel) na ucho“ a *príušný* „taký, ktorý (rel) pri uchu“. Na základe substitúcií vidno, že prefix a sufix sa v onomaziologickej štruktúre nesprávajú rovnako. Sufix je nositeľom onomaziologickej bázy („to, čo“), prefix spolu so základom je

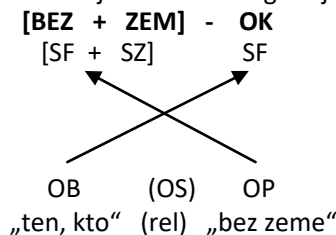
²⁴ Napríklad sémantické komponenty „dlho a rád“ nie sú stredným článkom medzi začiatkom („osoba“) a koncom („spí“), inými slovami: nie sú funkciou označenia znakového vzťahu začiatku a konca, pretože sa viažu len na koniec, teda na komponent „spí“.

súčasťou onomaziologického príznaku („na uchu“, „pri uchu“);²⁵ porov. ďalšie príklady: *poduška* „to, čo (rel) pod ucho“, *podkolenka* „to, čo (rel) pod kolená“, *bezzemok* „ten, kto (rel) bez zeme“, *bezoblačný* „taký, ktorý (rel) bez oblakov“, *mimoparlamentný* „taký, ktorý (rel) mimo parlamentu“, *príručný* „taký, ktorý (rel) pri ruke“, *protisocialistický* „taký, ktorý (rel) proti socializmu“. V menšej skupine prefixálno-sufixálnych (-transflexných) derivátov sa prefix podieľa na konštituovaní významu onomaziologického príznaku, napr. *súsošie* „socha + veľa/spolu“, *súžitie* „SUB + žijú spolu“; porov. však najmä verbá, napr. *odstopkovať* „odstrániť stopky“, *oštitkovať* „pridať štitky“.

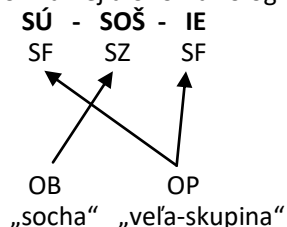
V uzavretej skupine motivátov možno uvažovať o desémantizácii prefixálneho komponentu: *výslnie*, *výročie*, *výdrevá*, *územie*, *údolie*. Na základe analógie s touto špecifickou skupinou derivátov opierajú svoje tvrdenie o prefixálnom charaktere týchto komponentov M. Dokulil, J. Horecký aj J. Furdík.

Berúc do úvahy obidva argumenty, v prípadoch typu *bezzemok* možno počítať s relatívnosťou prefixálneho komponentu (*bez zeme* → [bez]zem-ok; porov. [21]) a v prípadoch typu *súsošie*, *odstopkovať* možno vyčleňovať „čistú“ prefixálno-sufixálnu (-transflexnú) konfixáciu (*socha* → sú-soš-ie, *socha* → od-stopk-ovať; porov. [23], [24]).

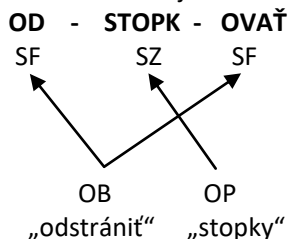
[21] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *bezzemok*

[22] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *súsošie*

[23] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *odstopkovať*

²⁵ Rovnakým spôsobom tento jav reflektuje J. Furdík (2004, s. 70), keď konštatuje, že podľa slovo-tvorných parafráz motivantom je predložkové spojenie, no hneď sa prikláňa k mienke J. Horeckého o prefixálnom charaktere tohto komponentu. V MČ 1 (s. 315) sa konštatuje, že „v čtených názvech je motivace předložkovým spojením živá, takže je pak možno chápat jako nositele okolnostního určení“ s příkladem *náramenník* „to, co je na rameni“.

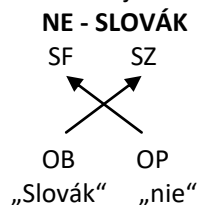
2.6.2 Status modifikácie

Ako konštatuje J. Furdík, v onomaziologickej formule slovotvorne motivovaného slova je „protikladne zjednotené (podľa terminológie Ľ. Nováka) empirické a semiologické smerovanie vzťahu *začiatok – koniec*: empiricky ide o poradie *slovotvorný základ – slovotvorný formant*, semiologicky opačne o poradie *onomaziologická báza – onomaziologický príznak* (pri prefixálnych a vôbec modifikačných derivátoch ide o modifikáciu v opačnom smere, podstata sa však nemení)“ (Furdík, 2005, s. 287).

Z tohto konštatovania (najmä z jeho poslednej časti v zátvorkách) nie je jasné, akým spôsobom autor chápe onomaziologickú štruktúru prefixálnych derivátov a derivátov patriacich do modifikačného typu onomaziologickej kategórie; formuláciu „ide o modifikáciu v opačnom v smere“ totiž možno chápať viacerými spôsobmi. Vzťahuje sa „opačný smer“ len na empirické poradie, alebo aj na poradie semiologické? Pri hľadaní odpovede berieme do úvahy predovšetkým tieto dva aspekty: slovotvorný postup (ľavostrannosť, resp. pravostrannosť formantu) a typ onomaziologickej kategórie (modifikácia vz. nie modifikácia).

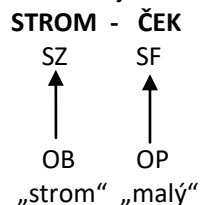
Pri prefixácii ide o formálne (empirické) poradie **prefix + základ** a o onomaziologické poradie **báza + príznak** (onomaziologické poradie je vždy rovnaké). Nositeľom bázy je slovotvorný základ, takže medzi obsahovou a formálnou úrovňou sa realizuje z hľadiska poradia asymetrický („prevrátený“, „krížový“) vzťah:

[24] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *Neslovák*

Pri modifikačnej sufíxácii, resp. transflexii ide o formálne (empirické) poradie **základ + formant** a o onomaziologické poradie **báza + príznak**. Nositeľom bázy je slovotvorný základ, nositeľom príznaku je slovotvorný formant, medzi obsahovou a formálnou úrovňou sa z hľadiska poradia realizuje symetrický vzťah:

[25] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *stromček*

2.6.3 Status relatív

M. Sokolová (2007, s. 186) konštatuje, že pri temporálnej a lokálnej modifikácii substantív (*predizba, predjedlo*), pri negácii substantív, adjektív, adverbií, pronomín (*neúspech, iracionálny*), pri modifikácii okolnosti a pravosti (*zástena, podjeseň, predjarie*) či pri

modifikácii počiatku a pôvodu (*prasila*, *praotec*) ide o doplnenie o viac než jeden príznak, preto navrhuje v prípadoch typu *predizba* (izba nachádzajúca sa pred inou izbou) uvažovať o prechodnom modifikačno-mutačnom type onomaziologickej kategórie.

Ukazuje sa, že uvedené lexémy nestoja na rovnakej úrovni a môžeme ich zaradiť na rôzny stupeň škály medzi modifikáciou a mutáciou. V prípadoch *predizba* „izba pred [inou izbou]“, *predjedlo* „jedlo pred [iným jedlom]“, *podjeseň* „jeseň pred [vlastnou jeseňou]“ komponenty v hranatých zátvorkách majú status onomaziologického dodatku; badať mierny posun od čistej modifikácie k mutácii. Lexému *predjarie* na základe parafrázy „to, čo (rel) pred jarou“ hodnotíme skôr ako mutačnú. Negatíva hodnotíme skôr ako modifikačné (*neúspech* „úspech + nie“); podobne aj lexémy podľa pôvodu či počiatku (prefix *pra-* s významom „počiatkový“: *praotec* „otec + počiatkový“, *prasila* „sila + počiatková“).

2.7 Onomaziologická štruktúra a onomaziologický význam

V tejto podkapitole stručne predstavíme prehľad onomaziologických štruktúr a onomaziologických významov substantívnych derivátov a kompozít. Text obsahuje všeobecnú charakteristiku, príklady sa nachádzajú v zhrnujúcich tabuľkách [26] a [27].

2.7.1 Deriváty

Substantívne deriváty môžu mať dvojakú onomaziologickú štruktúru – binárnu: OB – OP; ternárnu: OB – (OS) – OP.

a) Binárna štruktúra

Štruktúra OB – OP sa na úrovni onomaziologického významu konkretizuje podľa príslušnosti do typu onomaziologickej kategórie.

aa) Transpozícia. Podstatou slovotvornej transpozície je spredmetnenie pojmovej kategórie, do ktorej patrí motivant. Onomaziologická báza má v tomto prípade kategoriálny charakter (porov. 2.2), je nositeľkou významu „substančnosť“ (notácia SUB_{cat}). Najčastejšie dochádza k spredmetneniu deja (ACT) a vlastnosti (QUAL), zriedkavo k spredmetneniu iných pojmových kategórií – kvantity (QUANT) a deixie (DEIX).

ab) Modifikácia. Podstatou slovotvornej modifikácie je sémantická obmena motivátu oproti významu motivantu v zmysle pridania jedného sémantického príznaku – modifikátora (MOD). Onomaziologická báza koreluje s významom motivantu, v rámci modifikácie sa neviaže na špecifickú sémantickú kategóriu, preto bázu pri zaznačovaní onomaziologického významu označujeme ako SUB bez bližšej špecifikácie. Vznam modifikátora spresňujeme dolným indexom podľa príslušnosti do danej onomaziologickej kategórie: deminutíva (nomina deminutiva): $SUB - MOD_{dem}$, augmentatíva (nomina augmentativa): $SUB - MOD_{augm}$, feminatíva (nomina feminativa): $SUB - MOD_{fem}$, maskulinatíva (nomina masculinativa): $SUB - MOD_{masc}$, názvy mláďat (nomina iuvenalia): $SUB - MOD_{iuv}$, kolektíva (nomina collectiva): $SUB - MOD_{col}$, relatíva (nomina relativa): $SUB - MOD_{rel}$, negatíva (nomina negativa): $SUB - MOD_{neg}$.

ac) Mutácia. Pri mutácii sa báza môže bližšie špecifikovať ako osoba („niekto“) a neosoba („niečo“), čo sa v notácii zaznačuje SUB_{pers} a SUB_{impers} . Patria sem deverbatívne a deadjektívne substantíva. Deverbatívne substantíva sa vyznačujú štruktúrou $SUB_{pers} - ACT$ alebo $SUB_{impers} - ACT$ podľa toho, či ide o pomenovanie osoby alebo neosoby. Substancia je bližšie určená dejom v širšom zmysle (notácia ACT tu znamená dej vo všeobecnosti vrátane procesu a stavu). Deadjektívne substantíva sa vyznačujú štruktúrou $SUB_{pers} - QUAL$ alebo

SUB_{impers} – QUAL, čo značí, že substanciálna báza je bližšie charakterizovaná istou kvalitou, statickým príznakom.

b) Ternárna štruktúra

Ternárna štruktúra sa pri substantívach realizuje v podobe *onomaziologická báza – (onomaziologický spoj) – onomaziologický príznak*, teda medzi bázou a príznakom sa nachádza formálne nevyjadrený spoj. Takouto štruktúrou sa vyznačujú mutačné desubstantívne substantíva, pri ktorých spoj premoštuje dve substancie (porov. 2.4). Báza má význam osoby (SUB_{pers}) a neosoby (SUB_{impers}) s prípadnou lokalizačnou špecifikáciou (SUB_{impers-loc}).

[26] Onomaziologické štruktúry a onomaziologické významy substantív – deriváty

onomaziologická štruktúra	onomaziologický význam	príklady (s motivačným významom)
OB – OP	SUB _{cat} – ACT	<i>modifik-ácia</i> „SUB + modifikovať“
	SUB _{cat} – QUAL	<i>atraktív-n-osť</i> „SUB + atraktívny“
	SUB _{cat} – QUANT	<i>prv-enstvo</i> „SUB + prvý“
	SUB _{cat} – DEIX	<i>sam-ota</i> „SUB + sám“
	SUB – MOD _{dem}	<i>prváč-ik</i> „prvák + malý“
	SUB – MOD _{augm}	<i>vetr-isko</i> „vietor + veľký“
	SUB – MOD _{fem}	<i>prezident-ka</i> „prezident + fem“
	SUB – MOD _{masc}	<i>ježibáb-el</i> „ježibaba + masc“
	SUB – MOD _{iuu}	<i>tigr-íča</i> „tiger + mláďa“
	SUB – MOD _{col}	<i>haraburd-ie</i> „haraburdy + veľa“
	SUB – MOD _{rel}	<i>anti-hrdina</i> „hrdina + protikladný“
	SUB – MOD _{neg}	<i>ne-vojak</i> „vojak + nie“
	SUB _{pers} – ACT	<i>tlmoč-ník</i> „ten, kto tlmočí“ <i>vešt-ec</i> „ten, kto veští“
	SUB _{impers} – ACT	<i>nátier-ka</i> „to, čo sa natiera“ <i>stiera-č</i> „to, čím sa stiera“
	SUB _{pers} – QUAL	<i>náruživ-ec</i> „niekto náruživý“
	SUB _{impers} – QUAL	<i>plytč-ina</i> „niečo plytké“
OB – (OS) – OP	SUB _{pers} – (rel) – SUB	<i>pušk-ár</i> „ten, kto (rel) pušky“
	SUB _{impers} – (rel) – SUB	<i>plúc-ník</i> „to, čo (rel) plúca“
	SUB _{impers-loc} – (rel) – SUB	<i>hydín-áreň</i> „miesto (rel) hydina“

2.7.2 Kompozitá

Substantívne kompozitá môžu mať binárne, ternárne a kvadrátne onomaziologické štruktúry: OB + OB, OB – OP, OB – OP – OPP, OB – (OS) – {OP – OPP}.

a) Binárne štruktúry

Integračné kompozitá typu *hlavohrud'*, *juhozápad* majú obvykle dve bázy (OB + OB). Modifikačné kompozitá majú binárnu štruktúru zloženú z bázy a príznaku (OB – OP): *práv-o-moc*, *profi-liga*, *psycho-teror*, *veľ-rieka*, *slov-o-sled*, *prírod-o-veda*.

b) Ternárne štruktúry

Substantívne kompozitá môžu mať tri ternárne štruktúry: OB – {OP + OP}, OB – OS – OP a OB – {OP – OPP}.

ba) OB – {OP + OP}

Báza má všeobecný význam substance, príznak je rozčlenený do podoby predikatívnej syntagmy: napr. *zem-e-tras-enie* „to, že zem sa trasie“, *krup-o-bi-tie* „to, že krúpy bijú“.

bb) OB – OS – OP

V ternárnej štruktúre OB – OS – OP sa dve substance (báza a príznak) premošujú explicitne vyjadreným spojom. Bázu sa pomenúvajú osoby aj neosoby: *vier-o-zvest-ca* „ten, kto zvestuje vieru“, *luk-o-strel-ec* „ten, kto strieľa z luku“, *lad-o-bor-ec* „to, čím sa borí lad“, *tras-o-rít-ka* „to, čo trasie riťou“.

bc) OB – {OP – OPP}

Táto štruktúra je rozvinutím typu *žrút* (OB – OP „ten, kto žerie“) rozvinutím príznaku o ďalší príznak (príznak príznaku): *darmo-žr-áč* „ten kto žerie darmo“, *mimo-bež-ka* „to, čo beží mimo“, *lich-o-bež-ník* „to, čo beží licho“.

c) Kvadrárna štruktúra

Kvadrárna štruktúra OB – (OS) – {OP – OPP} je rozvinutím derivačnej štruktúry OB – (OS) – OP o príznak príznaku (najčastejšie kvantitatívny alebo kvalitatívny), pričom spoj nie je explicitne vo formálnej štruktúre prítomný. Báza pomenúva osoby aj neosoby: *voľn-o-myšlienk-ar* „ten, kto (má nejaký vzťah k) voľným myšlienkam“, *stred-o-pol-iar* „ten, kto (má nejaký vzťah k) stredú poľa“, *šest'-uhol-ník* „to, čo (má nejaký vzťah k) šiestim ohlom“, *šest-o-nediel-ka* „to, čo (má nejaký vzťah k) šiestim nedeliam“.

[27] Onomaziologické štruktúry a onomaziologické významy substantív – kompozitá

onomaziologická štruktúra	onomaziologický význam	príklady
OB + OB	SUB + SUB	<i>juh-o-východ</i> „juh + východ“
OB – OP	SUB – QUAL	<i>profi-liga</i> „liga – profesionálna“
OB – {OP + OP}	SUB – {SUB + ACT}	<i>vln-o-bi-tie</i> „to, že vlny bijú“
OB – OS – OP	SUB _{pers} – REL – SUB	<i>ľud-o-žr-út</i> „ten, kto žerie ľudí“ <i>zlat-o-tep-ec</i> „ten, kto tepe zlato“ <i>zver-o-lek-ár</i> „ten, kto lieči zver“
	SUB _{impers} – REL – SUB	<i>žab-y-kl-áč</i> „to, čím sa kolú žaby“ <i>torpéd-o-bor-ec</i> „to, čím sa boria torpéda“ <i>káv-o-var-R</i> „to, čím sa varí káva“ <i>obrátk-o-mer-R</i> „to, čím sa merajú obrátky“
OB – {OP – OPP}	SUB – ACT – CIRC	<i>jasn-o-vid-ec</i> „ten, kto vidí jasno“ <i>darm-o-žr-áč</i> „ten, kto žerie darmo“
OB – (OS) – {OP – OPP}	SUB _{pers} – (REL) – {SUB – QUAL/QUANT}	<i>zlat-o-vlás-ka</i> „tá, ktorá (rel) zlaté vlasy“
OB – (OS) – {OP – OPP}	SUB _{impers} – (REL) – {SUB – QUAL/QUANT}	<i>osem-vesl-ica</i> „to, čo (rel) ôsem vesiel“ <i>prav-o-uhol-ník</i> „to, čo (rel) pravý uhol“

3 Systematický prehľad

V nasledujúcej časti predstavujeme pokus o systematický prehľad onomaziologickej štruktúry jednoslovných slovotvorne motivovaných pomenovaní (substantív, adjektív, verb, adverbí) a viacslovných syntakticky motivovaných substantív. Slovotvorne motivované pomenovania sa primárne členia podľa slovotvorného spôsobu (deriváty, kompozi-

tá), v rámci ktorého sa uplatňuje členenie podľa typov onomaziologickej kategórie (s poznámkovým aparátom kombinujeme triedenie J. Furdíka a M. Sokolovej: modifikácia, mutácia, transpozícia, integrácia, prechodné typy) a následne členenie podľa slovnodruhovej príslušnosti (substantíva, adjektíva, verbá, adverbiá), slovotvorného postupu, príp. onomaziologickej kategórie. Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry sa explikuje uvedením motivačného významu.

3.1 Slovotvorne motivované pomenovania

3.1.1 Deriváty

3.1.1.1 Modifikácia

Pri modifikačných derivátoch je slovotvorný základ vždy nositeľom onomaziologickej bázy bez ohľadu na to, či ide o prefixálne alebo sufixálne utvorené pomenovania. Podstatou modifikácie je fakt, že motivát sa od motivantu odlišuje jedným sémantickým príznakom (pri zachovaní slovnodruhovej príslušnosti), ktorý je lokalizovaný v onomaziologickom príznaku. Onomaziologická štruktúra je binárna v zmysle *báza + príznak*.

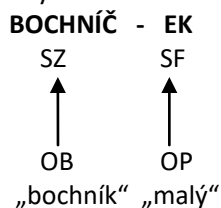
a) Sufixálne deriváty

aa) Substantíva

Pri sufixálnych modifikačných derivátoch sa realizuje symetrický vzťah na kvantitatívnej (počet komponentov) aj lineárnej (poradie komponentov) úrovni. Na obsahovej aj formálnej úrovni ide o binárnu štruktúru, pričom vyjadrovateľom bázy je základ, nositeľom príznaku je formant – sufix.

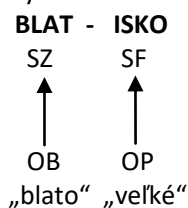
aaa) Deminutíva

[28] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *bochníček*

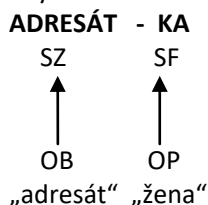
aab) Augmentatíva

[29] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *blatisko*

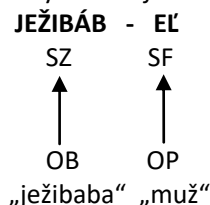
aac) Feminatíva

[30] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *adresátka*

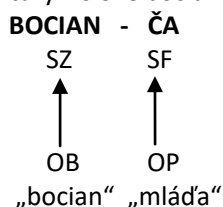
aad) Maskulinatíva

[31] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *ježibábel'*

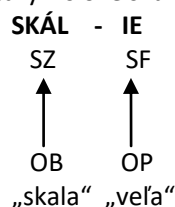

aae) Nomina iuvenalia (názvy mláďat)

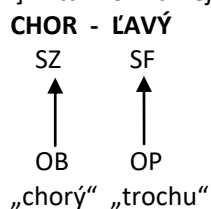
[32] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *bocianča*

aaf) Kolektíva

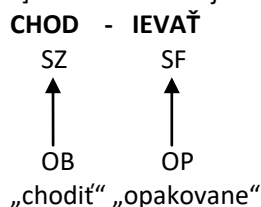
[33] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *skálie*

ab) Adjektíva

[34] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *chorľavý*

ac) Verba

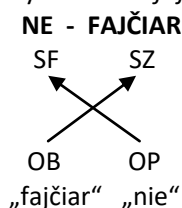
[35] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *chodievať*

b) Prefixálne deriváty

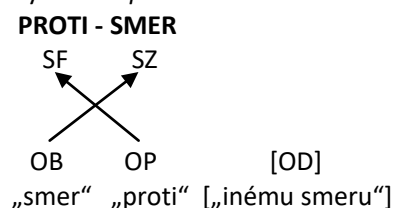
Pri prefixálnych modifikačných derivátoch sa na kvantitatívnej úrovni realizuje symetrický vzťah (binárnosť) a na lineárnej úrovni asymetrický vzťah. Ide o binárnu štruktúru, pričom vyjadrovateľom bázy je základ, nositeľom príznaku je formant – prefix.

ba) Substantíva**baa) Negatíva**

[36] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *nefajčiar*

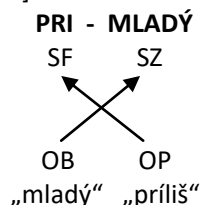
bab) Relatíva

[37] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *protismer*

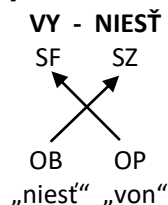

bb) Adjektíva

[38] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *primladý*

bc) Verbá

[39] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *vyniesť*

3.1.1.2 Mutácia**a) Substantíva**

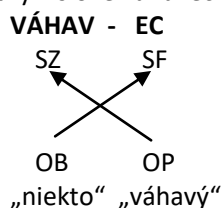
Mutačné substantíva môžu mať binárnu a ternárnu onomaziologickú štruktúru. Binárnosťou sa vyznačujú deadjektíva a deverbatíva. Pri deadjektívach sa substancii pripisuje istá vlastnosť (*náruživiec* „niekto náruživý“, *šikovník* „niekto šikovný“, *kolmica* „niečo kolmé“). V deverbatívach sa dejový vzťah vyjadruje explicitne, pričom implicitne môžu byť prítomné aj lexikálne sémy implikujúce ďalšie okolnosti deja: *maturant* „ten, kto maturuje“, *klamár* „ten, kto klame (často)“, *čitateľ* „ten, kto číta (pravidelne) (knihy)“. Aj v týchto prípadoch je základnou dvojčlenná štruktúra OB + OP. Deadjektíva a deverbatíva sa tvoria sufixálne alebo transflexne, takže z hľadiska poradia sa medzi formálnou a významovou štruktúrou realizuje asymetrický vzťah – SF je vyjadrovateľom bázy, SZ je vyjadrovateľom príznaku. Pri desubstantívnych substantívach, ktoré sa tvoria predovšetkým sufixálne alebo transflexne, príp. konfixálne, sa v slovotvornej štruktúre explicitne vyjadrujú dve substancie – substančnú bázu (vyjadrenú formantom) bližšie určuje substančný príznak (vyjadrený základom). V nadväznosti na tézu M. Dokulila (TSČ 1, s. 35), že substancia (na rozdiel od deja a vlastnosti) nemôže priamo určovať inú substanciu (vzťah medzi dvoma substanciami je sprostredkovaný), možno konštatovať, že medzi substanciami sa nachádza implicitný spojovací článok – onomaziologický spoj. V týchto prípadoch sa realizuje dvojnásobný asymetrický vzťah (asymetria na úrovni poradia a asymetria počtu členov – dva členy formálnej štruktúry vz. tri členy významovej štruktúry): *kartár* „ten, kto (má nejaký vzťah ku) kartám“, *dedinčan* „ten, kto (má nejaký vzťah k) dedine“.

aa) Deadjektíva

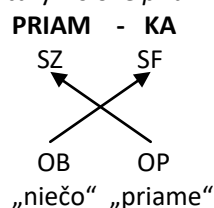
Deadjektívne substantívne deriváty (patriace do onomaziologickej kategórie nositeľa vlastnosti – osoby a neosoby) sú tvorené sufixálnym slovotvorným postupom a vyznačujú sa binárnou formálnou aj obsahovou štruktúrou. V obsahovej štruktúre sa k onomaziologickej báze, ktorá pomenúva substanciu – osobu („niekto“) alebo neosobu („niečo“),

priamo pridáva onomaziologický príznak (statický príznak). Medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou sa tak realizuje lineárny asymetrický vzťah: onomaziologická báza sa vyjadruje slovtvorným formantom (sufixom), onomaziologický príznak je vyjadrený slovtvorným základom:

[40] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *váhavec*

[41] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *priamka*

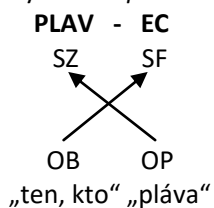

ab) Deverbatíva

Aj deverbatívne substantíva sa tvoria výlučne sufixáciou, čo znamená, že majú rovnakú onomaziologickú štruktúru ako deadjektíva (s tým rozdielom, že substantívnu bázu bližšie určuje dynamický príznak). Medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou sa realizuje lineárny asymetrický vzťah: onomaziologická báza sa vyjadruje pravostranným slovtvorným formantom (sufixom, súborom relačných morfém), onomaziologický príznak je vyjadrený slovtvorným základom:

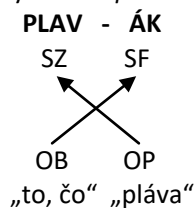
aba) Nomina agentis personalia (názvy činiteľa deja)

[42] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *plavec*

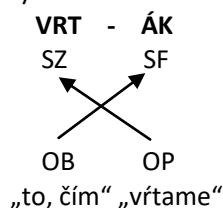
abb) Nomina agentis impersonalia (názvy nositeľa deja)

[43] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *plavák*

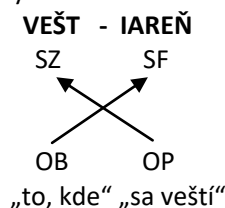
abc) Nomina instrumenti (názvy prostriedku deja)

[44] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *vrták*

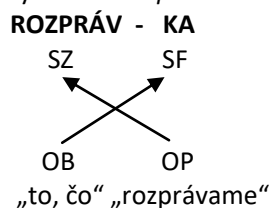
abd) Nomina loci (názvy miesta deja)

[45] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *veštiareň*

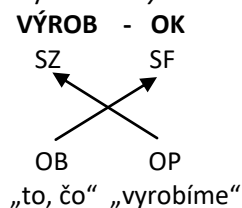
**abe) Nomina obiecti
(názvy objektu deja)**

[46] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *rozprávka*

**abf) Nomina resultati
(názvy výsledku deja)**

[47] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *výrobok*

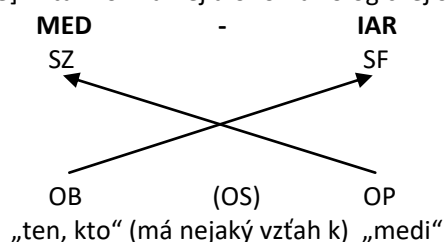
ac) Desubstantíva

Ako už bolo spomenuté, desubstantívne substantíva majú ternárnu onomaziologickú štruktúru. Medzi obsahovou a formálnou štruktúrou sa realizuje dvojité asymetrický vzťah – z kvantitatívneho hľadiska (počet komponentov) aj z lineárneho hľadiska (poradie komponentov). Tento typ derivátov sa tvorí sufixálne alebo konfixálne (prefixálno-sufixálne, prefixálno-transflexne). Onomaziologickú bázu v oboch typoch vyjadruje pravostranný slovotvorný formant – sufix alebo súbor gramatických morfémy. Onomaziologický príznak pri sufixálnych derivátoch vyjadruje slovotvorný základ, pri konfixálnych derivátoch prefix + slovotvorný základ.

aca) Názvy osôb

J. Furdík (2004, s. 97) do tejto skupiny zaraďuje konateľské názvy, obyvateľské názvy a názvy podľa príslušnosti. V našom ponímaní z hľadiska slovotvorného významu ide o jednu triedu názvov osôb so slovotvorným významom „ten, kto (rel) S_{mot} “ („ten, kto má nejaký vzťah k motivujúcemu substantívu“), napr. [48].

[48] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *mediar*

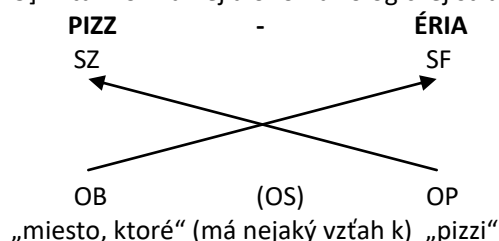

acb) Názvy neosôb

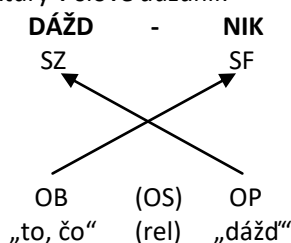
J. Furdík (2004, s. 97 – 98) do tejto skupiny zaraďuje názvy miesta (*strojovňa*), názvy podľa účelu (*slnečník*), názvy podľa pôvodu (*kravinec*), názvy podľa podobnosti (*ihlan*) a názvy podľa okolnosti (*bočnica*). V našom ponímaní z hľadiska slovotvorného významu možno bližšie určiť len názvy podľa miesta, pretože táto skupina sa týka špecifikácie onomaziologickej bázy. Ostatné názvy zaraďujeme do jednej všeobecnej triedy.

acba) Nomina loci (názvy miesta)

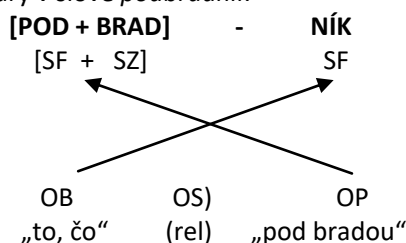
[49] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *pizzéria*

acbb) Všeobecné názvy neosôb**acbba) Sufixálne**

[50] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *dáždnik*

acbbb) Konfixálne

[51] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *podbradník*

b) Adjektíva

Podobne ako v prípade mutačných desubstantívnych substantív aj pri relačných desubstantívnych a deadverbiálnych adjektívach konkretizácie, na základe ktorých sa vyčleňujú onomaziologické kategórie,²⁶ pokladáme za súčasť lexikálneho významu, resp. kontextuálne či kolokačne viazaného lexikálneho významu, ktorý sa aktivizuje v kolokácii s nadradeným substantívom či substantíviom. Potenciálnosť významu adjektív²⁷ sa preto netýka ich slovotvorného významu. Tejto skupine adjektív možno pripísať jednotný slovotvorný význam „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) substancii/príznaku príznaku“.

Aj tento typ derivátov sa môže tvoriť sufixálne alebo konfixálne (prefixálno-sufixálne, prefixálno-transflexne). Onomaziologickú bázu v oboch typoch vyjadruje pravostranný slovotvorný formant – sufix alebo súbor gramatických morfémy. Onomaziologický príznak pri sufixálnych derivátoch vyjadruje slovotvorný základ, pri konfixálnych derivátoch prefix + slovotvorný základ.

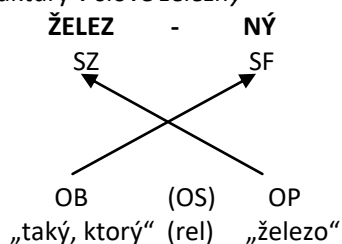
²⁶ Vzťahové adjektíva: s významom širokého vzťahu (*mzdová politika*), s významom subjektu (*detský smiech*), s významom objektu (*kvetinová predajňa*), s významom príslušnosti (*domové dvere*), s významom časti a súčasti (*obrázkový časopis*), s významom zloženia (*železný most*), s významom totožnosti (*mužská osoba*), s významom deja (*prístupová cesta*), s významom priestorového určenia (*výškový dom*), s významom časového určenia (*májový dážď*), s významom miery (*metrová dĺžka*), s významom zreteľa (*jazyková príprava*), s významom spôsobu (*benzínový motor*), s významom pôvodu (*zemiaková kaša*), s významom účelu (*poznámkový zošit*); vzťahovo-akostné adjektíva: s významom charakteristickej vlastnosti (*prechádzkový krok*), s významom podľa nápadného znaku (*farebná látka*), s významom podobnosti (*ružová farba*) (Furdík, 2004, s. 102 – 103; porov. aj Nábělková, 1993).

²⁷ „Adjektíva sú teda samy osebe sémanticky neúplné, dostávajú význam až v spojení so substantívom, ktoré podmieňuje niektorý z potenciálnych významov adjektíva“ (Furdík, 2004, s. 101).

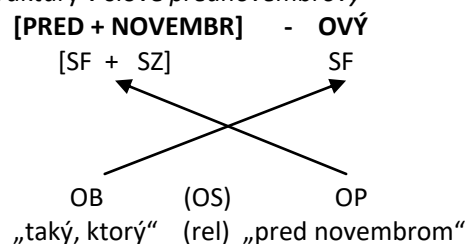

ba) Desubstantíva**baa) Sufixálne**

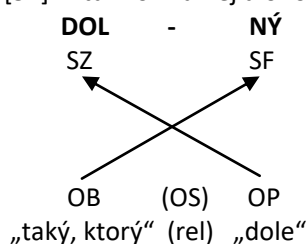
[52] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *železný*

bab) Konfixálne

[53] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *prednovembrový*

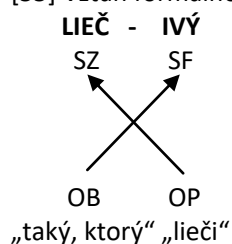
bb) Deaverbiá**bba) Sufixálne**

[54] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *dolný*

bc) Deverbátiva

Vzťahové a vzťahovo-akostné deverbatívne adjektíva (činnostné, účelové, možnosťové, výsledkové) majú binárnu onomaziologickú štruktúru. Onomaziologická báza (vyjadrená slovotvorným formantom) je bližšie určená dynamickým onomaziologickým príznakom, ktorého nositeľom je slovotvorný základ.

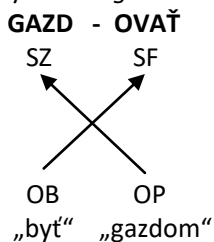
[55] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *liečivý*

c) Verbá

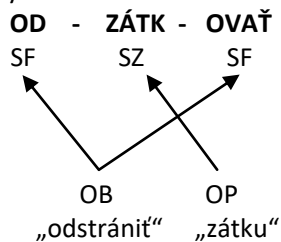
Mutačné verbá (tvorené sufixálnym alebo konfixálnym slovotvorným postupom) majú binárnu štruktúru. Onomaziologická báza môže byť na rôznych stupňoch abstrakcie; charakter bázy závisí od typu slovesa (akčné, procesné, stavové): napr. „byť“, „mať“, „dať“, „robiť“, „stať, stávať sa“. Pri konfixácii ku konkretizácii bázy často prispieva prefix: *odzát-kovať* „odstrániť zátku“.

ca) Desubstantíva**caa) Sufixálne**

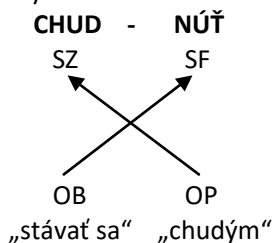
[56] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *gazdovať*

cab) Konfixálne

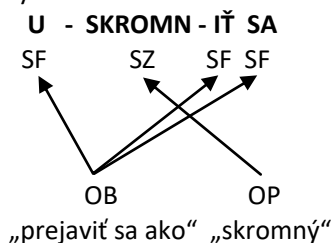
[57] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *odzátkovať*

cb) Deadjektíva**cba) Sufixálne**

[58] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *chudnúť*

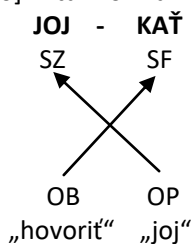
cbb) Konfixálne

[59] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *uskromniť sa*

Poznámka k reprodukčnému typu verb

Slovesá, ktoré M. Dokulil (1982) a následne aj J. Furdík (2004) zaraďujú do reprodukčného typu onomaziologickej kategórie, v zhode s M. Sokolovou (2007, s. 182 – 183) zaraďujeme do prechodného transpozíčno-mutačného typu [60]:

[60] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v delokutíve *jojkať*

3.1.1.3 Transpozícia

Podstatou transpozície (v poľskej slovotvornej škole sa hovorí o syntaktickej derivácii) je utvorenie nového pomenovania na báze zmeny slovnodruhovej charakteristiky bez zmeny vlastného lexikálneho významu slova (napr. Dokulil, 1962; Furdík, 2004). Pri transpozíčnom type onomaziologickej kategórie substantív (Furdík, 2004, s. 60, 88 – 89) sa tradične pracuje s parafrázou, v ktorej je ekvivalentom onomaziologickej bázy formula „to, keď“, napr. *páľava* „to, že (niečo) páli“, *banálnosť* „to, že (niečo je) banálne“; pri adverbách je to formula „tak, že“, napr. *poučavo* „tak, že niečo je poučavé“ (Furdík, 2004,

s. 60). Vychádzajúc z uvedenej podstaty transpozície, parafrázu pri tomto type onomaziologickej kategórie formalizujeme do podoby, v ktorej sa onomaziologická báza vyjadruje skratkou kategoriálnej príslušnosti daného slovného druhu SUB, QUAL, ACT/PROC/STAT, CIRC.²⁸

J. Furdík (2004, s. 100, 103, 106) s transpozíciou počíta pri tvorení substantív (deverbatívne – spredmetnenie deja; deadjektívne – spredmetnenie vlastnosti), adjektív (deverbatívne – transpozícia verbálnych participií) a adverbií (desubstantívne – prechod predmetu na okolnosť). M. Sokolová (2007, s. 180 – 181) predstavila modifikovaný prístup, keď vymedzuje transpozičné deriváty pri substantívach, adjektívach, verbách a adverbiách (porov. aj Vužňáková, 2006). Okrem tradične vyčleňovanej transpozície nie-predmetnosti na predmetnosť uvažuje o transpozícii nie-vlastnosti na vlastnosť (*matkin, zlepený, dnešný*), o transpozícii nie-dejovosti na dejovosť (*havranieť, zelenáť sa, oteplieť sa*) a o transpozícii nie-okolnosti na okolnosť (*večer, mlado, plačky*).

Za čisto transpozične utvorené pokladáme len substantívne deriváty, pretože vo vzťahu *pojmovo nezávislá entita* (substancia) – *pojmovo závislé entity* (statický príznak, dynamický príznak, príznak príznaku) možno bez zmeny lexikálneho významu abstrahovať len pri transponovaní nesubstancie na substanciu: dej → substancia, vlastnosť → substancia, okolnosť → substancia a i. V takomto prípade onomaziologickou bázou je kategoriálna príslušnosť predmetnosti (SUB) a onomaziologickým príznakom je dej alebo vlastnosť: *prelet* „SUB + preletieť“, *váhavosť* „SUB + váhavý“, *včerajšok* „SUB + včera“.

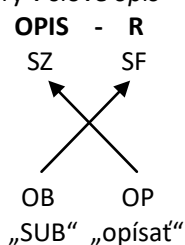
Zatiaľ čo pri substantívnej transpozícii platí (z hľadiska lexikálneho významu) vzťah ekvivalencie, napr. *vybrať* = *výber*, *ochutnávať* = *ochutnávka*, *skromný* = *skromnosť*, *asertívny* = *asertivita*, pri verbalizácii či adjektivizácii to v čistej podobe neplatí. V prípadoch S → V (*havran* ≠ *havranieť*), ADJ → V (*modravý* ≠ *modravieť*), ADV → V (*zima* ≠ *zozimieť sa*) by sme skôr uvažovali o transpozično-mutačnom type. Pri adverbializácii v smere ADJ → ADV (*múdry* → *múdro*) a V → ADV (*plakať* → *plačky*) transpozičnosť pripúšťame („CIRC + múdry“; „CIRC + plakať“), nie však pri desubstantívnej adverbializácii (*kôň* ≠ *koňmo*), pretože nejde o význam „CIRC + kôň“.

a) Substantíva

Okrem spredmetnenia deja a vlastnosti uvádzame aj ďalšie kategórie podľa K. Vužňákovskej (2006).

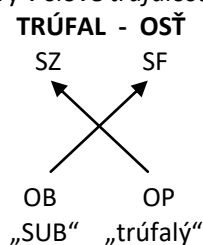
aa) Spredmetnenie deja

[61] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *opis*

ab) Spredmetnenie vlastnosti

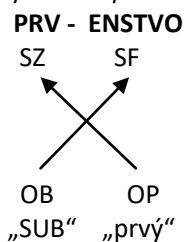
[62] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *trúfalosť*

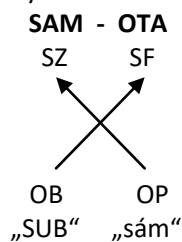
²⁸ SUB – pomenovanie substancie (substantívum); QUAL – pomenovanie statického príznaku (adjektívum); ACT/PROC/STAT – pomenovanie dynamického príznaku (verbum akčné/procesné/statické); CIRC – pomenovanie príznaku príznaku, okolnosti (adverbium); porov. aj Štekauer, 1998, s. 11.

ac) Spredmetnenie kvantity

[63] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *prvenstvo*

ad) Spredmetnenie deixie

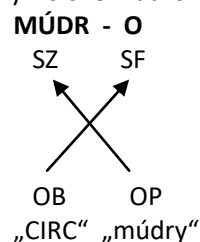
[64] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *samota*

b) Adverbiá

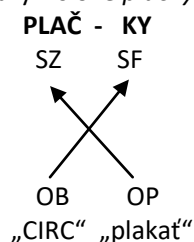
Prechod predmetu na okolnosť v prípadoch typu *ráno, večer, krížom, dokopy, popoludní* (Furdík, 2004, s. 107 – 108) pokladáme za prejav morfolologickej motivácie a v rámci slovotvornej motivácie im nevenujeme pozornosť.

ba) Zokolnostnenie vlastnosti

[65] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *múdro*

bb) Zokolnostnenie deja

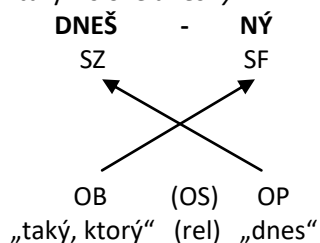
[66] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *plačky*

Poznámka k adjektívam

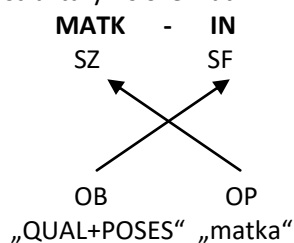
Na rozdiel od J. Furdíka (2004, s. 103) a M. Sokolovej (2007, s. 180) za transpozičné nepovažujeme adjektivizované prídavné mená (*rozhodujúci, riadiaci; nečakaný, rozvravený*). Tie pokladáme za produkt morfolologickej motivácie (porov. Ološtiak, 2011, s. 73 – 95). Deadverbiálne adjektíva typu *dnešný* považujeme za mutačné; porov. parafrázu „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) dnes“. M. Sokolová typ *dnešný* hodnotí ako transpozíciu (transponovanie okolnosti vyjadrenej kvalitatívnym slovným druhom na iný kvalitatívny slovný druh – v tomto prípade adjektívum); porov. [67]:

Posesívne adjektíva v súlade s M. Sokolovou zaraďujeme do prechodnej transpozično-mutačnej kategórie. Nejde o čistú adjektivizáciu predmetnosti, pridáva sa aj sémantický príznak posesívnosti; porov. [68]:

[67] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *dnešný*

[68] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *matkin*

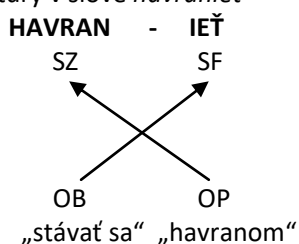

Poznámka k verbám

Verbalizáciu predmetnosti, vlastnosti a okolnosti (Sokolová, 2007) pri procesných verbách zaraďujeme do prechodnej transpozično-mutačnej kategórie.

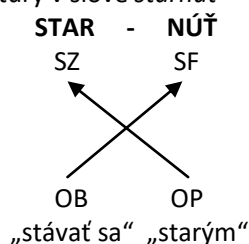
Verbalizácia predmetnosti

[69] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *havranieť*

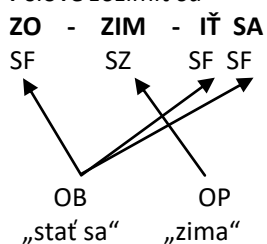
Verbalizácia vlastnosti

[70] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *starnúť*

Verbalizácia okolnosti

[71] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v slove *zozimieť sa*

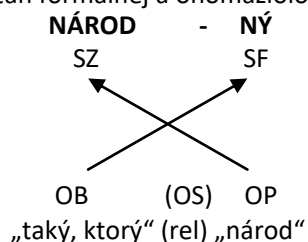

3.1.2 Kompozitá

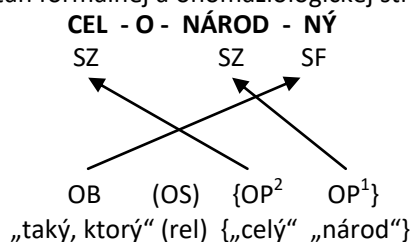
Vychádzame z poznatku o izomorfnosti medzi onomaziologickou štruktúrou derivátov a kompozít. Kompozitné štruktúry hodnotíme ako derivačné štruktúry zexplicitnené o jeden onomaziologický komponent. Napr. onomaziologickú štruktúru kompozično-sufixálneho kompozita *celonárodný* možno interpretovať na pozadí onomaziologickej štruktúry derivátu *národný*. Kým derivát *národný* má ternárnu štruktúru „taký, ktorý (rel) národ“ (porov. [73]), tak pri kompozite *celonárodný* sa onomaziologický príznak „národ“ bližšie určuje

d ďalším onomaziologickým komponentom „celý“, ktorý je na formálnej úrovni stváraný prvým slovotvorným základom (porov. [71]). Onomaziologický spoj zostáva formálne nevyjadrený ako pri deriváte, tak pri kompozite. Celú onomaziologickú štruktúru možno chápať z hľadiska funkcie ako ternárnu a z hľadiska počtu onomaziologických komponentov ako kvadrárnu: $OB + (OS) + \{OP^2 - OP^1\}$. Onomaziologický príznak tu vystupuje ako jeden funkčný celok zložený z dvoch častí (funkčnú jednotu znázorňujú svorkové zátvorky), pričom indexovým číslom 1 sa vyjadruje determinovaný a funkčne nadradený komponent („národ“), číslom 2 sa vyjadruje determinujúci a funkčne podradený komponent („celý“).

[72] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v deriváte *národný*

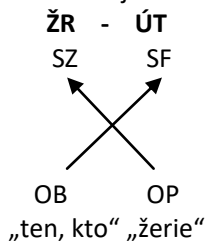

[73] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *celonárodný*

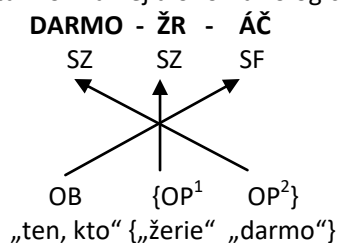

Podobne kompozitum *darmožráč* možno analyzovať na základe analógie napríklad s derivátom *žrút*. Derivát *žrút* má binárnu onomaziologickú štruktúru $OB + OP$ (kategória agens); porov. [74]. Kompozitum *darmožráč* je rozvinutím binárnej $OB + OP$ v tom zmysle, že komponent „darmo“ ako príznak príznaku bližšie určuje dynamický príznak „žrať“; porov. [75].

[74] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v deriváte *žrút*

[75] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *darmožráč*

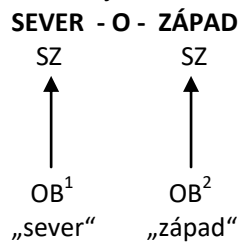

V prehľade onomaziologických štruktúr kompozít kombinujeme klasifikačné kritériá J. Furdíka (2004, s. 107 – 108), ktoré majú primárne morfosyntaktické pozadie, s kritériami K. Vužňákovvej (2006; 2012, s. 131 – 133), ktoré stoja na sémantických základoch a analógii s kategóriami v skupine derivátov.

3.1.2.1 Substantíva

a) Integrácia

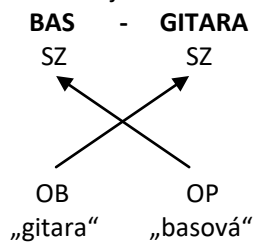
[76] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *severozápad*

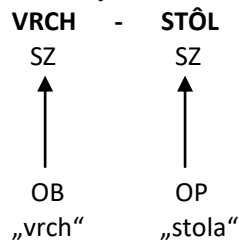
b) Modifikácia

V poradí druhý slovotvorný základ zväčša býva nositeľom onomaziologickej bázy a prvý základ nositeľom onomaziologického príznaku (porov. [77]), zriedkavo je to opačne (porov. [78]).

[77] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *basgitara*

[78] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *vrchstôl*

c) Mutácia

J. Furdík (2004, s. 107 – 108) medzi mutačné substantívne kompozitá zaraďuje determinatívne kompozitá tvorené kompozično-derivačným postupom a exocentrické kompozitá s ďalším členením podľa morfosyntaktických kritérií: napr. determinatívne kompozitá s druhým slovotvorným základom slovesným – subjektové, objektové atď. K. Vužňáková (2006, s. 26 – 27) v skupine mutačných kompozít vyčleňuje dvanásť kategórií založených na sémantických kritériách: spredmetnenie deja, názvy činiteľa deja (osoby, neosoby), názvy konateľa deja, obyvateľské názvy / názvy podľa pôvodu, názvy miesta, názvy nositeľa vlastnosti (osoby, neosoby), názvy prostriedku / nástroja, názvy výsledku činnosti, názvy s významom zloženia, názvy s významom podobnosti, názvy s významom príslušnosti, názvy s významom času / časového určenia.

V našej klasifikácii vychádzame z analógie s derivačnými onomaziologickými štruktúrami, morfosyntaktické a sémantické kritériá využívame sekundárne.

Pri mutačných kompozitách sa uplatňujú štyri onomaziologické štruktúry, z ktorých každá je rozvinutím, doplnením, explikáciou onomaziologickej štruktúry derivátov; porov. [79]:

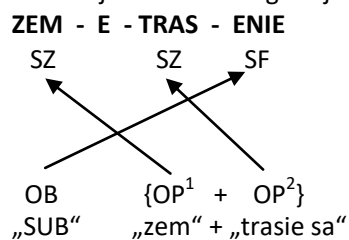
[79] Porovnanie onomaziologickej štruktúry kompozít a derivátov

KOMPOZITÁ		DERIVÁTY	
štruktúra	príklady	štruktúra	príklady
OB – {OP ¹ + OP ² }	<i>zemetrasenie</i>	OB – OP	<i>trasenie</i>
OB – {OP ¹ ← OP ² }	<i>maloobchodník</i>	OB – OP	<i>obchodník</i>
OB – OS – OP	<i>vlajkonosič</i>	OB – OP	<i>nosič</i>
OB – (OS) – {OP ¹ ← OP ² }	<i>Západoeurópan</i>	OB – (OS) – OP	<i>Európan</i>

ca) Onomaziologická štruktúra OB – {OP¹ + OP²}

Slovotvorný formant je nositeľom onomaziologickej bázy. Prvý základ vyjadruje subjekt deja, druhý základ vyjadruje predikát. Subjekt a predikát spoločne tvoria rozčlenený onomaziologický príznak vo forme predikatívnej syntagmy. Z funkčného hľadiska ide o binárnu, z kvantitatívneho hľadiska o ternárnu štruktúru, napr. *zemetrasenie*, *krupobitie* (porov. súvzťažné deriváty typu *trasenie*, *bitie*, v ktorých ide o čistú transpozíciu v zmysle „SUB + Vmot“ a binárnu onomaziologickú štruktúru OB – OP). J. Furdík tento typ zaraďuje medzi determinatívne kompozitá utvorené kompozično-derivačným postupom – subjektové s druhým slovotvorným základom slovesným. K. Vužňáková tieto jednotky zaraďuje do kategórie spredmetnenia deja (v ďalšom texte z dôvodu stručnosti budeme pri porovnávaní s klasifikáciou J. Furdíka a K. Vužňákovskej používať heslovité formulácie).

[80] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *zemetrasenie*

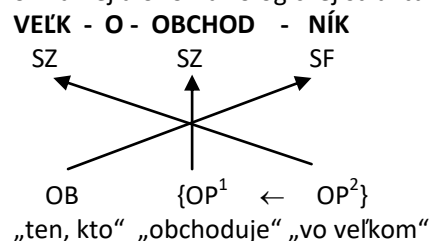
cb) Onomaziologická štruktúra OB – {OP¹ ← OP²}

Onomaziologická báza sa vyjadruje slovotvorným formantom. Báza môže byť čistá substantia „SUB“ (pri jednotkách, ktoré sú rozvinutím transpozičných derivátov: *samoliečba* :: *liečba*), pomenovanie osoby „ten, kto“ (pri jednotkách, ktoré sú rozvinutím deverbatívnych derivátov, názvov činiteľa deja: *maloodberateľ* :: *odberateľ*), neosoby „to, čo“ (s prípadnými špecifikáciami (pri jednotkách, ktoré sú rozvinutím deverbatívnych derivátov – názvov neosôb: *clona* :: *d'alekohľad*).

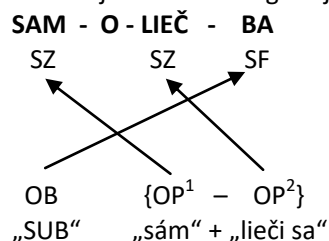
Druhý základ, vyjadrujúci dynamický príznak (dej), je bližšie určený prvým základom, ktorý vyjadruje okolnostné určenie deja alebo komplement.²⁹ Z funkčného hľadiska ide o binárnu, z kvantitatívneho hľadiska o ternárnu štruktúru; porov. súvťažné mutačné deriváty typu *obchodník*, *odberateľ* s onomaziologickou štruktúrou OB – OP.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá s druhým základom slovesným – adverbiálne (v prípade, že funkciu adverbiálne plní adverbium), doplnkové. Klasifikácia K. Vužňákovcej: niektoré názvy činiteľa deja – osoby (*veľkoobchodník*, *maloodberateľ*, *domased*), neosoby (*kolotoč*), niektoré názvy prostriedku (*d'alekohľad*).

[81] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *veľkoobchodník*

[82] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *samoliečba*

cc) Onomaziologická štruktúra OB – OS – OP

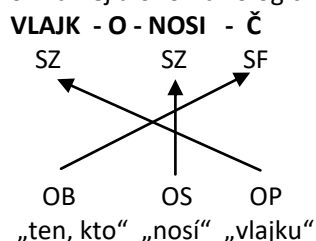
Vyjadrovateľom onomaziologickej bázy („ten, kto“; „to, čo“; „to, čím“; „to, kde“) je formant. Vyjadrovateľom substantiálneho príznaku je zväčša prvý základ, vyjadrovateľom dejového onomaziologického spoja je zväčša druhý základ. Ide o ternárnu štruktúru, v ktorej sú explicitne vyjadrené všetky tri prvky: OB – OS – OP, napr. *vlajkonosič*, *drevorubač*, *zverolekár*, *lukostrelec*, *svetobežník*, *povrazolezec*; porov. súvťažné mutačné deverbatívne deriváty typu *nosič*, *lekár*, *strelec* s binárnou štruktúrou OB – OP.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá s druhým základom slovesným – objektové, adverbiálne (v prípade, že funkciu adverbiálne plní substantívum). Klasifikácia K. Vužňákovcej: niektoré názvy činiteľa deja – osoby (*delostrelec*, *ludo-*

²⁹ Komplement budeme kvôli zjednodušeniu považovať len za rozvíjateľa deja.

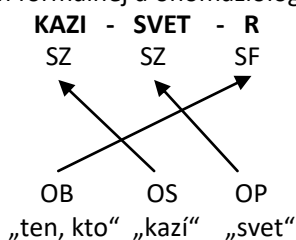
jed), neosoby (*gulomet, všetoj*), niektoré názvy miesta deja (*kameňolom, liehovar*); niektoré názvy prostriedku (*teplovod, kolomaž*).

[83] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *vlajkonosič*

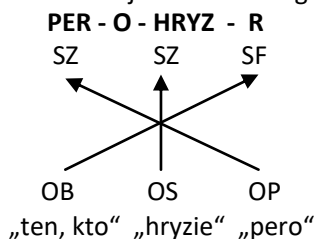

Možno sem zaradiť aj tzv. exocentrické kompozitá (*miesiželezo, kazisvet, valibuk, tlčhuba, perohryz*), ktoré sú v našom ponímaní utvorené komplexným kompozično-transflexným postupom (napr. kompozitum *kazisvet* sa skloňuje podľa klasického typu chlap – N. pl. *kazisveti*). Tieto kompozitá majú zväčša prvý základ slovesný a druhý základ substantívny [84], zriedkavo opačne [85]:

[84] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *kazisvet*

[85] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *perohryz*

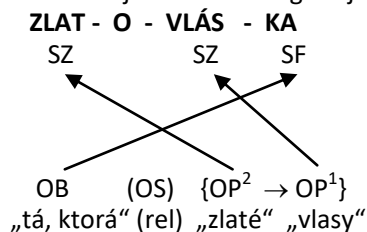

cd) Onomaziologická štruktúra OB – (OS) – {OP¹ ← OP²}

Vyjadrovateľom onomaziologickej bázy („ten, kto“; „to, čo“; „to, čím“; „to, kde“) je formant. Prvý základ vyjadruje určujúcu časť príznaku, druhý základ vyjadruje určenú časť príznaku. Onomaziologický spoj vo formálnej zložke nie je explicitne vyjadrený. Z kvantitatívneho hľadiska ide o kvadrárnu onomaziologickú štruktúru, z funkčného hľadiska o ternárnu štruktúru: báza – spoj – rozčlenený príznak: napr. *zlatovláska, päťkorunák, treťoročiak, dvojeurovka* a pod.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá s druhým základom substantívnym – atributívne. Klasifikácia K. Vužňákovvej: názvy s významom zloženia (*štvorveršie, trojkolka, šesťsten*), názvy s významom podobnosti (*nosorožec, ježohlav*); názvy s významom príslušnosti (*červenoarmejec, bielogvardejec*), názvy s významom času/časového určenia (*šestonedelie, storočie*).

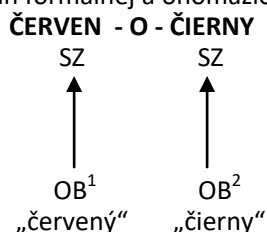
[86] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *zlatovláska*

3.1.2.2 Adjektíva

a) Integrácia

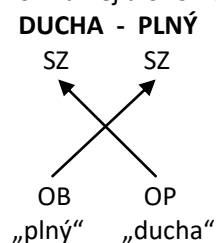
[87] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *červeno-čierny*

b) Modifikácia

Druhý slovotvorný základ je nositeľom onomaziologickej bázy a prvý základ nositeľom onomaziologického príznaku; porov. [88].

[88] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *duchaplný*

K. Vužňáková (2006, s. 28) medzi modifikačnými kategóriami adjektívnych kompozít uvádza kategórie s významom:

- miery – parafráza „Adj_{kvant} + S/Num + S/Pron + Adj“ (*vysokoefektívny, nízkokalorický, tmavozelený, plnoštíhly, poloautomatický* a i.);
- zreteľovosti – parafráza „Adj (so zreteľom na) S“ (*právoplatný, ľudoprázdnny, svetloplachý* a i.) podobnosti;
- podobnosti – parafráza „Adj + S/Adv + S“ (*skalopevný, ohnivočervený, nebovobelasy* a i.);
- kvalitatívnosti (kvality) – parafráza „Adj + S“ (*duchaplný, bojachtivý, cieľavedomý, obdivuhodný, obranyschopný, žltobiely* a i.).

Ako čisto modifikačné možno hodnotiť kvalitatívne adjektíva a adjektíva s významom miery. V ostatných dvoch prípadoch možno uvažovať o prechodnej modifikačno-mutačnej

oblasti; porov. význam zreteľových a podobnostných adjektív typu *právoplatný* („platný so zreteľom na právo“), *medovožltý* („žltý ako med“³⁰).

c) Mutácia

J. Furdík (2004, s. 108) medzi mutačné adjektívne kompozitá zaraďuje determinatívne kompozitá tvorené kompozično-derivačným postupom, ktoré zaraďuje do dvoch skupín a ďalších podskupín: 1) atributívne (s prvým základom adjektívnym, substantívnym, numerálnym, pronominálnym); 2) verbálne (s prvým základom substantívnym, numerálnym, adverbiálnym, pronominálnym). K. Vužňáková (2006, s. 28 – 29) v skupine mutačných kompozít vyčleňuje dvanásť kategórií založených na sémantických kritériách: Činiteľské názvy, názvy s významom zreteľa/vzťahu, názvy s významom zloženia, názvy s významom spôsobu, názvy s významom pôvodu, názvy s významom príslušnosti, názvy s významom miery, názvy s významom času / časového trvania, názvy s významom miesta, názvy s významom podobnosti, názvy s významom charakteristickej vlastnosti, názvy s významom nápadného znaku.

V našej klasifikácii – podobne ako pri substantívach – vychádzame z analógie s derivačnými onomaziologickými štruktúrami, morfosyntaktické a sémantické kritériá využívame sekundárne.

Pri mutačných adjektívnych kompozitách sa uplatňujú tri onomaziologické štruktúry, ktoré sú explikáciou onomaziologickej štruktúry derivátov:

KOMPOZITÁ		DERIVÁTY	
štruktúra	príklady	štruktúra	príklady
OB – (OS) – {OP ¹ ← OP ² }	<i>starosvetský</i>	OB – (OS) – OP	<i>svetský</i>
OB – {OP ¹ ← OP ² }	<i>málovravný</i>	OB – OP	<i>hrejivý</i>
OB – OS – OP	<i>blahoprajný</i>	OB – OP	<i>prajný</i>

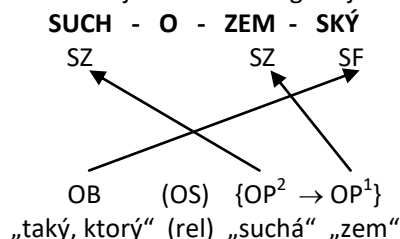
ca) Onomaziologická štruktúra OB – (OS) – {OP¹ ← OP²}

Vyjadrovateľom onomaziologickej bázy („taký, ktorý“) je formant. Prvý základ vyjadruje určujúcu časť príznaku, druhý základ vyjadruje určenú časť príznaku. Onomaziologický spoj vo formálnej zložke nie je explicitne vyjadrený. Z kvantitatívneho hľadiska ide o kvadrárnu onomaziologickú štruktúru, z funkčného hľadiska o ternárnu štruktúru: báza – spoj – rozčlenený príznak: napr. *literárnovedný*, *trojhviezdičkový*, *svojprávny* a pod.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá z atributívnych syntagiem s prvým základom adjektívnym, substantívnym, numerálnym, pronominálnym. Klasifikácia K. Vužňákovvej: všetky kategórie okrem činiteľských názvov, napr. názvy s významom vzťahu/zreteľa (*zahraničnopolitický*), názvy s významom miesta (*sladkovodný*), názvy s významom času (*budúcoročný*).

³⁰ Lexémy typu *medovožltý*, *lososovoružový*, *karmínovočervený* možno chápať ako polymotivované: porov. „lososovo ružový“ alebo „ružový ako losos“. M. Sokolová – M. Ivanová – K. Vužňáková (2005, s. 115) takéto adjektíva zaraďujú do modifikačného typu.

[89] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *suchozemský*

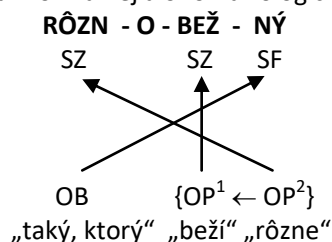

cb) Onomaziologická štruktúra OB – {OP¹ ← OP²}

Onomaziologická báza sa vyjadruje slovotvorným formantom (taký, ktorý“). Druhý základ vyjadruje dynamický príznak (dej), ktorý je bližšie určený prvým základom, ktorý vyjadruje okolnostné určenie deja alebo komplement. Z funkčného hľadiska ide o binárnu, z kvantitatívneho hľadiska o ternárnu štruktúru, napr. *veľavravný, rôznobežný, rýchlopalný*.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá z verbálnych syntagiem s prvým základom adverbiálnym alebo pronomiálnym. Klasifikácia K. Vužňákovéj: niektoré názvy s významom spôsobu (*krivoprisažný, samolepiaci, ďalekosiahly*).

[90] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *rôznobežný*

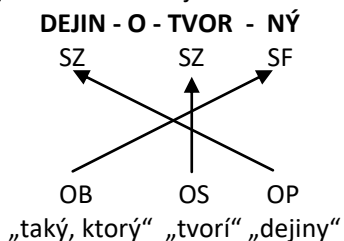

cc) Onomaziologická štruktúra OB – OS – OP

Vyjadrovateľom onomaziologickej bázy („taký, ktorý“) je formant. Vyjadrovateľom substantiálneho príznaku je prvý základ, vyjadrovateľom dejového onomaziologického spoja je druhý základ. Ide o ternárnu štruktúru, v ktorej sú explicitne vyjadrené všetky tri prvky: OB – OS – OP, napr. *dejnotvorný, slávybažný, blahoprajný, hmyzožravý, vodomilný, poriadkumilovný*.

Klasifikácia J. Furdíka: kompozično-derivačné determinatívne kompozitá z verbálnych syntagiem s prvým základom substantívnym. Klasifikácia K. Vužňákovéj: názvy činiteľa deja (*pravdovravný, dobročinný*).

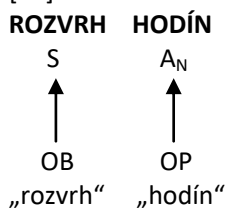
[91] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *dejnotvorný*

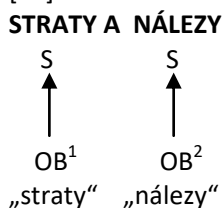
3) Formálna štruktúra: $\{S \leftarrow A_N\}$; onomaziologická štruktúra: $\langle OB \leftarrow OP \rangle$: substantívum + postponovaný nezhodný atribút (v predložkovom alebo bezpredložkovom páde). Prvý komponent je nositeľom bázy, druhý komponent je nositeľom príznaku, podobne ako v predchádzajúcom prípade z hľadiska poradia aj tu sa uplatňuje symetria medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou (*rozvrh hodín, profil absolventa, vodič z povolania, škola v prírode*):

[94] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *rozvrh hodín*

4) Formálna štruktúra: $\{S+S\}$; onomaziologická štruktúra: $\langle OB+OB \rangle$. Podobne ako pri kompozitách možno uvažovať aj o integračných (koordinatívnych) viacslovných pomenovaniach, ktoré majú dve onomaziologické bázy, napr. *straty a nálezy*. Integračné viacslovné pomenovania sú zriedkavé:

[95] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *straty a nálezy*

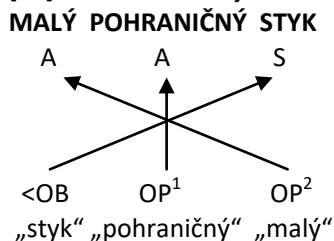

3.2.2 Trojslovné štruktúry

Pri trojslovných štruktúrach sa realizuje rozčlenený onomaziologický príznak, pričom v zásade môžu nastať tieto prípady:

(1) Formálna štruktúra: $\{A \rightarrow (A \rightarrow S)\}$; onomaziologická štruktúra: $\langle (OB \leftarrow OP^1) \leftarrow OP^2 \rangle$. V pomenovaniach s postupne rozvitým prívlastkom sa prvý príznak bezprostredne viaže na bázu a druhý príznak sa viaže na spojenie *báza + prvý príznak* ako celok, napr. *malý pohraničný styk, mleté čierne korenie*:

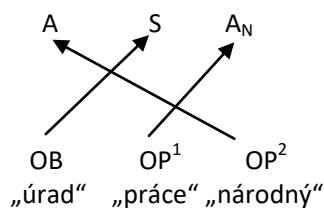
[96] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *malý pohraničný styk*

(2) Formálna štruktúra: $\{A \rightarrow S \leftarrow A_N\}$; onomaziologická štruktúra: $\langle OP^1 \rightarrow OB \leftarrow OP^2 \rangle$. V štruktúrach s nadradeným substantívom so zhodným anteponovaným adjektívnym prívlastkom a nezhodným postponovaným substantívnym prívlastkom bázu súčasne rozvíjajú dva príznaky, pričom medzi príznakmi nie je vzťah (*umelé ukončenie tehotenstva, národný úrad práce*):

[97] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *národný úrad práce*

NÁRODNÝ ÚRAD PRÁCE

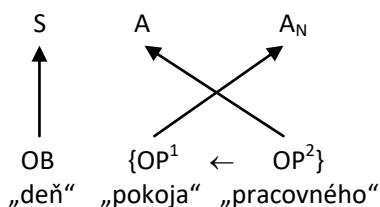
(3) Prvý príznak (OP^1) sa bezprostredne viaže na bázu a druhý príznak (OP^2) sa viaže na prvý príznak: $\langle OB \leftarrow OP^1 \leftarrow OP^2 \rangle$.

Táto onomaziologická štruktúra môže mať na úrovni formy viaceré realizácie (nejde o vyčerpávajúci prehľad všetkých štruktúr, len o ilustratívny náčrt):

(a) Formálna štruktúra: $\{S \leftarrow (A \rightarrow A_N)\}$; nadradené substantívum s nezhodným postponovaným substantívnym prívlastkom, pričom substantívny prívlastok je bližšie rozvitý anteponovaným zhodným adjektívnym prívlastkom (*deň pracovného pokoja, obchod s bielym mäsom, univerzita tretieho veku*):

[98] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *deň pracovného pokoja*

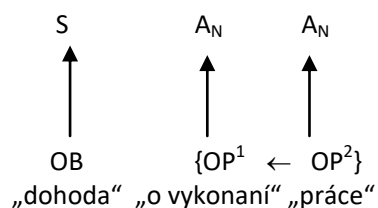
DEŇ PRACOVNÉHO POKOJA

(b) Formálna štruktúra $\{S \leftarrow A_N \leftarrow A_N\}$. Nadradené substantívum s nezhodným postponovaným substantívnym prívlastkom, ktorý je ďalej rozvitý ďalším postponovaným substantívnym prívlastkom (*dohoda o vykonaní práce*):

[99] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *dohoda o vykonaní práce*

DOHODA O VYKONANÍ PRÁCE

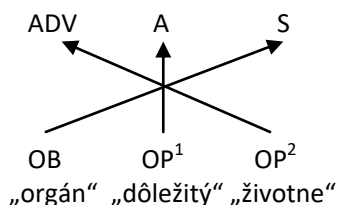

(c) Formálna štruktúra $\{ADV \rightarrow A \rightarrow S\}$. Nadradené substantívum so zhodným anteponovaným adjektívnym prívlastkom, ktorý je bližšie určený adverbom (*životne dôležitý orgán, geneticky modifikované potraviny*):

[100] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *životne dôležitý orgán*

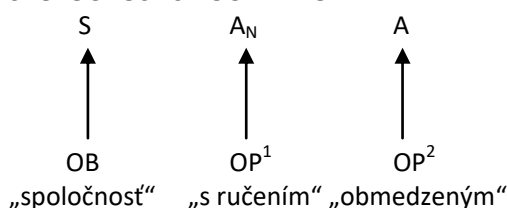
ŽIVOTNE DÔLEŽITÝ ORGÁN

(d) Formálna štruktúra $\{S \leftarrow A_N \leftarrow A\}$. Nadradené substantívum s nezhodným postponovaným substantívnym prívlastkom, ktorý je ďalej rozvitý zhodným postponovaným adjektívnym prívlastkom (*spoločnosť s ručením obmedzeným*):

[101] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *spoločnosť s ručením obmedzeným*

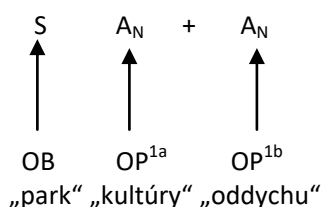
SPOLOČNOSŤ S RUČENÍM OBMEDZENÝM

(4) Formálna štruktúra $\{S \leftarrow (A_N + A_N)\}$. Onomaziologická štruktúra: $\langle OB \leftarrow (OP^{1a} + OP^{1b}) \rangle$. Nadradené substantívum s dvomi nezhodnými postponovanými substantívnymi prívlastkami, medzi ktorými sa realizuje koordinatívny vzťah (*park kultúry a oddychu, kniha prianí a sťažností*):

[102] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *park kultúry a oddychu*

PARK KULTÚRY A ODDYCHU

Podobným spôsobom by bolo možné analyzovať štvor- a viacčlenné viacslovné pomenovania, ktoré vznikajú kombináciou existujúcich štruktúr, napr. *dohoda o brigádnickej činnosti študentov; zadná strednica dolnej končatiny, podkolenná bočná predová šírka nohavice* (odevnícke termíny), *koľajový obvod jednosmerného prúdu* (železničný termín).

4 Onomaziologická explicitnosť

4.1 Úvodné poznámky

Slovotvorne a syntakticky motivované lexémy prostredníctvom vnútornej formy naznačujú lexikálny význam. Vyznačujú sa teda onomaziologickou štruktúrou (ďalej aj OŠ), ktorá signalizuje ich vnútornú rozčlenenosť. Zhmotnenie istých sémantických príznakov lexikálneho významu v onomaziologickej štruktúre sa pritom realizuje na rozličných stupňoch, možno teda postulovať poznatok o rozličnej miere explicitnosti onomaziologických štruktúr. Terminologicky tak vychádzame a zároveň rozvíjame pojem **explicitnej onomaziologickej štruktúry** (ďalej EOŠ), ktorý použil J. Furdík (2005, s. 367 – 371) pri naznačení možnosti výskumu medzijazykových onomaziologických symetrií a asymetrií.

Vychádzame z týchto základných poznatkov:

1) z hľadiska prítomnosti onomaziologickej štruktúry môžeme lexikálne jednotky rozdeliť do dvoch skupín: neonomaziologické pomenovania (také, ktoré nemajú OŠ), napr. *otec, ruka, adresa, džez, byť, žiť, mladý, starý* – onomaziologické pomenovania (také, ktoré majú OŠ), napr. *otec-ko, ruč-ný, adres-ovať, džez-ový, by-tie, pre-žiť, mlad-osť, starý otec, pravidlo pravej ruky, webová adresa*;

2) za onomaziologické pomenovania nateraz budeme považovať a analyzovať slovotvorne a syntakticky motivované lexémy, pretože z hľadiska onomaziologickosti ide o prototypové druhy pomenovaní (vnútorná forma je vyjadrená aj formálnymi prostriedkami);³²

3) onomaziologické pomenovania sa vyznačujú istou mierou onomaziologickej explicitnosti (ďalej aj OE), ktorú možno vyjadriť na škále; nulovú mieru OE pritom majú nemotivované, neonomaziologické pomenovania;

4) miera OE je determinovaná viacerými faktormi, najmä týmito: a) počet komponentov OŠ; b) charakter komponentov OŠ; c) spôsob formálneho vyjadrenia komponentov OŠ; d) príslušnosť lexémy do typu onomaziologickej kategórie; e) miera demotivácie (tomuto faktoru zatiaľ nebudeme venovať pozornosť).

4.2 Onomaziologické komponenty a typ onomaziologickej kategórie

Z predchádzajúcich poznámok vyplýva, že alfou a omegou uvažovania o onomaziologickej explicitnosti je analýza onomaziologických komponentov. Onomaziologický komponent je člen onomaziologickej štruktúry, a to onomaziologická báza (OB), onomaziologický príznak (OP) a onomaziologický spoj (OS). Osobitné miesto patrí onomaziologickému dodatku (OD); porov. kap. 2.2 – 2.5. Ako relevantné sa pritom ukazujú tieto skutočnosti:

Počet onomaziologických komponentov – čím vyšší počet onomaziologických komponentov, tým explicitnejšia je onomaziologická štruktúra.

Ďalšie tri vlastnosti (**charakter onomaziologických komponentov, spôsob formálneho vyjadrenia onomaziologických komponentov a príslušnosť lexémy do typu onomaziologickej kategórie**) vzájomne úzko súvisia, preto ich analyzujeme spoločne.

Charakter onomaziologických komponentov závisí od stvárnenia na úrovni formy. J. Horecký (2003) v tomto zmysle vyčleňuje gramatickú, derivačnú a lexikálnu onomaziologickú bázu. Tento poznatok možno využiť všeobecnejšie a zároveň modifikovane tak, že:

³² Uvedomujeme si však, že v ďalších fázach výskumu bude potrebné venovať pozornosť aj ostatným, inak motivovaným typom pomenovaní.

a) budeme špecifikovať všetky onomaziologické komponenty (nielen bázu); b) stváranie na úrovni formy budeme vzťahovať na slovotvorný základ a slovotvorný formant a uvažovať o základovom onomaziologickom komponente a formantovom onomaziologickom komponente.

Podľa toho možno uvažovať o lexikálnom, semikategoriálnom, kategoriálnom a nulovo-relačnom charaktere onomaziologických komponentov.

a) **Lexikálny charakter** má komponent v prípade, ak je na úrovni formy stváraný slovotvorným základom. Môže ísť o:

aa) onomaziologickú bázu (pri modifikácii bez ohľadu na slovotvorný spôsob a postup): *cuml-ík* „**cumeľ** malý“, *presladký* „**sladký** príliš“;

ab) onomaziologický príznak (pri mutácii a transpozícii bez ohľadu na slovotvorný spôsob a postup): *bel-och* „niekto **biely**“, *konkurencia* „SUB + **konkurovať**“, *lukostrelec* „ten, kto strieľa z **luku**“;

ac) onomaziologický spoj v niektorých typoch mutačných kompozít: napr. *čas-o-mera-č* „ten, kto **meria** čas“.

b) **Semikategoriálny charakter** má onomaziologická báza v prípade, ak je na úrovni formy stváraná slovotvorným formantom a ide o mutáciu (pri derivácii aj pri kompozícii): *dedič* „**ten, kto** dedí“, *štvoruholník* „**to, čo** (má vzťah k) štyrom uhlom“. Termínom semikategoriálny odkazujeme na skutočnosť, že v uvedených prípadoch má báza všeobecnejší význam odkazujúci na kategórie ako „niekto“ (*poctivec*), „niečo“ (*cudzina*), ale aj konkrétnejšie ako „miesto“ (*pekáreň*), „nástroj“ (*podbíjačka*). Podstatné je, že vo všetkých prípadoch má báza všeobecnejší, semikategoriálny význam.

Rozdiel medzi lexikálnym a semikategoriálnym komponentom je založený na rozdielnej povahe základu a formantu. Základ poukazuje na konkrétnu lexému, jeho prostredníctvom sa realizuje obsahovo-formálny vzťah medzi motivátom a motivantom. Preto onomaziologický komponent stváraný slovotvorným základom má vždy lexikálny charakter. Slovotvorný formant neodkazuje na lexikálny význam motivantu, preto je nositeľom všeobecnejších významových komponentov, ktoré sú zásadným prvkom pri zaraďovaní pomenovania do príslušného slovotvorného typu a onomaziologickej kategórie. Táto funkcia je diferencujúcim činiteľom pri zdanlivo rovnakých komponentoch, porov. **mestečko** „**mesto malé**“ :: **malomesto** „**mesto malé**“.

Komponent „malý“ v deriváte *mestečko* je nositeľom významu, na základe ktorého sa lexéma zaraďuje do slovotvorného typu Zs + -(eč)ko a onomaziologickej kategórie deminutív, preto mu pripisujeme semikategoriálnu platnosť. Komponent „malý“ v kompozite *malomesto* takúto funkciu nemá, priamo odkazuje na spolumotivant *malý*, preto mu pripisujeme lexikálnu platnosť.

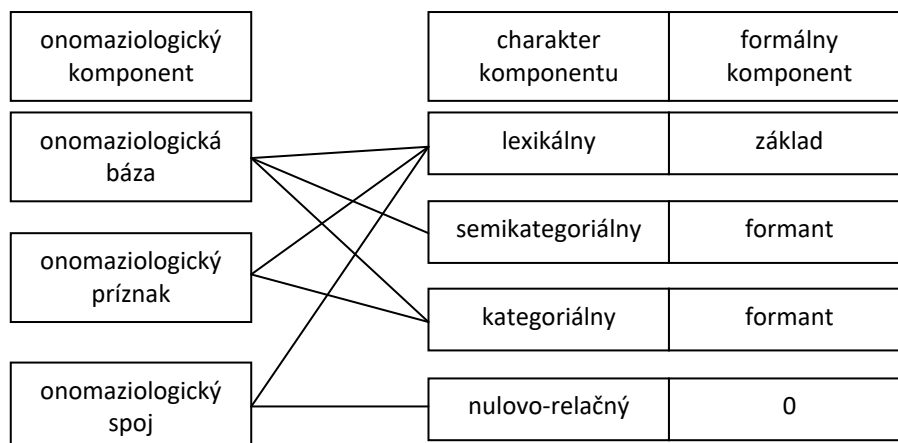
c) **Kategoriálny charakter** má onomaziologická báza v prípade, ak ide o transpozíciu. Formálne je vždy stváraná slovotvorným formantom. O kategoriálnom charaktere uvažujeme preto, lebo podstatou transpozície je kategoriálna zmena pri zachovaní lexikálneho významu, pričom nositeľom kategoriálnej zmeny je báza (porov. 2.1).

d) **Nulovo-relačný charakter** má onomaziologický spoj v prípade, ak na úrovni formy nemá korelát: *slovník* „to, čo (má vzťah k) slovám“, *skupinový* „taký, ktorý (má vzťah ku) skupine“.

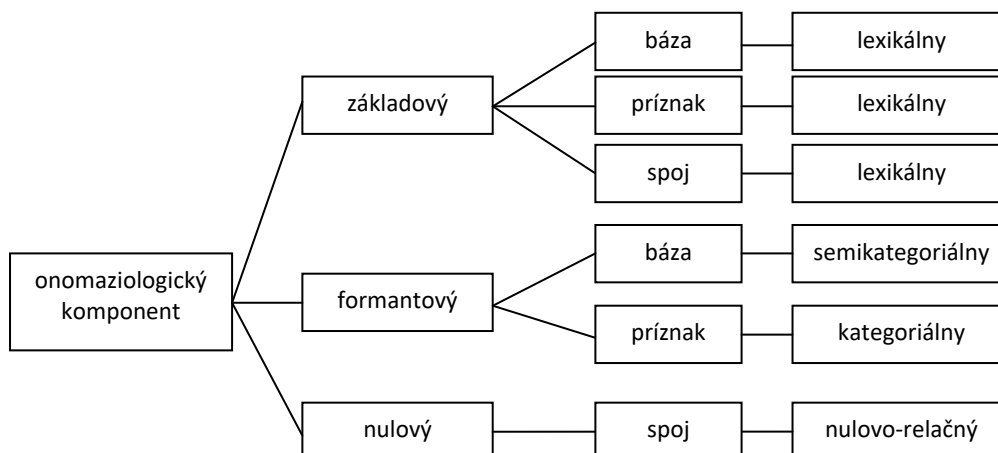
Uvedené vzťahy znázorňujeme v nasledujúcich dvoch schémach, ktoré sú z hľadiska sémantiky identické, ale odlišujú sa výstavbou. V schéme [103] sa vychádza z jednotlivých

onomaziologických komponentov, ktorým sa pripisuje príslušný status a formálny vyjadrovateľ. Schéma [104] primárne zachytáva formálne koreláty (základ, báza, žiadny korelát), ktorým sa priradujú onomaziologické komponenty a následne charakter komponentu.

[103] Charakter onomaziologických komponentov a ich formálne stváranie

[104] Charakter onomaziologických komponentov a ich formálne stváranie

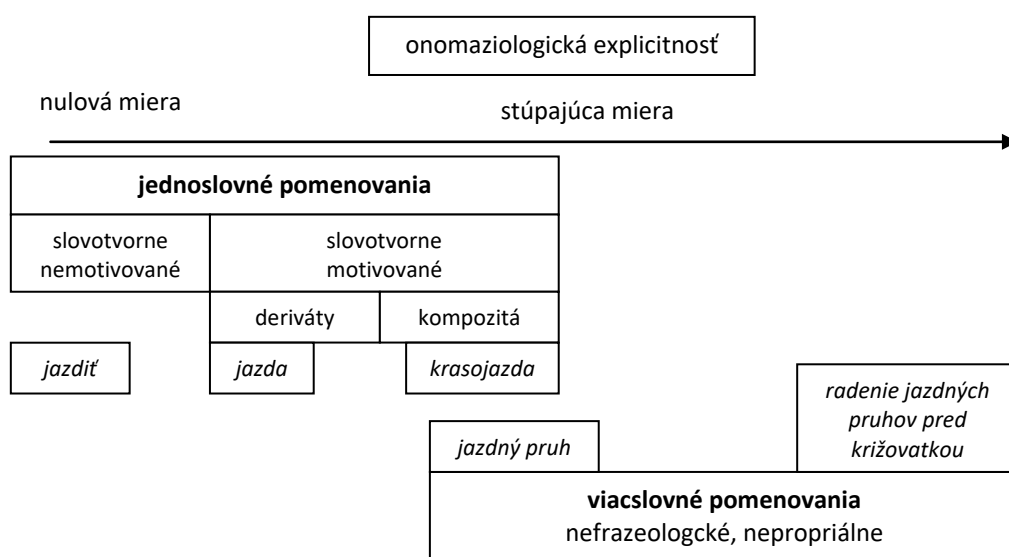
4.3 Škála onomaziologickej explicitnosti

Charakter onomaziologického komponentu určuje stupeň jeho onomaziologickej explicitnosti. Podľa toho možno stanoviť takéto poradie komponentov (od najexplicitnejšieho po najmenej explicitný): lexikálny komponent, semikategoriálny komponent, kategoriálny komponent, nulovo-relačný komponent. Z toho vyplýva predbežná hierarchizácia jednotlivých typov pomenovaní z hľadiska onomaziologickej explicitnosti, ktorú možno konkretizovať nasledujúcim spôsobom.

1) Na okraji škály stoja slovotvorne a syntakticky nemotivované pomenovania, ktoré sa vyznačujú nulovou mierou onomaziologickej explicitnosti. Druhú stranu škály nemožno

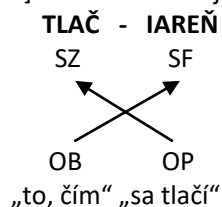
presne vyčleniť; platí, že čím viac komponentov má nefrazeologické a nepropriálne viacslovné pomenovanie, tým je onomaziologicky explicitnejšie, porov. napr. termíny *mandátový a imunitný výbor*, *radenie jazdných pruhov pred križovatkou*. Hoci horná hranica explicitnosti je teoreticky neuzavretá, komunikačne je obmedzená, čomu zodpovedá aj frekvencia štruktúrnych typov viacslovných pomenovaní (najfrekventovanejšie sú dvojslovné pomenovania a so stúpajúcim počtom komponentov využívanie jednotlivých typov pomenovaní klesá). Medzi týmito krajnými pólmi sa nachádzajú kompozitá a deriváty; porov. schému [105]:

[105] Škála onomaziologickej explicitnosti základných typov lexikálnych jednotiek

2) Ako už bolo spomenuté, onomaziologicky explicitnejšie sú syntakticky motivované (viacslovné) pomenovania³³ než slovotvorne motivované (jednoslovné) pomenovania. Onomaziologické komponenty viacslovných pomenovaní majú totiž len lexikálny charakter (konštrukčnými prvkami sú slová), zatiaľ čo komponenty slovotvorne motivovaných lexém sú variabilnejšie (porov. vyššie). Porovnajme nasledujúce dve lexémy ([106] a [107]):

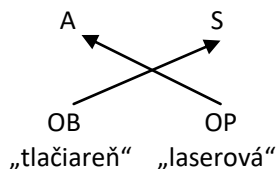
[106] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *tlačiareň*

³³ Máme na mysli nefrazeologické a nepropriálne lexémy, t. j. neutrálne viacslovné pomenovania (združené pomenovania) a odborné termíny.

[107] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v lexéme *laserová tlačiareň*

LASEROVÁ TLAČIAREŇ

Pri porovnaní lexém *tlačiareň* a *laserová tlačiareň* zisťujeme, že obe jednotky majú dvojčlennú onomaziologickú štruktúru v zmysle báza + príznak. Viacslovné pomenovanie je však explicitnejšie, pretože vo svojej vnútornej štruktúre obsahuje viac príznakov: explicitnejšia je už báza, ktorou sa pomenúva špecifický druh predmetu („tlačiareň“), zatiaľ čo pri jednoslovnom pomenovaní má báza všeobecný význam „predmet“, resp. „nástroj“ („to, čím“; „niečo“):

tlačiareň „to, čím sa tlačí“: semikategoriálny + lexikálny komponent

laserová tlačiareň „tlačiareň laserová“: lexikálny + lexikálny komponent

Vyššia miera onomaziologickej explicitnosti VP pramení aj z toho, že sa v nich do jedného celku môžu kumulovať slovotvorne motivované komponenty, ktoré sú samy osebe onomaziologicky explicitné. V prípade VP *laserová tlačiareň* oba komponenty sú slovotvorne motivované deriváty.

Akýsi medzičlánok medzi VP a slovotvorne motivovanými slovami predstavujú slovotvorne motivované kompozitá, ktoré môžu byť rovnocenné a v niektorých prípadoch aj explicitnejšie než viacslovné (dvojslovné) pomenovania, porov.:

veľkomesto „mesto veľké“: lexikálny + lexikálny komponent

hlavné mesto „mesto hlavné“: lexikálny + lexikálny komponent

3) Onomaziologicky explicitnejšie sú kompozitá než deriváty, čo súvisí s vyšším počtom základov ako nositeľov lexikálnych komponentov:

černica „niečo čierne“: semikategoriálny + lexikálny komponent

černozem „zem čierna“: lexikálny + lexikálny komponent

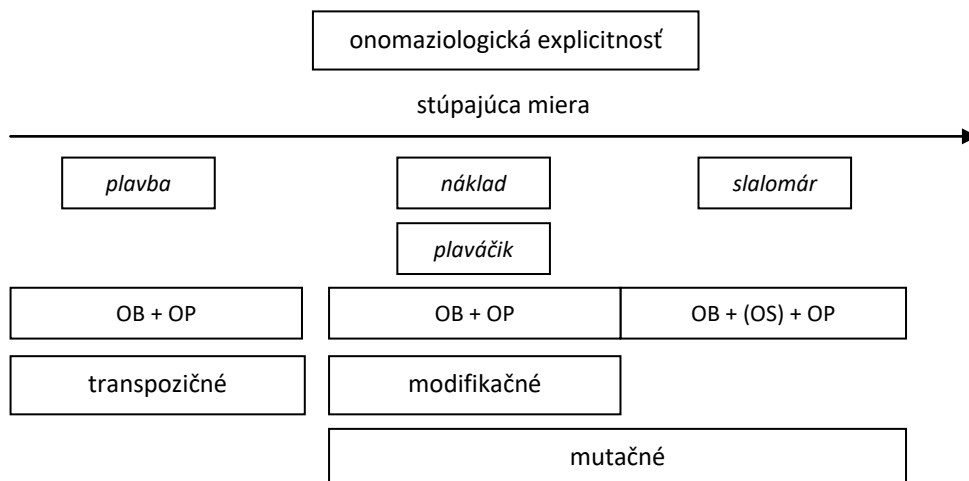
4) V skupine derivátov možno z hľadiska onomaziologickej explicitnosti stanoviť poradie mutačné – modifikačné – transpozičné jednotky. Konkrétnejšie uvádzame skupiny od najexplicitnejších po najmenej explicitné; porov. aj schému [108]:

a) mutačné deriváty so štruktúrou OB + (OS) + OP (semikategoriálna báza + nulovo-relačný spoj + lexikálny príznak), napr. *slnečník* „to, čo (má vzťah k) slnku“, *oceľový* „taký, ktorý (má vzťah k) oceli“;

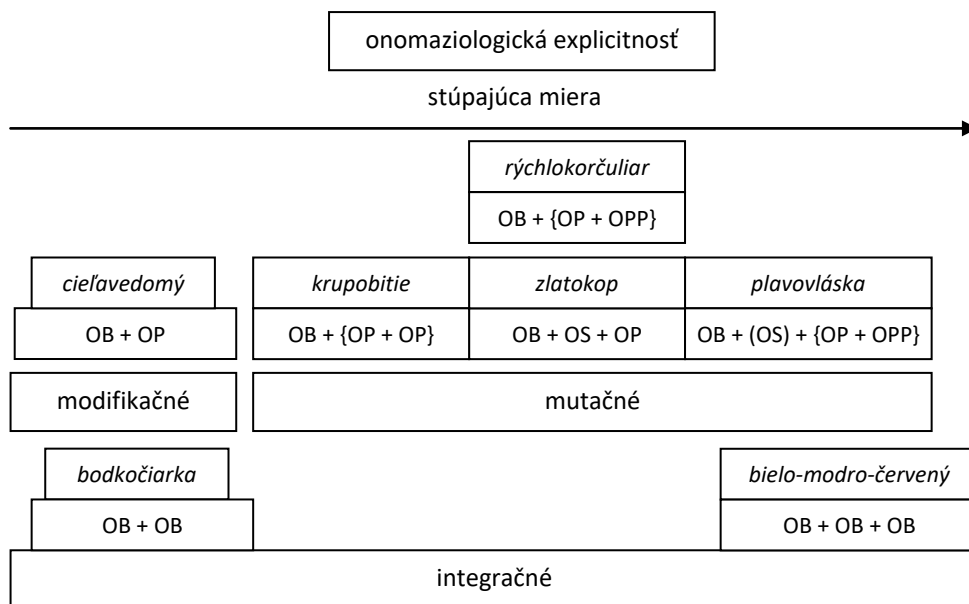
b) na rovnakej úrovni sú mutačné a modifikačné deriváty so štruktúrou OB + OP, ktorá sa pri mutačných jednotkách konkretizuje ako semikategoriálna báza + lexikálny príznak (*sladidlo* „to, čím sa sladí“, *pátravý* „taký, ktorý pátra“) a pri modifikačných jednotkách ako lexikálna báza + semikategoriálny príznak (*autíčko* „auto malé“, *pridrahý* „drahý príliš“);

c) najmenej explicitné sú transpozičné deriváty so štruktúrou OB + OP (kategoriálna báza + lexikálny príznak): *pálivosť* „SUB + pálivý“, *vykládka* „SUB + vykladať“.

[108] Škála onomaziologickej explicitnosti v skupine derivátov

[109] Škála onomaziologickej explicitnosti v skupine kompozít

5) V skupine kompozít z hľadiska onomaziologickej explicitnosti možno stanoviť takéto poradie; porov. aj schému [109]:

a) integračné kompozitá so štruktúrou OB + OB + OB (lexikálna báza + lexikálna báza + lexikálna báza) s prípadnými ďalšími bázami (takéto jednotky sú však ojedinelé, napr. *bielo-modro-červený* „biely + modrý + červený“, porov. aj bernolákovské adjektívum v názve slovníka: *Češko-Latínsko-Nemecko-Uherský* „český + latinský + nemecký + uhorský“;

b) mutačné kompozitá so štruktúrou: OB + (OS) + {OP + OPP} (semikategoriálna báza + nulovo-relačný spoj + lexikálny príznak + lexikálny príznak príznaku): *hrubokožec* „ten, kto (má vzťah k) hrubej koži“;

c) mutačné kompozitá so štruktúrami: OB + OS + OP (semikategoriálna báza + lexikálny spoj + lexikálny príznak): *románopisec* „ten, kto píše romány“; OB + {OP + OPP} (semikategoriálna báza + lexikálny príznak + lexikálny príznak príznaku): *rýchlokorčuliar* „ten, kto korčuľuje rýchlo“;

d) mutačné kompozitá so štruktúrou: OB + {OP + OP} (kategoriálna báza + lexikálny príznak + lexikálny príznak): *krupobitie*;

e) najmenej explicitné sú modifikačné kompozitá (štruktúra OB + OP: lexikálna báza + lexikálny príznak): *cieľavedomý* „vedomý cieľa“, *fanklub* „klub fanúšikovský“; integračné kompozitá (štruktúra OB + OB: lexikálna báza + lexikálna báza): *bodkočiarka* „bodka + čiarka“, *severovýchod* „sever + východ“.

5 Zhrnutie

V doterajšej literatúre sa uvažuje o binárnosti aj o ternárnosti onomaziologickej štruktúry slovo tvorne motivovaného slova. Dôslednú binárnosť postulujú J. Horecký, koncepciu ternárnosti predstavil J. Furdík, nie jednoznačné stanovisko k tejto otázke zaujíma M. Dokulil. Nazdávame sa, že ani jednu z koncepcií nemožno považovať za univerzálne platnú.

Onomaziologickú štruktúru majú jednoslovné slovo tvorne motivované pomenovania a viacslovné syntakticky motivované pomenovania. Možno teda hovoriť o slovo tvorne motivovanej onomaziologickej štruktúre a o syntakticky motivovanej onomaziologickej štruktúre. Formálnymi vyjadrovaťelmi, nositeľmi slovo tvorne motivovanej onomaziologickej štruktúry sú slovo tvorný základ (slovo tvorné základy) a slovo tvorný formant (slovo tvorné formanty), ktoré sú tvorené z morfému, resp. z morfématických komplexov. Formálnymi vyjadrovaťelmi, nositeľmi syntakticky motivovanej onomaziologickej štruktúry sú fonologicky samostatné slová.

Onomaziologická štruktúra je najvšeobecnejší pomenovací rámec, na základe ktorého sa tvoria sekundárne lexikálne prostriedky, teda také, ktoré sú utvorené od iných, v lexike už jestvujúcich prostriedkov. Jednotlivé typy onomaziologických štruktúr môžu mať rôzne konkrétne realizácie. Napríklad binárna onomaziologická štruktúra báza a príznak (OB ← OP) sa bližšie konkretizuje ako substančná báza – neosoba (SUB_{inanim}), ktorá je bližšie určená statickým príznakom (QUAL). Túto konkretizáciu nazývame onomaziologický význam. Onomaziologický význam SUB_{inanim} ← QUAL sa môže realizovať ako jednoslovné pomenovanie – derivát (*metrovia*, *modrina*, *oblúk*) alebo kompozitum (*novotvar*, *rýchlodráha*, *veľkofilm*; *jazykoveda*), alebo ako viacslovné pomenovanie – adjektívno-substantívne (*člnkový beh*, *elektronická cigareta*, *jedálny lístok*), substantívno-substantívne (*klad listov*, *otras mozgu*, *tlak vzduchu*) a i. Deriváty nadobúdajú slovo tvorný význam „niečo A_{mot}“ („niečo také, ako sa pomenúva motivujúcim adjektívom“) a motivačný význam podľa konkrétneho motivátu, napr. „niečo oblé“ (*oblúk*). Pri viacslovných štruktúrach uvažujeme o štruktúrnom význame, ktorý vyplýva z významu jednotlivých komponentov (slov). Onomaziologická štruktúra s jednotlivými svojimi komponentmi a konkretizáciami (onomaziologický význam, slovo tvorný význam, motivačný význam; štruktúrny význam) je rámcom pre komunikačne relevantný lexikálny význam, ktorý sa môže viac alebo menej od významu daného onomaziologickou štruktúrou odchyľovať.

Počet onomaziologických štruktúr je konečný. Onomaziologické štruktúry sú vnútorne hierarchizované. Jej členmi sú: **onomaziologická báza**, **onomaziologický príznak**, prípadne **onomaziologický spoj** a **onomaziologický dodatok**. Za vlastné prvky onomaziologickej štruktúry pokladáme len tie, ktoré majú autosémantický charakter; prvky synsémantického charakteru pokladáme za pomocné komponenty, majúce „subonomaziologický“ ráz. Vo vzťahu k členom onomaziologickej štruktúry možno konštatovať:

- Charakter onomaziologickej bázy koreluje s kategoriálnou (slovnodruhovou) príslušnosťou slovotvorne motivovaného slova (substantívum – substantívna báza, adjektívum – adjektívna báza, atď.).

- Za vlastné prvky onomaziologickej štruktúry pokladáme tie, ktoré majú autosémantický charakter; prvky synsémantického charakteru plnia funkciu pomocných komponentov a majú „subonomaziologický“ charakter.

- Onomaziologickú štruktúru tvoria tie prvky, ktoré majú korelát v slovotvornej forme (pri derivátoch je to báza, príznak; pri kompozitách to môže byť aj spoj), a prvok, ktorý nie je vyjadrený v slovotvornej forme, ale logicky prepája bázu s príznakom, onomaziologická štruktúra by bez tohto prvku bola nekompletná (spoj).

- Osobitný status možno pripísať onomaziologickému dodatku, teda tým prvkom onomaziologickej štruktúry, ktoré síce nie sú explicitne vyjadrené a logicky nepremostujú bázu s príznakom, no zároveň logicky spoluurčujú onomaziologickú štruktúru.

- Ostatné prvky, ktoré nie sú vyjadrené v slovotvornej forme, považujeme za súčasť lexikálneho, nie slovotvorného významu.

Vzťah medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou možno analyzovať prinajmenšom z troch hľadísk.

1) **Z kvantitatívneho hľadiska** (počet komponentov) sa môže realizovať: a) symetricky (počet komponentov onomaziologickej štruktúry je rovnaký ako počet komponentov formálnej štruktúry, napr. *velik-án*: dva formálne komponenty (základ + formant) a dva onomaziologické komponenty (báza „niekto“ a príznak „veliký“); b) asymetricky (počet komponentov onomaziologickej štruktúry nie je rovnaký ako počet komponentov formálnej štruktúry, napr. *debn-ár*: dva formálne komponenty (základ + formant) a tri onomaziologické komponenty (báza „ten, kto“, spoj „(rel)“, príznak „debny“).

2) **Z lineárneho hľadiska** (poradie komponentov) sa môže realizovať: a) symetrický vzťah – onomaziologická báza ako východiskový komponent onomaziologickej štruktúry je stvárnená formálnym komponentom, ktorý sa nachádza na prvom mieste vo formálnej štruktúre; táto situácia nastáva napríklad: aa) pri modifikačných derivátoch utvorených sufixáciou (*medík, pediatrička, kratučký, podliezať*); ab) pri všetkých integračných kompozitách (*štrkopiesok, červeno-biely*); ac) pri modifikačných kompozitách s prvým komponentom – nositeľom bázy (*vrchstôl, generálmajor*); ad) pri všetkých integračných viacсловných pomenovaniach (*straty a nálezy; farby laky*); ae) pri viacсловných pomenovaniach s hlavným komponentom na prvom mieste (*lev púšťový, vajce namätko; dať prednosť, mať strach*); b) asymetrický vzťah – onomaziologická báza ako východiskový komponent onomaziologickej štruktúry je stvárnená formálnym komponentom, ktorý sa nenachádza na prvom mieste vo formálnej štruktúre; táto situácia nastáva napríklad: ba) pri modifikačných derivátoch utvorených prefixáciou (*antihrdina, nešťastný, podliezť*); bb) pri mutačných a transpozičných derivátoch, ktoré sa tvoria len sufixáciou, príp. konfixáciou (*lenivec, včelár, medený, predpotopný, lopatovať; výstrel, drzosť, rýchlo*); bc) pri väčšine modifikačných kompozit (*sólovýstup, pravdepodobný*); bd) pri všetkých mutačných kompozitách (*teplomer, trojstupňový*); be) pri viacсловných pomenovaniach s hlavným komponentom v neiniciálnej pozícii (*sprchovací kút, postupne rozvíjajúci prívlastok*).

3) **Z kvalitatívneho hľadiska** posudzujeme, či onomaziologický komponent má alebo nemá korelát na úrovni formy, a ak korelát má, akým spôsobom je vyjadrený. Môže teda ísť o: a) pozitívne vyjadrenie: onomaziologický komponent má formálny korelát, ktorý je stvárněný: aa) nesamostatným komponentom – slovotvorným základom alebo formantom (pri slovotvorne motivovaných slovách): *prospechový*; ab) samostatným komponentom – slo-

vom (pri syntakticky motivovaných slovách): *kuchárska kniha*; b) negatívne vyjadrenie: onomaziologický komponent nemá formálny korelát, napr. nevyjadrený onomaziologický spoj v prípadoch typu *organista* „ten, kto (rel) organ“, *počítačový* „taký, ktorý (rel) počítače“, *plavovláska* „tá, ktorá (rel) plavé vlasy“, *dvojposchodový* „taký, ktorý (rel) dve poschodia“.

Slovotvorne a syntakticky motivované lexémy sa vyznačujú onomaziologickou štruktúrou s istou mierou explicitnosti. Na onomaziologickú explicitnosť vplyvajú tieto faktory: počet komponentov onomaziologickej štruktúry, charakter komponentov onomaziologickej štruktúry, spôsob formálneho vyjadrenia komponentov onomaziologickej štruktúry, príslušnosť lexémy do typu onomaziologickej kategórie. Na základe analýzy týchto faktorov možno konštatovať, že nemotivované jednotky majú nulovú mieru onomaziologickej explicitnosti a na druhej strane stoja nefrazeologické a nepropriálne viacslovné pomenovania (horná hranica explicitnosti je síce teoreticky neuzavretá, ale komunikačne obmedzená; najfrekvencovanejšie sú dvojslovné pomenovania). Medzi týmito krajnými pólmi sa nachádzajú kompozitá a deriváty.

Literatúra

BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda 1984. 216 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1974. 240 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Gnozeologický a ontologický aspekt lingvistických operácií (transformácie a parafrázy). In: Jazykovedný časopis, 1984, roč. 35, č. 2, s. 121 – 133.

DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s. [TSČ 1.]

DOKULIL, Miloš: Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti „tvoření slov“. In: Obsah – výraz – význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 51 – 75. Pôvodne publikované: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 2, s. 85 – 105.

DOKULIL, Miloš a kol.: Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. Praha: Nakladatelství ČSAV 1967. 780 s. [TSČ 2.]

DOKULIL, Miloš: K otázce prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova. In: Obsah – výraz – význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 41 – 50. Pôvodne publikované: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 3 – 4, s. 244 – 251.

DOKULIL, Miloš: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. In: Obsah – výraz – význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 103 – 121. Pôvodne publikované: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 4, s. 257 – 271.

DOKULIL, Miloš: Dva příspěvky k odvozování sloves. In: Naše řeč, 1982, roč. 65, č. 1, s. 1 – 11.

DOLNÍK, Juraj: Slovtvorný a lexikálny význam činiteľských mien s príponou -teľ. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 1, s. 13 – 20.

FURDÍK, Juraj: K syntakticko-sémantickej interpretácii slovotvorných štruktúr. In: Slavica Slovaca, 1978, roč. 13, č. 3, s. 274 – 287.

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: O vývine názorov Jána Horeckého na slovotvorbu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 331 – 338.

FURDÍK, Juraj: K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova. In: Slavische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Konferenz der Kommission für

slavische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Lutherstadt, Wittenberg 20. – 25. september 2001). Ed. S. Mengel. Münster – Hamburg – London, LIT Verlag 2002, s. 113 – 123.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

HORECKÝ, Ján: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, Ján: Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov. Bratislava: SPN 1971. 254 s.

HORECKÝ, Ján: Slovotvorná parafráza. In: Jazykovedný časopis, 1981, roč. 32, č. 1, s. 6 – 12.

HORECKÝ, Ján: Semantics of Derived Words. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1994. 74 s.

HORECKÝ, Ján: Stretnutia s onomaziológiou. In: Obsah – výraz – význam. 2. Miloši Dokulilovi k 85. narodeninám. Red. J. Panevová – Z. Skoumalová. Praha: Filozofická fakulta UK a Nadace Viléma Mathesia v DeskTop Publishing FF UK 1997, s. 98 – 99.

HORECKÝ, Ján: Onomaziologická interpretácia tvorenia slov. In: Slovo a slovesnosť, 1999, roč. 60, č. 1, s. 6 – 12.

HORECKÝ, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. Spisy SJS 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2003. 60 s.

HORECKÝ, Ján: Typy onomaziologickej bázy. In: Výraz a význam v jazyku. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2008, s. 87 – 90.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s.

JANOČKOVÁ, Nicol: Poznámky k onomaziologickej štruktúre slovies. In: Varia. 16. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov. Časť-Papiernička 8. – 10. 11. 2006. Zost. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2009, s. 214 – 224.

KAČALA, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda 1989. 254 s.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <<http://slovniky.korpus.sk/>>.

KUCHAŘ, Jaroslav: Základní rysy struktur pojmenování. In: Slovo a slovesnosť, 1963, roč. 24, č. 2, s. 105 – 114.

MITTER, Patrik: Kompozice v kontextu současné češtiny. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2006. 165 s.

MLUVNICE ČEŠTINY. 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfejmika. Tvoření slov. Red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 568 s. [MČ 1.]

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vztahové adjektiva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov.) Bratislava: Veda 1993. 208 s.

NOVÁK, Ľudovít: Axiomatika semiológie lineárnych útvarov. In: Slavica Slovaca, 1969, roč. 4, č. 1, s. 18 – 34.

OLOŠTIAK, Martin: Nová monografia Jána Horeckého. [Horecký, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. In: Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. 5. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra 2003. 60 s.] – In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 4, s. 221 – 228.

OLOŠTIAK, Martin: Ľudovít Novák, Miloš Dokulil, Juraj Furdík a onomaziologické inšpirácie. In: Časopis pro moderní filologii, 2010, roč. 92, č. 1 – 2, s. 29 – 37.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 2, s. 99 – 126.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Vzťah slovnodruhových a onomaziologických kategoriálnych významov. In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 178 – 195.

ŠTEKAUER, Pavol: Súbor kritérií na vymedzenie kompozít v anglickom jazyku. In: Studia Philologica. Eds. Z. Stanislavová et al. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 79 – 92.

ŠTEKAUER, Pavol: An Onomasiological Theory of English Word-Formation. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1998. 192 s.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovtvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s. 13 – 32.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Binárnosť a ternárnosť onomaziologickej a onomatologickej štruktúry slovtvorne motivovaného slova. In: Współczesne języki słowiańskie. Tom 3. Języki zachodniosłowiańskie w XXI wieku. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009, s. 273 – 281.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Kompozitá v slovenčine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2012. 190 s.

Zoznam skratiek a značiek

A, a	1. zhodný atribút, 2. adjektívum
A _N	nezhodný atribút
ACT	1. pomenovanie deja, dynamického príznaku; 2. verbum akčné
ADV, adv	adverbium, adverbiálny
CIRC	pomenovanie príznaku príznaku, okolnosti
DEIX	deixia
G	súbor gramatických morféme
LM	lexikálna motivácia
MČ 1	Mluvnice češtiny 1 (1986)
N, n	numerále, numerálny
OB	onomaziologická báza
OD	onomaziologický dodatok
OP	onomaziologický príznak
OPP	onomaziologický príznak príznaku
OS	onomaziologický spoj
OŠ	onomaziologická štruktúra
P, p	pronomen, pronominálny
PROC	pomenovanie dynamického príznaku (verbum procesné)
PSP	Pravidlá slovenského pravopisu
QUAL	pomenovanie statického príznaku
R	súbor relačných morféme (transflexný slovtvorný formant)
RM	resgistrová motivácia
S, s	substantívum, substantívny
SF	slovtvorný formant
SM	slovtvorná motivácia
STAT	pomenovanie dynamického príznaku (verbum statické)
SUB	pomenovanie substancie (substantívum)
SZ	slovtvorný základ
TSČ 1	Tvorení slov v češtině 1 (Dokulil, 1962)
TSČ 2	Tvorení slov v češtině 2 (Dokulil a kol., 1967)
V, v	verbum, verbálny